

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1994 metai

VILNIUS 1995

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1994

VILNIUS 1995

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1994

VILNIUS 1995

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
2001 Vilnius, Kražių g. 5

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISBN 9986-02-162-6

© Lietuvos istorijos institutas, 1995

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

NESĖKMINGA DIDELIO DARBO INTERPRETACIJA*

Didžiausias Narvos kultūros žinovas labai išvaizdingo viršelio knygoje imasi apibendrinti daugiamečių tyrimų rezultatus ir tai, be abejo, sveikintinas dalykas. Autorius, remdamasis savo patyrimu ir literatūros duomenimis, patikslina Narvos kultūros ištakas, chronologiją, ribas, žmonių materialinės ir dvasinės kultūros ženklų (daiktų) tipologiją. Visa tai dėstoma tradiciniu aprašomuoju būdu, be pastangų sumoderninti tyrimų metodiką.

Pavadinimas suformuluotas kukliai („Baltų kultūros ištakos“) ir pagrįstai, nes Narvos kultūra ir buvo viena iš baltų kultūros ištakų. Deja, darbo turinys visiškai neatitinka pavadinimo – jame žūtbūt stengiamasi įrodyti, kad Narvos kultūra – tai bene vienintelis, svarbiausias baltų kultūros dėmuo, kad tai jau baltiška kultūra, o visi vėlesni po jos buvę įvykiai jokios reikšmės baltų susidarymui neturėję. Tai tipiškas pavyzdys, kai autorius, pernelyg pasidavęs savo medžiagos įtaigai, perdėtai ją sureikšmina, fetišizuoja, o visa kita jam tarsi nublinksta. Tad kuriamos mažų mažiausiai abejotinos, o greičiau – klaidingos hipotezės.

Beje, nebūdamas archeologas, tačiau tyrinėdamas mūsų etnogenezę antropologijos požiūriu, manau turįs teisę pareikšti metodologinių (anaiptol ne konkrečiai archeologines detales liečiančių) pastabų ir palyginti, kiek pateikiamos hipotezės sutampa su gretimo mokslo – antropologijos – duomenimis. Suprantama, visiško sutapimo negali būti, bet gretimų, vienas kitą papildančių mokslų duomenys paprastai nubrėžia bent jau artimą minties kryptį. Šiuos uždavinius šiuo atsiliepimu ir tikiuosi atliksiu.

Pirmiausia, darbe archeologinė kultūra suprantama kaip tam tikros molio masės sudėties, tam tikros formos ir puošybos keramikos, akmens, kaulo, rago ir medžio dirbinių visuma. Tačiau šiuolaikiniame moksle būtina bent jau steng-

*G i r i n i n k a s A. Baltų kultūros ištakos. V.: Savastis, 1994. 279 p. 2000 egz.

tis visa tai kiekybiškai apibūdinti, nesitenkinant vien kur ne kur pateikiamais procentais. Apibrėžiant pačią Narvos kultūrą, sprendžiant šiaurės rytų ir pietvakarių arealų panašumo ir skirtumų, o ypač atskirų laikotarpių perimamumo problemą, stinga kiekybinės analizės (koreliacinės, dispersinės, faktorinės), kuri padėtų objektyviai pagrįsti išvadas. Todėl tarpais susidaro įspūdis, kad vienaip ar kitaip teigiama tik todėl, kad autoriui taip atrodo arba taip patogu plėtoti jau a priori numatytą hipotezę.

Daugiausia abejonių kelia indoeuropiečių problemos laisva interpretacija. Koks yra svarbiausias etnoso žymeklis? Be abejonės – kalba, o tik po to viena ar kita kalba kalbančių žmonių materialinė bei dvasinė kultūra. Anot autoriaus, „šiauriniai indoeuropiečiai“ egzistavo ne tik Narvos kultūros laikotarpiu, indoeuropietiškos buvo net Kundos ir mezolitinė Nemuno kultūros (p. 247). Kyla klausimas, kokie gi to indoeuropietiško kriterijai? Jų autorius nenurodo. Ar tokia drąsi išvada buvo diskutuojama su kalbininkais? Be dialogo su kalbininkais lygiai taip pat galima būtų teigti, kad juostinės ir piltuvėlinės keramikos gamintojai taip pat buvę indoeuropiečiai. Kad baltų ištakos (substratas) siekia epipaleolito-mezolito laikus – tai tiesa, bet kad tada jau buvo baltai, priklausę indoeuropiečių šeimai, – tai mažų mažiausiai nesusipratimas.

Mano giliu įsitikinimu, autorius painiojasi gilindamasis į metodologinius dalykus – substrato ir superstrato santykius. Laikydamas Narvos kultūros žmones jau indoeuropietiškais baltais, jis itin atkakliai neigia virvelinės keramikos vaidmenį baltų genezėje, tačiau daug kur prieštarauja pats sau. Antai p. 154 jis teigia, kad Pabaltijyje virvelinės keramikos kultūros įtaka buvusi minimali, tačiau p. 145 rašo, kad pagal vėlyvosios Narvos kultūros keramiką III_{1a} laikotarpiu šiaurės rytų teritorijoje jau pradėjusi reikštis šukinės–duobelinės keramikos įtaka ir taip pat aktyviai skverbtis virvelinės keramikos kultūra, o p. 158 jau rašo, kad pietvakarinėje arealo dalyje III_{1a} laikotarpiu pasirodžiusios rutulinių amforų bei virvelinės keramikos kultūros, kurios turėjusios didelės įtakos ne tik ūkiui, bet ir etnokultūriniam procesams vėlyvajame neolite. Tuo autorius tarytum pats atsako į klausimą, ar Narvos kultūra yra apskritai baltų kilmės problema, ar tai vakarinių ir rytinių baltų išsiskyrimo substrato ir superstrato požiūriu mechanizmo klausimas. Beje, Narvos kultūra galėjo būti rytinių baltų substratas tik dabartiniu lingvistiniu supratimu – ji juk nesiekė Okos aukštupio, tad apie visų baltų ištakas Narvos kultūroje kalbėti pernelyg drąsu. Knygoje nėra žemėlapių, išskyrus tris, pateiktus priešlapiuose, tad Narvos kultūros arealas, jo apsuptis ir kitimas lieka nepakankamai aiškūs.

Neaišku, kodėl autorius nutyli neolitinę Nemuno kultūrą, jos nenagrinėja, tenkindamasis labai retomis užuominomis. Apeinant Nemuno kultūros esmės ir kilmės dalykus, samprotaujama apie Pamarių kultūros kilmę, todėl dauguma p. 159 pateiktų argumentų netenka prasmės. Visas „Pamarių kultūros“ skyrius turi grynai deklaratyvų pobūdį, jame nepateikiama nieko svaraus, kas leistų su-

abejoti R. Rimantienės, A. Butrimo, J. Žurek'o, J. Kostrzewski'o ir kt. tyrinėtojų teiginiais. Pamarių kultūros trumpaamžiškumas pats savaime nepaneigia virvelinės keramikos vaidmens baltų etnosui susidaryti. Tai buvęs pirmasis suindoeuropėjimo impulsas, kitus galimus impulsus nuo mūsų slepia ankstyvojo metalų amžiaus medžiagos skurdumas. Tie impulsai indoeuropiečių pakraštyje ir reiškę, pasak paties autoriaus (p. 160), Narvos kultūros pietvakarinėje dalyje besisklaidžiusio galingo etnoso (indoeuropiečių? Betgi Narvos žmonės – irgi indoeuropiečiai?) degradacijos pradžia. Žinoma, jeigu ta „degradacija“ laikysime galingų atėjūnų įvairaus laipsnio sumišimą su autochtonais.

Antropologiškai Pamarių kultūros žmonės buvo hibridai tarp mezobrachikraniškų (apvaliagalvių) Narvos ir Nemuno žmonių ir hiperdolichokraniškų (itin pailgalvių) virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių gamintojų. Hibridiški, kaip ir pati kultūra, ką ne kartą pabrėžė šios kultūros tyrinėtojas A. Butrimas. Beje, antropologinės medžiagos pakanka tokiai hipotezei paremti. Ir kultūroje, ir žmonių fiziniame tipe vyrauja substratas – Nemuno-Narvos ypatybės. Tai reiškia, kad po pirmosios virvelininkų bangos jų įtaka iš tiesų nebuvo lemianti – substrato būta gajaus. Antropologinės substrato ypatybės išsilaikė net iki bronzos laikotarpio (Prūsijos medžiaga). Vėliau ir fizinį tipą (gal ir kultūrą) keitė naujos virvelininkų bangos (pasak M. Gimbutienės, jų būta bent trijų), nes geležies amžiuje visoje Lietuvoje jau randame archaiškų dolichokranų (pailgalvių) – labai panašių į laivinių kirvių žmones.

Kitose prabaltų arealo vietose substrato, matyt, būta silpnesnio ar jos buvę rečiau apgyventos – ten ateiviai virvelininkai iškart ėmė dominuoti (Fatjanovo žmonių fizinis tipas). Nežinome, kaip substrato ir superstrato santykiai klostėsi šiaurės rytiniame prabaltų arealo pakraštyje.

Taigi, sutinkant, kad Narvos kultūra buvo tik dalies baltų labai ryškus epizodas, palikęs neginčijamą pėdsaką rytinių baltų dabartine prasme etninėje istorijoje, jokių būdu negalima jos suabsoliutinti ir kildinti iš jos visus baltus. Substrato ir superstrato santykių, visų baltų ir tik rytinių dabartine prasme baltų problematikos painiojimas – silpniausia aptariamojo darbo vieta.

Yra ir smulkesnių netikslumų. Kažkodėl autorius Cedmaro radinius skiria Narvos kultūrai, juk tie radiniai – maišytos kultūros. Trūksta kultūrų arealų kartografijos, pasigendama griežtesnės radinių dokumentikos: vienuose paveikluose duodami tik radinių tipai, nenurodant, ar tai autoriaus apibendrinimai, ar kieno kito medžiaga, kituose – nurodoma tik vietovė, be tyrinėtojo pavardės, trečiose – jau nurodoma ir vietovė, ir tyrinėtojo pavardė. Pasitaiko ir visai fantastiškų samprotavimų, kad suriesta mirusiojo poza (p. 230) yra užuomina į gemalą (tarytum akmens amžiaus žmogus būtų nutuokęs apie embriologiją), arba kad laivinis kirvis, įdėtas į kapą, turėjęs perkelti vėlę į kitą – už vandens esantį – pasaulį (p. 235). Apskritai knygoje mažai diskutuojama, o su kai kuriais, matyt, autoriui nepatinkamais tyrinėtojais ginčijamasi pernelyg nervingai.

Apibendrinamas turiu pasakyti, kad Narvos kultūros gausios, turtingos ir iš tiesų vertingos archeologinės medžiagos interpretaciją A. Girininko knygoje „Baltų kultūros ištakos“ metodologiniu atžvilgiu reikia laikyti netikusia. Autoriui derėtų savikritiškai ir iš esmės ją peržiūrėti.

Gintautas Č e s n y s

Lietuvos archeologija. /Kn./ 10: Plinkaigalio kapinynas / V. K a z a k e v i č i u s; Lietuvos istorijos institutas. V.: Mokslo ir enciklopedijų l-ka, 1993. 219 p. 1000 egz.

1993 m. išleistas 10-tasis „Lietuvos archeologijos“ tomas, skirtas 1977–1984 m. tirtam Plinkaigalio kapinynui (Kėdainių r.). Monografijos autorius 1978–1984 m. pats vadovavo kasinėjimams (1977 m. – E. Jovaiša). Tai vienas didžiausių iki galo ištirtas gerai išlikęs III–VII a. kapinynas. Labai džiugu, kad autorius tyrimus paskelbė atskira monografija, mat apie 90% kapų datuojami V–VI a., o šis laikotarpis dar palyginti menkai ištirtas, todėl gauti duomenys gausiai papildė turimą informaciją. Be to, paminklas yra žemaičių ir aukštaičių genčių paribyje, ir Plinkaigalio medžiaga turėtų pasitarnauti diskusijoms dėl šio regiono etninės priklausomybės.

Publikacija paskelbta praėjus net 10 metų po paminklo ištyrimo, tačiau dalis medžiagos įvairiais klausimais išspausdinta atskirais straipsniais¹.

Savo indėlį įnešė ir antropologai: G. Česnys, R. Jankauskas, I. Balčiūnienė, išanalizavę gerai išlikusią kapinyno medžiagą, pateikė duomenų apie Plinkaigalio bendruomenės paleodemografiją, antropologiją, osteometriją, paleopatologiją bei osteologiją.

Knygos pradžioje autorius supažindina skaitytoją su kapinyno situacija, radimo bei tyrimų istorija, glaustai aptaria geografinės aplinkos raidą nuo ledynų laikotarpio, pristato artimiausius žinomus Plinkaigalio apylinkių archeologinius paminklus. Iš viso Plinkaigalyje ištirta 376 kapai. Iš jų 4 neolitiniai (jie literatūroje jau aptarti)², 8 – degintiniai (VII a.), 3-ose duobėse rasti 4 žirgų griaučiai (VII a). Kitus kapus autorius datuoja III–IV a. (p. 5), nors vėliau (p. 39) išskiria 5 vėlyviausius, griautinius kapus (VII a.) (Nr. 94, 95, 153, 228, 229).

¹ K a z a k e v i č i u s V. Baltų-hunų genčių ryšių liudininkė // Muziejai ir paminklai. V., 1983. T. 5. P. 59–62; K a z a k e v i č i u s V. Didžiojo tautų kraustymosi atspindžiai // Mokslas ir gyvenimas. 1982. Nr. 8. P. 30–31; K a z a k e v i č i u s V. Unikalus V a. pab. geriamasis ragas iš Plinkaigalio kapinyno // Lietuvos TSR Mokslių akademijos darbai. A serija (toliau – MADA). 1981. T. 3. P. 81–91; K a z a k e v i č i u s V. Žalvarinis ratelis iš Plinkaigalio (Kėdainių raj.) // Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas. V., 1983. P. 31–33, ir kt..

² K a z a k e v i č i u s V. Neolito kapai Plinkaigalio III–VII a. kapinyne // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais. V., 1982. P. 15–16.

Laidosena – vienas iš materialinio, dvasinio pasaulio ir etnokultūros rodiklių. Todėl autorius labai kruopščiai aprašo to meto laidojimo papročius: kapų įrengimą, mirusiųjų ir įkapių padėtį juose. Skyriaus, skirto laidosenai, pradžioje pateikiama kapinyno kapų schema (9 pav.), aprašoma kapų duobių forma, dydis ir gylis, nelygu aplinkos išorės poveikis, mirusiojo lytis ir amžius.

Toliau pereinama prie ryškesnių kultūros rodiklių. Beveik pusėje kapinyno kapų (47,9%) (p. 14) aptikta akmeninių konstrukcijų. Paprotys dėti po kelis akmenis abipus mirusiojo Vidurio Lietuvoje žinomas nuo pirmųjų a. po Kr. Šis paprotys, III–IV a. pradėjęs nykti, vėl atgimė V–VI a. Šios tradicijos, kaip pažymi autorius, buvo laikytasi ir Plinkaigalyje (p. 16). Tačiau tenka pasikliauti vien autoriumi, nes nepateikta jokios sistemiskai apdorotos medžiagos, iš kurios galima būtų spręsti apie kapų su akmeninėmis konstrukcijomis chronologinę kaitą. Istoriografijoje, be kitų hipotezių (p. 13–14), paplitusi teorija apie akmenų Vidurio Lietuvos kapuose paskirtį: jie naudoti skobtiniais karstams paremti. Jų skaičiaus mažėjimas sietinas su lentinių karstų panaudojimo paplitimu I tūkst. viduryje. Gaila, kad autorius, išnagrinėjęs Plinkaigalio karstų (čia rasti vien lentiniai) formą ir dydį, nepareiškė savo nuomonės dėl pastarųjų karstų ir akmenų kapuose santykio.

Nuo pirmųjų m. po Kr. Vidurio Lietuvoje buvo paplitęs skirtingų lyčių mirusiųjų laidojimas priešingomis kryptimis: vyrų – į vakarus, moterų – į rytus. Ne išimtis ir Plinkaigalio kapinynas. Apie tai galima spręsti iš pateiktos erdvinio matavimo diagramos (34 pav.). Tačiau ji sudaryta susistemintus duomenis iš viso kapinyno egzistavimo laikotarpio. Tuo tarpu, kaip teigia E. Jovaiša³, daug dėmesio skyręs mirusiųjų laidojimo orientacijai, Vidurio Lietuvoje labiausiai poliarizkumo laikytasi senojo geležies amžiaus 1-ojoje pusėje, o vėliau ši tradicija silpo. Ar nebūtų buvę geriau ir Plinkaigalio medžiagą suskaidyti į keletą chronologinių grupių ir pabandyti paneigti arba patvirtinti šiuos teiginius?

Atskiruose knygos skyreliuose aprašoma grupiniai, degintiniai ir žirgų kapai. Išskyrus grupinius kapus į atskirą kategoriją, reikėtų atskiru ženklu juos pažymėti bendroje kapinyno kapų scheme (9 pav.), nes kai kurie jų (pvz., kapai Nr. 162, 232, 237) pažymėti vieną mirusįjį reiškiančiu brūkšneliu. Neaišku, kodėl autorius prie grupinių kapų priskiria vėlyvuosius griautinius, VII a., kapus (p. 39–41). Ar ne geriau būtų buvę juos aprašyti skyriumi? Panašiai galima buvo išskirti ir ankstyviausius, III–IV a., kapus, kurie šioje monografijoje iš viso neaptarti. Ir apie senojo geležies amžiaus 2-ąją pusę datuojamų akmeninių vainikų (?) liekanas sužinome tik archeologinės analizės pabaigoje (p. 137).

³ Йо в а й ш а Е. Мировоззрение балтов по данным пространственного ориентирования и внутреннего устройства погребений Центральной Литвы I–IV вв. // Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1969. P. 95.

Aptariant būdingiausias degintiniams kapams požymius, pateikiamas išsamus žirgų kapų aprašymas. Tačiau nenurodoma, su kuo siejamas šių naujų laidosenos požymių pasireiškimas VII a. Plinkaigalio bendruomenėje. Turint omenyje, kad kremacija plito iš Rytų ar Pietryčių, o ir žirgai atskirose duobėse tuo metu laidoti Rytų Lietuvoje, šias naujoves galima priskirti Rytų Lietuvos pilkapių kultūros įtakai. Be to, visai neužsimenama ir apie V a. pabaigos kape Nr. 61 rastą žirgo žandikaulio fragmentą. Atsižvelgiant į tai, kad kitose Lietuvos srityse buvo paplitęs kitoks žirgo laidojimo paprotys, belieka prisiminti V–VI a. Nemuno žemupyje žinomas žirgo „aukas“, kurias sudarė galva, galūnės ir oda. Tokios aukos siejamos su klajoklių gentimis⁴. Galbūt ši įkapė ir yra jų įtakos, kuri didžiuoju tautų kraustymosi laikotarpiu buvo labai galima, atgarsis.

Laidosenos aptarimas baigiamas poskyriui apie įkapių, kurių kapinyne rasta apie 2200, vietą kapuose, skaičių bei lytinę priklausomybę. Kad kapinynas plėtėsi iš rytų į vakarus (p. 47) – tai autorius nustatė pagal siauraašmenių pentinių ir įmovinių kirvių topografiją kapinyne (pav. 83), – reikėjo pabrėžti ne šioje vietoje, o monografijos pradžioje. Tačiau autoriaus sudarytoji kirvių paplitimo schema ne visiškai atitinka knygos duomenis. Schemoje nepažymėta apie 10 įmovinių kirvių, kurie yra pridėtuose „Kapų aprašymuose“ (kapai Nr. 316, 318, 320, 327, 336, 342, 354, 358, 359). Šis trūkumas šiek tiek sumenkina vaizdinį kapinyno plitimo iš rytų į vakarus įspūdį.

Plačiau įkapės aptariamoms skyriuje „Materialinė kultūra“. Jame apibūdinamos radinių rūšys bei jų tipai, išvardijami būdingiausi dirbinių bruožai, nurodomi vidutiniai dydžiai, kai kurių išskirtinių radinių matmenys, chronologija ir analogiškų dirbinių radimvietės kitose teritorijose. Be to, kartais aprašomas ir būdingiausias su konkrečiu dirbiniu randamas kapo inventoriaus kompleksas. Skyriuje – 4 poskyriai, o juose aprašomi pagal paskirtį išskirti dirbiniai. Plačiau neaptariant knygos skyrių turinio, reikėtų pabrėžti, kad autorius atliko didžiulį darbą, apdorodamas gausią kapinyno medžiagą. Tesustosime prie vienos kitos smulkmenos. Aprašydamas papuošalus, tyrinėtojas nemato ryškaus naujų dirbinių bei jų tipų atsiradimo nuo V a. Nors pateikiama žalvarinių bei sidabrinių papuošalų statistika, tačiau nepabrėžiama naudojus didelio kiekio sidabro papuošalų gamyboje V–VI a.⁵ Monografijoje nebandoma atskleisti šių reiškinų priežasčių. Tai galėjo būti susiję su kultūros įtaka ar net nedidelio masto žmonių migracija tautų kraustymosi laikotarpiu. Su šiais ryšiais susijęs ir importo bei vietinių amatininkų meistriškumo augimas. Neatmestinas diduomenės sluoks-

⁴ Š i m ė n a s V. Nauji V a. pab. – VI a. pr. laidojimo papročiai Nemuno žemupyje // Iki krikščioniškos Lietuvos kultūra. V., 1992. P. 29.

⁵ V a i t k u n s k i e n ė L. Sidabras senovės Lietuvoje. V., 1981. P. 79.

nio – pagrindinio prabangos reikmenų vartotojo – reikšmės išaugimas. Kaip pridę tyrinėtojas galėjo pateikti turtingesniųjų kapų inventoriaus lentelę.

Pastraipoje apie kaklo vėrinius rašoma, kad „...VI–VIII a. Lietuvos kapinyuose ir pilkapinyuose jų (stiklo ir emalio karolių. – A.S.) mažėja, nes labai susilpnėjo arba visai nutrūko prekyba su Pietų ir Vidurio Europa“ (p. 102). Tačiau tyrinėtojas neatkreipė dėmesio į stiklo ir emalio bei gintaro karolių chronologinę ir topografinę diferenciaciją. Stiklo ir emalio karolių daugiausia rasta rytinėje kapinyno dalyje, ankstyvuosiuose kapuose, gintaro karolių – daugiau vakarinėje, vėlyvesnėje kapinyno dalyje. Tai rodo, kad juos labiau pradėta naudoti vėliau, sumažėjus stiklo ir emalio karolių importui.

Kartu su papuošalais aptariami ir buitiniai daiktai. Apibūdinant geriamuosius ragus, rašoma, kad „tai saviti baltų materialinės kultūros dirbiniai, apkaustyti metaliniais apkalais“ (p. 125). Čia reiktų patikslinti, kad ne apskritai geriamieji ragai (nes Vidurio Europoje jie jau žinomi nuo paskutiniųjų a. pr. Kr.), bet būtent Plinkaigalyje rastieji yra saviti dirbiniai, perėmę kelių kultūrų, kurių įtakos reiškesi ir Lietuvoje, tradicijas.

Pasitaiko ir dėl leidėjų ar autoriaus neatidumo atsiradusių klaidelių. Pavyzdžiui, vienur kapo Nr. 153 ietigalis yra lauro formos (p. 41), kitur – rombo formos plunksna (p. 152). Aprašant kapus su geriamaisiais ragais, praleistas kapo Nr. 64 aprašymas. Bendrą vaizdą menkina prasta fotonuotraukų kokybė.

Pagrindinė problema, su kuria susiduria archeologai, tyrinėjantys šiek tiek į šiaurę nuo I–IV a. Vidurio Lietuvos kapinynų srities esančius paminklus, kyla dėl jų geografinės padėties. Kadangi šios Lietuvos dalies paminklai yra atsidūrę kelių etnokultūrinių bendrijų tarpribyje, todėl yra keletas nuomonių dėl šiose teritorijose gyvenusių bendrijų etninės priklausomybės. Vieni čia ieško pražemaičių (R. Volkaitė-Kulikauskienė)⁶, kiti – rytų žemaičių (L. Vaitkuns-kienė)⁷, tretį mano čia gyvenus aukštaičius (A. Tautavičius)⁸, ketvrti laikosi kompromiso, įžiūrėdami tiek žemaičiams, tiek aukštaičiams būdingų laidosenos bruožų (J. Stankus)⁹.

Plinkaigalio kapinyno chronologinės ribos apima net 500 metų periodą, todėl reikia turėti omenyje tuo metu vykusius lūžius. Vienas jų buvo Didysis tautų kraustymasis ir jo metu formavęsi nauji gentiniai dariniai. Į tai autorius atsižvelgė ir, bandydamas nustatyti etninę plinkaigališkių kilmę, kapinyno

⁶ Волкайте - Куликаускене Р. К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников Центральной Литвы I–VIII вв. н.э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 38.

⁷ Vaitkuns-kienė L. Dėl žemaičių kilmės // Žemaičių praeitis. V., 1990. T. 1. P. 31.

⁸ Lietuvių etnogenezė. V., 1987. P. 137.

⁹ Stankus J. Kairėnėlių plokštinis kapinynas // Lietuvos archeologija. V., 1984. T. 3. P. 76.

medžiagą suskaidė į 2 laikotarpius: III–IV a. ir V–VII a. Tyrinėtojas teigia, kad „...III–IV a. Plinkaigalio apylinkėse galėjo gyventi Šiaurės Lietuvos ir Žemaitijos pilkapių kultūros žmonės ir greta tuo metu pasirodę pirmieji gyventojai su Vidurio Lietuvai būdinga laidosena“ (p. 138). Senajame geležies amžiuje Vidurio Lietuvoje buvo paplitę plokštiniai kapinynai, Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje – pilkapiai su akmenų vainikais. Plinkaigalyje aptikta kelių, lyg ir akmenų vainikų, datuojamų III–IV a., liekanų, kurias autorius aprašo skyriuje apie etninę priklausomybę. Tačiau šalia jų nerasta to paties laikotarpio kapų (p. 138). Šie duomenys ir tai, kad atstumai tarp ankstyvųjų kapų rodo juos lyg ir buvus pilkapyje (p. 138) – tėra netiesioginiai rodikliai. Čia labai trūksta ankstyvųjų Plinkaigalio kapų analizės ir jos palyginimo su vienlaikiais kitų sričių duomenimis. Pagal numanomas I–IV a. kultūrinių arealų ribas¹⁰ Plinkaigalio kapinynas priklauso Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių sričiai, todėl teoriškai galima manyti, kad I-ojo periodo plinkaigališkių papročiai buvo artimi Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvoje paplitusioms to meto tradicijoms.

Išanalizavęs V–VII a. medžiagą, tyrinėtojas, neneigdamas kai kurių iš žemaičių ar žiemgalių perimtų bruožų, įžiūri daugiau skirtumų ir teigia, jog 2-uoju periodu Plinkaigalio apylinkėse gyvenę aukštaičiai (p. 140). Skaitant skyrių apie etninę kilmę, susidaro įspūdis, kad nuo V a. čia gyvenusi aukštaičių bendruomenė su jai būdingais materialinės kultūros bruožais atsirado iš niekur, tiksliau iš senųjų šaknų, kurios, kaip išsiaiškinome, buvo kitokios. Apie jokią kultūrinę įtaką arba žmonių migracijas čia neužsimenama. Tuo tarpu materialinės kultūros elementai: siauraašmenių kirvių plitimas, žirgų palaidojimai, kremacija – rodo buvus artimus santykius su į rytus nuo čia gyvenusiomis gentimis. Skyriuje per mažai parodomas „aukštaitėjimo“ procesas. Šiuos dalykus reikėtų aiškiau išdėstyti. Tačiau nepaisant šių trūkumų, autoriaus daromos išvados sutampa su antropologų duomenimis: plinkaigališkiai ankstesniu laikotarpiu buvo artimesni žemaičiams. Tautų kraustymosi laikotarpiu, įvykus hipermorfiško plačiaveidžio komponento „slinkčiai“ iš rytų ir pietryčių į vakarus, antropologiškai jie tapo artimesni aukštaičiams (p. 183–184). Kita vertus, tiriant V–VII a. kapinyno medžiagą, neatsižvelgta į tai, kad per kelis šimtmečius Plinkaigalio bendruomenė nebuvo uždara įvairioms įtakoms. Tai patvirtina išsiskiriančios iš kitų V–VI a. kapų įkapės (kapai Nr. 45, 52, 106, 107, 144 ir kt.).

Archeologinė analizė baigiama Plinkaigalio „Kapų aprašais“. Ši dokumentinė monografijos dalis labai naudinga tyrėjui, siekiančiam geriau pažinti vieną ar kitą paminklą.

Apskritai svarbiausia knygoje – archeologinės medžiagos atranka. Tačiau apsiribojama vien Plinkaigalio duomenų analize, nebandant tos medžiagos panag-

¹⁰ Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986. Pav. 89.

rinėti platesniame teorinio lygmens Lietuvos ar net Vidurio Europos kontekste. Monografijoje mažai dėmesio kreipiama į rekonstruotinus, tuo metu vykusius procesus. Pasigendama taip pat teorinių apibendrinimų gyventojų socialinės struktūros klausimais, nepakankamai iškeliamas joje amatininkų profesionalumas, kurį rodo buvus įvairių papuošalų gausa. Reikėjo ryškiau atskleisti prekybinių ir kultūrinių įtakų kryptis. Galima buvo paieškoti kapinyno sunykimo priežasčių. Šiuos klausimus autorius, norėdamas likti objektyvus ir nepiršdamas savo nuomonės, matyt, palieka spręsti pačiam skaitytojui. Manome, kad labai kruopščiai išnagrinėta medžiaga neturėtų sudaryti tam kliūčių. Turint omenyje, jog autoriaus tikslas buvo supažindinti skaitytoją su Plinkaigalio archeologine medžiaga, galima teigti, kad, nepaisant šiokių tokių neaiškumų, struktūrinių trūkumų bei techninių klaidų, ši tikslą jis pasiekė.

Andra S i m n i š k y t ė

Eugenijus Ivanauskas, Mikelis Balčius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų. V., 1994. 112 p. 1000 egz.

Ši knyga galėjo pasirodyti tik mūsų dienomis. Už autorių lėšas išleistas leidinys prilygsta geriausiems panašių užsienio leidinių pavyzdžiams ir parodo, kad ir Lietuvoje, turint lėšų, galima išspausdinti ne blogiau „kaip ten“. Tačiau aptariama knyga atkreipia dėmesį ne tik savo nepriekaištinga prekiene išvaizda. Svarbiausia – pasirinktoji nagrinėti tema. Nesuklysiu pasakęs, kad tai mažiausiai tyrinėtas, neaiškiausias Lietuvos numizmatikos laikotarpis. Nuo Aleksandro (1492–1506) laikų lietuviškos monetos nesunkiai skirstomos pagal nominalus, atributuojamos bei datuojamos, o ankstesnysis, vadinamųjų pirmųjų lietuviškų monetų, laikotarpis – tai ištisa neatsakytų klausimų virtinė. Pagirtina autorių drąsa bei pasiryžimas atsakyti į juos, sudėstyti turimą numizmatinę medžiagą į sistemą, pateikti išvadas specialistų vertinimui bei praktiniam naudojimui. Manau, kad ši E. Ivanausko ir M. Balčiaus knyga susilauks nevienareikšmio vertinimo ir ne vienos recenzijos, tad toliau aptarsiu tik kai kuriuos jos momentus, daugiausia dėmesio skirdamas archeologinei šio laikotarpio monetų interpretacijai.

Šiek tiek besidominčiam numizmatika pirmųjų lietuviškų monetų istoriografija yra žinoma, juoba kad pačių darbų šioje srityje nėra daug. Jie trumpai paminėti pirmajame knygos skyriuje „Šaltiniai ir literatūra“ (p. 6–9). Kaip teigia autoriai, „pagrindinis žinių šaltinis yra numizmatinė medžiaga“ (p. 6). Tačiau bent kiek platesnio ir konkretesnio jos aptarimo minėtame skyriuje nėra. Pasitenkinama tuo, kad pabrėžiama monetų tyrinėjimo svarba. Konkretesni duomenys apie vieno ar kito tipo monetas pažirę po visą knygą, kur juos kartais net sunku rasti. Tačiau, matyt, toks yra autorių pasirinktasis medžiagos pateikimo būdas. Knygos skyriai sudėstyti griežtai istoriškai, pradedant nuo lietuviškų lydiniių ir

baigiant Kazimiero denarais. Istorikui juose susigaudyti nesunku, tačiau mažiau patyrusiam numizmatui ar archeologui čia kyla tam tikrų problemų. Autorių naudojama monetų atribucija, chronologijos ir nominalo nustatymas dar nėra plačiai paplitę, todėl norint sužinoti, kas tokie, pavyzdžiui, „Vytauto pusdenariai“, reikia ieškoti atitinkamų skyrių, kur daugiau padeda kokybiškos iliustracijos bei atitinkami parašai po jomis.

Apskritai paėmus, tyrinėdami ankstyvasias Lietuvos monetas, abu autoriai seka R. Kiersnowski'ų¹, ką ir patys pripažįsta pratarinėje (p. 6). Tačiau ši knyga nėra R. Kiersnowski'o darbo vertimas ar perpasakojimas. Monetų atribucijai pateikta nemažai istorinės ir numizmatinės medžiagos, aptarti retai aptinkami pirmųjų lietuviškų monetų tipai. Iš knygos akivaizdžiai matyti, kad pirmųjų lietuviškų monetų skirstymas į 4 tipus tai jau istoriografijos faktas. Jį 1949 m. į numizmatinę apyvartą įvedė G. Fiodorovas². Šis skirstymas, nors archeologų ir numizmatų vartojamas iki šiol³, atspindėjo to laiko ankstyvųjų lietuviškų monetų pažinimo lygį. Nūnai tiriant archeologinius paminklus, randant vis naujų monetų tipų, galima būtų priskaičiuoti jų bent 12 ir, ko gero, šis skaičius dar nebūtų galutinis. Taip pat yra ir su šių monetų datavimu bei priskyrimu konkrečiam valdovui. R. Kiersnowski's jau yra apžvelgęs visą nuomonių šiuo klausimu įvairovę⁴, ir toks margumynas lieka iki šiol. E. Ivanausko ir M. Balčiaus knyga iš daugybės ankstesnių darbų išsiskiria bandymu savo nuomonę argumentuoti, pagrįsti moksliniais faktais. Negalima sakyti, kad to nedarė ankstesni autoriai, tačiau pirmųjų lietuviškų monetų problemos esmę sudaro tai, kad nėra išlikusių dokumentų apie jų kaldinimą, o ant pačių monetų trūksta datų. Vadinasi, kiekvienas tyrinėtojas, bandydamas šioje srityje pasakyti ką nors nauja ar pagrįsti senas nuomones, privalo remtis netiesioginiais faktais. Kaip tai daro E. Ivanauskas ir M. Balčius?

Paimkime kad ir Kazimiero denarų atributavimą. Neskaičiusiam aptariamoms knygos reikia pasakyti, kad tai monetų tipas su Gedimino stulpais bei Vyčiu reverse. Šių monetų žinoma nemažai, tarp jų išsiskiria bent 3 atmainos. Pagal jas, tiksliau, pagal monetose įžiūrimas ar bandomas įžiūrėti raides, bandoma ieškoti istorinių paralelių ir galimų interpretacijų. Panašiai elgiamasi su istorinių šaltinių duomenimis. Patikimi, nekeliantys abejonių yra tik monetų metrologijos duomenys. Žinoma, galima nurodyti konkretų šaltinį, kuriame Kazimiero laikais minimi denarai. Tai, be abejo, įrodo juos buvus, tačiau juk pirmųjų

¹ K i e r s n o w s k i R. Najdawniejsze monety litewskie // Wiadomości numizmatyczne. Warszawa, 1984. Rok 28. Zesz. 3–4 (109–110). S. 129–175.

² Ф ё д о р о в Г. Б. Классификация литовских сливок и монет // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. Москва, 1949. Т. 29. С. 114.

³ M i c h e l b e r t a s M. Lietuvos numizmatikos įvadas. V., 1989. P. 35–39.

⁴ K i e r s n o w s k i R. Op. cit. P. 139–140.

lietuviškų monetų yra ne vienas tipas. Lygiai taip pat ginčytinas monetų datavimas pagal nustatytus ar apskaičiuotus metrologinius duomenis (prabą, pėdą, svorį). Esant daugeliui nežinomųjų ir nežinant sistemos, viską sudėlioti galima ir kitaip, ką jau ne vienas tyrinėtojas yra daręs. Tačiau čia reikia pažymėti ir tvirtus abiejų autorių ginamos monetų atribucijos principus – bandymus apčiuopti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) vykdytų monetų reformų kontūrus bei bendras istorinės raidos tendencijas už LDK sienų. Tai yra neabejotinas aptariamoms knygos mokslinis įnašas, nes šiuo požiūriu pirmųjų lietuviškų monetų problematikai iki šiol buvo skiriama labai mažai dėmesio. Jeigu XIV a. pabaigos ir XV a. LDK monetų reformas pavyktų dar labiau atskleisti (tai daugiau istorikų, o ne numizmatų uždavinys), šis indėlis būtų reikšmingas ir visai LDK istorijai. Čia reikia pastebėti, kad abu autoriai nepretenduoja į didelių istorikų laurus. E. Ivanauskas žinomas kaip puikus numizmatas-praktikas. Jo mokslo darbai yra daugiausia iš vėlesnių laikų (XVI–XVIII a.) ir žinomi daugiau užsienyje nei pas mus⁵. Iš aptariamojo laikotarpio tėra pasirodę keletas jo straipsnelių⁶, tad ši knyga yra pirma rimta paraiška solidiems mokslo darbams. M. Balčių žinome kaip kuršių kultūros draugijos pirmininką, kolekcionierių. Abu autoriai turi archeologinės praktikos – yra radę ir kasinėję įvairius paminklus. Taigi atrodytų, kad archeologiniai duomenys knygoje turėtų užimti deramą vietą. Gaila, bet taip nėra. Archeologinė informacija knygoje – tai radimvietės bei kai kurie pastebėjimai apie atskirus lobius (Pievagalių lobis tėra Skaičionių lobio dalis, p. 41), J. V. Briuso lietuviškų monetų kolekcijos kilmės versija (p. 56). Nepasinaudota tokiais svarbiais monetų chronologijai nustatyti faktais, kaip kultūriniai sluoksniai ar kapai, kuriuose jos rastos, bei kitais jų radiniais. Be abejo, neįmanoma nurodyti tikslias datas, tačiau nustatyti santykinę monetų chronologiją pagal tai gal ir būtų buvę galima (juk bent keletas monetų tipų rasta tyrinėjant archeologijos paminklus). Šiaip ar taip, šis darbas būtų žymiai palengvėjęs, o monetų atribucija būtų pasipildžiusi dar vienu kitu netiesioginiu faktu. Dabar jų vietą neretai užima ilgoki bandymai vienaip ar kitaip interpretuoti atskirus monetose esančius ženklus. Žinia, tai svarbus darbas, siekiant kuo detaliau iširti monetas, tačiau sunkiai įžiūrimi ženklai (kny-

⁵ I v a n a u s k a s E., K u n c e v i č i u s A. Livlanske møntstempler fundet i den nedre borg i Vilnius // Nordisk numismatisk unions medlemsblad. 1991. Maj. Nr. 4. P. 62–68; I v a n a u s k a s E. B a l č i u s M. The circulation of coins from the southern Low countries in Lithuania from the 17th to the 19th century // Revue belge de Numismatique. 1993. T. 139. P. 83–102; I v a n a u s k a s E. Okända förfalskningar av Riga-skillingar från litauiska fynd // Svensk numismatisk tidskrift. 1993. Nr. 2. S. 37 ir kt.

⁶ I v a n a u s k a s E. Pirmosios Jogailos monetos // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. V., 1988. T. 29. P. 3–10; I v a n a u s k a s E. Dėl trišonių lietuviškų lydiniių datavimo // Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. V., 1991. P. 20–23.

goje dažnai vadinami grafemomis) visuomet sunkiai (ir skirtingai) interpretuojami. Ar ne pernelyg drąsios autorių hipotezės, paremtos labai negausiais ir dažnai ne visai aiškiais faktais apie LDK monetų kalyklas Polocke ir Smolenske?

Problematiškiausia yra Kameneco kalykla, kurioje nukaltų monetų numizmatai nežino. Jas galima įtarti buvus tik pagal rašytinių šaltinių duomenis. Vis dėlto, nepaisant šios unikalios situacijos, Vytauto podoliškiems pusgrašiams paskirtas visas knygos skyrelis (p. 71–74).

Čia suminėtos toli gražu ne visos ankstyvųjų lietuviškų monetų problemos. Nesinorėtų teigti, jog tokios drąsios knygos išvados arba bandymai jas suformuluoti yra knygos trūkumas. Naujos šviežios mintys kiekvieną besidomintį šiuo laikotarpiu numizmatą įgalins savaip vertinti pateiktus faktus, sutikti su knygos autoriais ar atmesti jų idėjas. Čia vėlgi nepavydėtinoje padėtyje yra atsidūrę archeologai. Jau seniai stengiamasi atsakyti į klausimą: kaip vadinti kartkartėmis iškasamas pirmąsias LDK monetas? Ar kaskart nurodant jos tipą, ar priskiriant konkrečiam valdovui (nurodant monetą nukaldinusį asmenį), ar pagaliau tik aprašant monetą ir atsisakant bet kokios jos atribucijos? O gal E. Ivanausko ir M. Balčiaus knyga jau viską sudėliojo į vietas, juoba kad čia nurodyti ir valdovai, ir metai, ir nominalai, ir dar daug kas, be ko numizmatikos negalima būtų vadinti mokslu? Tačiau čia vėlgi iškyla klausimas – o kaip vertinti R. Kiersnowski'o darbą. Juk jis pirmesnis. Klausimas, matyt, ne iš lengvųjų, nes Lietuvos numizmatų R. Kiersnowski'o darbas buvo sutiktas ne itin palankiai⁷. Truputį keista, kad knygos autoriai niekaip nereaguoja į tokį šio darbo vertinimą, tarsi jo nė nežinotų.

Baigiant knygos apžvalgą, reikia pažymėti jos 5 trumpučius, bet svarbius priedus. Jie padeda geriau pažinti lietuviškąją numizmatiką. Tačiau šios recenzijos autorius, kaip archeologas, labai pasigenda šeštojo priedo su grafiniais monetų vaizdais, greta kurių būtų nurodyta valdovai, nominalai bei kalimo metai. Tuomet nebereikėtų vis iš naujo vartyti knygą ieškant vienokių ar kitokių žinių. Toks priedas padėtų suformuoti tradiciją vadinti šias monetas taip, kaip ir visas kitas. Atrodo, turės praeiti dar nemažas laiko tarpas, kol pirmosios lietuviškos monetos bus pavadintos savo tikraisiais vardais. Manytume, kad išėitis iš susidariusios padėties tėra viena. Po E. Ivanausko ir M. Balčiaus knygos išleidimo reikia labai kruopščiai parengti ankstyvųjų monetų sąvadą, kuriame būtų deramai moksliskai sužymėta kiekviena tokia monetėlė. Tik remiantis visapusiais ir išsamiais duomenimis būtų galima užpildyti mūsų viduramžių istorijos „baltą dėmę“, kokia šiandien yra LDK monetos iki 1495 metų.

Gintautas Z a b i e l a

⁷ M i c h e l b e r t a s M. Nauji darbai apie seniausias lietuviškas monetas // Lietuvos istorijos metraštis. 1987. V., 1988. P. 118–122.

K u o l y s D. Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje // Renesansas. Barokas. V.: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1992. 286, [2] p. 3000 egz.

Nūnai Lietuvos valstybingumą XVI–XVII a. tyrinėją istorikai jo padėčiai apibūdinti dažniausiai vartoja smukimo, nykimo, palaipsnio susiliejinimo su Lenkija terminus. Tų laikų amžininkams taip neatrodė. Keli teisingi politiniai veiksmai galėję išsaugoti lietuvių valstybę. Svarbiausias – unija su Lenkija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) karo su Maskva dėl Livonijos metais Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas, liūdnei pastebėjęs, kad 1563 m. praradusi Polocką Lietuva stovinti „ties nebūties slenksčiu“, tik unijoje regėjo išsigelbėjimą valstybei, nors vis dar siūlė neskubėti, ... kol lenkai pas save susitvarkys. Jis tikėjo, kad Lietuva dar atras jėgų „idealiajai“ lietuvių monarchijai atkurti, kurią valdytų sava lietuviška Jogailaičių dinastija, išsauganti lietuvišką valstybės prigimtį ir esmę, ateityje klestint vienoje konfederacijoje su Lenkija (p. 49–51)*. A. Rotundo vizija – lygiateisių partnerių unija. Lygybė po unijos, Motiejaus Strykovskio nuomone, jau pasiekta. Jis giria tris šaunius „broliukus“ – Lenką, Lietuvį ir Rusėną, – gyvenančius neregėtoje santarvėje ir atkuriančius senosios Sarmatijos šlovę (p. 105). Sarmatija – tai lenkų valdoma šalis, kurią sudarytų Vidurio ir Rytų Europos gyventojai, tarp jų visi slavai (p. 104). Pasak M. Strykovskio, Lietuva – „tobuliausias“ lenkų santvarkos kraštas (p. 101). Beje, jau ir A. Rotundas polemikoje su Lenku Lietuvį „pagirdė“ Sarmatijoje pririnktų žolelių trauktine: „Būčiau laimingas, – tikina Lietuvis, – kad mes, visi krikščionys, galiausiai ir turkai su pagonimis, Kristuje susivieniję, būtume vienovėje... o mūsų viešpats, jo malonybė karalius, kad būtų visų šitų į vieną valstybę suvienytų tautų monarchas“ (p. 49). Renesansinėje Lietuvoje nebeliko intelektualo, kuris pasiūlytų savarankišką LDK raidos kelią ir būdą, kaip jį pasiekti. Įvardiję valstybės nuosmukio priežastis (didysis kunigaikštis sėdi Lenkijoje ir Lietuvos tiesiogiai nevaldo, senieji papročiai pagedę, niekas nesilaiko teisės reikalavimų), šviesuoliai vienintele valstybės išsaugojimo garantija ir sąlyga laikė uniją su lenkais. Lietuva turėjo tapti Lenkijos valdomos Sarmatijos dalimi.

Baroko raštija Dariaus Kuolio studijos skaitytojui atskleidžia niūrų pounijinės Lietuvos vaizdą: tėvynės gynėjo-kario paveikslas praradęs aureolę – dažniausiai jis plėšikas (p. 156); politika ir kario narsa nebelemia įvykių baigties (p. 157); „teigiama didiko savybė tampa ištikimybė ne valstybės valdovui, bet sau pačiam – savo įsitikinimams ir savo naudai“ (p. 162); „Lietuvos bajorai gan abejingai žvelgia į tėvynės vargus“ (p. 163). Tačiau Lietuvai unijos suteikta nauja baroko intelektualai neabejojo, tik išravėdavo sarmatizmo piktūgius, nes šie

*Skliausteliuose nurodomi D. Kuolio monografijos puslapiai.

„apsiraizgę“ laikė LDK lenkų imperijoje (p. 216, 233). Albertas Vijūkas-Kojelavičius savo „Lietuvos istorijoje“ „stropiai naikino sarmatizmo apraiškas iš Strykovskio“ (p. 228), bet gerai suvokė lygiateisės unijos su Lenkija naudą Maskvos pavojų akivaizdoje (p. 239). Lietuvių šviesuoliai vėl pasiūlė ką nors daryti, kad būtų įveikta netvarka ir savivalė, sustabdytas valstybės nuosmukis, atsispirta „lenkų laisvės“ idėjai – tai „tvirta ranka“, bet ne valdovo, o kilmingo lietuvių didiko ranka (p. 202). Didikas vaizduojamas kaip tėvynės, tradicijų ir valstybingumo gynėjas, lietuvių tautos valios atstovas (p. 204, 210). Lietuvos istorikas jėzuitas blaškėsi tarp kraštutinumų, išeičių ieškodamas – jis ir stiprios monarcho valdžios šalininkas, ir didiko, Tėvynės Tėvo, idėjos rėmėjas (p. 243), t.y. savo epochos vertas pilietis, mums liudijantis tolesnį Lietuvos valstybės nykimą. Nebuvo LDK vieno stipraus didiko; vienai „stipriai rankai“ atsirasdavo kolektyvinė „antiranka“, pavyzdžiui, Kazimierą Joną Sapiegą XVII a. pabaigoje įveikia Grigas Oginskis (p. 249–250). D. Kuolio atliktos analizės apie Lietuvos valstybės padėtį rezultatas patvirtina istorikams seniai žinomas tuo klausimu tiesas.

Tautos būvio analizę D. Kuolys pasirinko kitu savo darbo tiriamuoju klausimu. Lietuvių tauta renesanso publicistams ne vien bajorai, bet ir liaudis (p. 44–45, 69, 95). M. Strykovskiui žinoma, kad valstybę sukūrė etninė lietuvių tauta (ausį labai rėžia iš Stalino raštų atėjusi „tautybė“ – „народность“) (p. 83). Kai autorius nagrinėja renesansinę tautinės Lietuvos valstybės idėją, visos jos lytys – liaudies ir bajorijos vienybė, lietuvių atsakomybė už visų baltų likimą (p. 95), raginimai rusų didikams sugrįžti lietuvių kalbos namuosna (p. 98), vainikuotos kvietimu konsoliduotis lietuvių kalbos ir kultūros pagrindu – tikina, kad etninė lietuvių tauta yra pagrindinė veikėja renesansinėje Lietuvos raštijoje ir visuomenėje. Tautinės valstybės idėją M. Strykovskis kreipė „nūdienin šalies vidaus gyveniman“ (p. 96), kuris vis dėlto svetimas istoriko pasiūlymams. Dėl to D. Kuolys daro išvadą, jog istorikas, susidūręs su tikrovės prieštaravimais, ragino sergėti valstybę kaip darnią lietuvių ir rusėnų politinę bendriją (p. 99). Vis dėlto šiuo atveju M. Strykovskis lietuvių tautą suvokia kaip politinę, vienumon suburtą bendros kilmės iš lietuvių kunigaikščių ar bajorų, o ne kalbos ar tikybos (p. 97). Savo Kronikoje jis puikiai išvardijo etninio tapatumo požymius: viena kalba, religija, papročiai ir kilmė (p. 83, 89). Jei kalba ir tikyba (papročiai) nevienija (netgi teko raginti didikus, kad „grįžtų“ prie tėvų kalbos), tai apie etninę tautą neįmanoma kalbėti. Pakankamai iškalbingas yra D. Kuolio pavartotas terminas „atgimstantis lietuvių etnosas“ (p. 52), be abejonės, neatsiejamas nuo „tautinės Lietuvos valstybės idėjos“. Atgimti teko tik nykstančiam ar sunykusiam etnosui, t.y. nebepilnaverčiui. Visi gerai žinome, jog lietuvių tauta prarado savo bajoriją, ypač nuo tapatinamo su renesansu Lietuvoje XVI a. Bajorija, liaudamasi kalbėti lietuviškai, vienijosi slaviškos lenkų kalbos ir kultūros pagrindu su rusėnais ir lenkais, kūrė uniją ir Sarmatiją.

Tad „atgimstantis lietuvių etnosas“ teįrodo, kad kitame šios komplikotos situacijos poliuje jau yra politinė (pilietinė), ne etninė lietuvių tauta. Tokia mums atrodo M. Strykovskio samprata apie lietuvių tautą, D. Kuoliui jį interpretuojant. Nuo lietuvių tautos atitrūkusi bajorija kaip etnosas nyko kartu su irstančia LDK ir tapo lenkų tautos ir Lenkų valstybės dalimi. D. Kuolio išvada, jog renesansinė raštija nuosekliai skyrė tautybės ir pilietybės sąvokas, labai ginčytina (p. 99).

Tebesitęsiant Lietuvos valstybės smukimui, lietuvių etninė tauta baroko epochoje ne tik kad nedegradavo ar apmirė kartu su valstybe, atvirkščiai, ji, gyvybinga ir stiprėjanti, tapo „svarbiausia doros sergėtoja istorijoje“, jos „nuomonė ir valia... atliepančios paties Dievo sprendimus“ (p. 197). Tai ne vienintelis A. Vijūko-Kojelavičiaus lietuvių tautai (liaudžiai) sakomas komplimentas, savo darbuose grindžiant lietuvių valstybės nepriklausomos ateities sampratą (p. 201–202) ir tautos teisę į nepriklausomą valstybinį būvį, kurį remia istorinėje būtyje besiskleidžianti Dievo valia ir gamtos taisyklės bei pati istorinės raidos logika (p. 238). Jau renesanso raštijoje pastebėtus naujųjų laikų etninės lietuvių tautos (D. Kuolys vartoja atgimstančio etnos terminą) želmenis A. Vijūkas-Kojelavičius regi tvirtėjančiais, viltiniais ūgliais. Taigi išvalgūs baroko intelektualai jau ėmė žymėti naujojo lietuvių valstybingumo gaires ir uždavinius. Atskleidimą sudėtingų paradoksalių paralelių tarp lietuvių tautos raidos (nedegraduoja ir neišnyksta drauge su lietuviška bajorija) ir jos sukurtos valstybės likimo reikia laikyti neabejotinai darbo laimėjimu. D. Kuolys savo studijoje atskleidė tolydžios lietuvių tautos raidos poveiklį. Tauta istorijoje veikia kaip sutelktinis asmuo.

Dar keletas pastabų dėl kai kurių istorinių sąvokų vartojimo tikslumo bei tinkamumo. Štai, rašoma, kad „Vilniaus ginama Vakarų demokratija kiek įmanydama spyrėsi Maskvos nešamai Rytų despotijai“ (p. 56). Tai apie XVI a. vidurio LDK ir Maskvos santykius. Ar galima kalbėti apie Vilniaus „spardymąsi“ prieš Maskvą, it prieš galą, kai Lietuva dar buvo pajėgi – lietuvių ir lenkų kariuomenė 1609–1611 m. užėmė Maskvą, veiksmingai įsikišo į rusų vidaus reikalus. Pavojinga šių laikų sąvokas taikyti XVI amžiui. Dar netiksliu yra tvirtinti, kad didysis kunigaikštis Algirdas buvęs demokratiškas valdovas, nes palikdavo nelieštą prijungiamų prie Lietuvos rusų žemių senovę, telkdamas į vienumą demokratiniais pagrindais (p. 56). Čia visai kas kita. Keletas kitų netikslumų: Petras Roizijus buvo didžiojo kunigaikščio, o ne Vilniaus teismo teisėjas (p. 48); keistai rašoma Pacų pavardė – Patsai (p. 76); Vilkomyras – tai Vilkmėrgė (Ukmergė) (p. 76); Vatikane nėra Propagandos kongregacijos (p. 225), o tik Šventoji tikėjimo platinimo (skleidimo) kongregacija (Sacra congregatio de propaganda fide, veikianti nuo 1622 01 06); mūsų istoriografijoje XVII a. Maskvos Potop vadinamas Tvanu, o ne Potvyniu (p. 227). Kai kurios korektūros klaidos

netikusiai iškraipo esmę: A. Goštautas memorialą rašė ne 1936 m. (p. 34), bet 1536 m.; Kurbskis virto Kurskiu (p. 56); Petro Dusburgiečio kronika datuojama XIV a., o ne XVI a. (p. 73).

Artūras Dubonis

Lietuvos Rytai: /Str. rinkinys / Sudarė K. Garšva ir L. Grumadienė. V.: Valst. leidybos centras, 1993. 416 p. 5000 egz.

Straipsnių rinkinys „Lietuvos Rytai“ knygynuose pasirodė 1994 m. pirmojoje pusėje. Solidus spalvingu viršeliu leidinys tuojau pat susilaukė palankių atsiliepimų spaudoje, per radiją ir televiziją.

Iš pirmo žvilgsnio knyga daro gerą įspūdį. Joje paskelbti 22 autorių – kalbininkų, istorikų, teisininkų, sociologų – straipsniai aktualiais Rytų Lietuvos istorijos, kultūros ir tautinių santykių klausimais. Paskelbta ir 16 dokumentų, susijusių su lenkų teritorinės autonomijos kūrimu Pietryčių Lietuvoje 1990 m., taip pat Vilniaus vaivados Liudviko Bociańskio 1936 m. vasario 11 d. slaptas antilietuviškas memorialas. Be to, įdėti 4 žemėlapiai: apie kalbų paplitimą Rytų Lietuvoje XIX a. 4-ajame dešimtmetyje, XX a. pradžioje ir pabaigoje bei Lietuvos sienų su Lenkija raidą nuo XVI a. iki dabar.

Knyga turi 4 skyrius: 1. Kalba. Tautinė savimonė (p. 9–136); 2. Istorija. Teisė (p. 137–320); 3. Sociologija (p. 321–365); 4. Dokumentai (p. 366–415).

Pirmojo skyriaus straipsnių autoriai – Zigmas Zinkevičius, Aleksandras Vanagas, Petras Gaučas, Leonas Luckevičius, Valerijonas Čekmonas, Aloyzas Vidugiris, Laima Grumadienė – nagrinėja lietuvių slavėjimo, lietuvių ir baltarusių lenkėjimo, apskritai Rytų Lietuvos gyventojų tautinės sudėties kitimo, jų tautinės savimonės ypatybes įvairiais istoriniais laikotarpiais. Skaitytojas sužino, kad ne tik lenkiškai, bet ir baltarusiškai, vadinamąja paprastąja kalba („po prostu“) kalbantys Rytų Lietuvos gyventojai katalikai, dabar tapatinantys save su etniniais lenkais, yra dauguma lenkiškos savimonės. Daugelis jų nieko nenori žinoti apie savo lietuviškas ar baltarusiškas šaknis, nors apie jas byloja ne tik istorija, asmenvardžiai, vietovardžiai, bet ir vietos kaimo žmonių etninė kultūra.

Dalis antrojo skyriaus autorių – Genovaitė Gustaitė, Valentinas Šiaudinis, Benediktas Šetkus, Nastazija Kairiūkštytė – taip pat liečia daugelį su polonizacijos istorija susijusių klausimų.

Vileno Vadapalo ir Reginos Žepkaitės straipsniuose nagrinėjami tarpukario Vilniaus problemos teisiniai ir istoriniai aspektai, įtikinamai grindžiamos Lietuvos teisės į savo sostinę.

Gintautas Surgailis pateikia trumpą slaptos lenkų karinės organizacijos (Polska Organizacja Wojskowa – POW) antivalstybinės veiklos Lietuvoje 1918–1919 m. apžvalgą, o Arūnas Bubnys rašo apie lenkų pagrindį Lietuvoje 1939–1944 metais.

Minėtieji straipsniai reikšmingi polemikai su tais lenkų istorikais, publicistais, kurie mėgina teisinti 1919–1920 m. Lenkijos agresiją prieš Lietuvą ir Armijos krajojvos antilietuvišką veiklą Vilniuje Antrojo pasaulinio karo metais.

Ona Ruželytė teoriškai aptaria tautinių mažumų teises Lietuvos Respublikoje, o Kazimieras Garšva primena Lietuvos lenkų teritorinės autonomijos kūrimo istoriją, formuluoja pasiūlymus vyriausybei tautinės politikos Rytų Lietuvoje klausimu.

Ne mažiau įdomūs ir trečiajame skyriuje skelbiami Petro Kalniaus, Arūno Eigirdo, Inijos Trinkūnienės, Vidos Kasparavičienės ir Eugenijos Krukauskienės straipsniai, parašyti remiantis 1989–1991 m. Pietryčių Lietuvoje atliktų tautotyrynių bei sociologinių apklausų duomenimis.

Knygos autoriai gerai išmano nagrinėjamus dalykus, todėl savo nuomonę dėsto gana įtikinamai. Polemizuoti su jais skaitytojui sunkoka. Vis dėlto, prisipažinsiu, suabejojau akad. Zigmo Zinkevičiaus straipsnyje „Pietryčių Lietuva nuo seniausių laikų iki mūsų dienų“ pareikštu teiginiu, kad tarybinio laikotarpio „lietuvybei Pietryčių Lietuvoje buvo suduotas labai skaudus, netgi mirtinas smūgis“ (p. 27).

Tokiai kategoriškai išvadai prieštarauja visuotinai žinomas faktas, kad per pastarąjį šimtmetį tik tarybiniais metais Vilniuje kaip niekad išaugo lietuvių skaičius, mūsų sostinė sulietuvėjo. Lietuvių skaičius tegul lėtai, bet didėjo ir Vilniaus rajone (plg. P. Kalniaus str. „Tautiškai mišrių šeimų vaidmuo dabartiniame Vilniaus krašto gyventojų asimiliacijos procese“, p. 324). Šeimų, kurių vieni nariai rašėsi ar buvo užrašyti lietuviais, kiti lenkais, Lietuvoje buvo įvairiais laikais (plg. N. Kairiūkštytės str. „Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m.“, p. 285).

Iš tiesų, lietuvių skaičius mažėjo Šalčininkų rajone. Bet taip buvo todėl, kad pagrindinis migracijos srautas į šį rajoną vyko iš kaimyninės Baltarusijos. Sakyčiau, teisus yra tautotyryninkas P. Kalnius, vadindamas Šalčininkus „unikalium“ Lietuvos rajonu su „unikaliais“ gyventojais. P. Kalniaus tyrimai rodo, kad Šalčininkų rajone vyko saviti tautiniai procesai. Nė viena čia gyvenanti tautybė nebuvo atspari tautinei asimiliacijai. Čia visi turėjo savą tautybę, tačiau pernešę jos nevertino. Šalčininkų rajono etnodemografinę situaciją suformavo jo geografinė padėtis ir istorinė praeitis (p. 325).

Suprantama, straipsnių rinkinys „Lietuvos Rytai“ – mokslinis leidinys ir diskusiniai teiginiai jo vertės nemažina. Būtų malonu knygą minėti vien geru žodžiu, jeigu ne leidybos brokas, kuris tiesiog bado akis ją skaitant.

Pirmiausia paaiškėja, kad ne mažiau kaip trečdalis knygos straipsnių jau buvo skelbti anksčiau išleistuose straipsnių rinkiniuose: „Pietryčių Lietuva: socialiniai, teisiniai aspektai“ (V., 1990. 150 p.) ir „Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba“ (V., 1992. 240 p.). Kai kurie pakartotinai skelbiami straipsniai kiek pataisyti,

papildyti, kiti paprasčiausiai perspausdinti. Pratarmėje apie tai nerasime nė žodžio.

Knygoje apstu rusicizmų ir kitokių redakcinių nesklandumų (pvz., p. 232: „atvykėliai iš TSRS dažniau matė Lietuvą SSRS sudėtyje“). Pasitaiko prasmės iškraipymų (p. 179, 285, 365). Pradedi galvoti, kad knygos niekas neredagavo. Tačiau randi įdėtą klaidų ištaisymo lapelį. O jame... redakcinė komisija: Romualdas Ozolas (pirm.), Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Petras Gaučas ir Regina Žepkaitė. Čia nurodyta ir knygos rankraščių leidyklai įteikusi įstaiga – Valstybinė regioninių problemų komisija.

Kažin, ar rasime kitą knygą, kurios užsakovas bei redaktoriai būtų nurodyti tik klaidų ištaisymo lapelyje? Įdomu, kiek už nesuredaguotos knygos išleidimą atsakingas Valstybinis leidybos centras? Aišku viena – tai apmaudus mūsų leidybos kultūros nuosmukio rodiklis.

Kai susiduri su tokiu leidėjų aplaidumu, pirmas geras knygos įspūdis išblėsta. Imi abejoti net jos išleidimo tikslingumu. Juk aptariamas rinkinys, kurio straipsnių dalis pakartota iš kitų leidinių, istoriografiją mažai kuo praturtina.

Visuomenė, ypač Rytų Lietuvos mokykla, ko gero daugiau laimėtų, jeigu apie Vilniją būtų leidžiami populiariau parašyti ir ne tokios didelės apimties leidiniai, beje, ne tik lietuvių, bet taip pat lenkų, rusų ir baltarusių kalbomis. Ši mintis ne nauja (plg. Kriauciūnienė Ž. Nauja knyga apie Rytų Lietuvą: [Z. Zinkevičiaus kn. „Rytų Lietuva praeityje ir dabar“ recenzija] // Tiesa. 1993 08 27). Deja, leidėjai, atrodo, mano kitaip.

Mindaugas T a m o š i ū n a s

Vytautas M e r k y s. Knygnešių laikai. 1864–1904. V.: Valstybinis leidybos centras, 1994. 421 p.; 3000 egz.; **Vytautas M e r k y s. Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias. 1864–1904. Informacinė knyga.** V.: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1994. 580 p. 2000 egz.

Įžymus XIX amžiaus lietuvių tautinio atgimimo tyrinėtojas habil. m. dr. Vytautas Merkys lietuviškos spaudos atgavimo 90-osioms metinėms paminėti paskyrė net dvi knygas. Šios knygos nuo ankstesniųjų jo ta pačia tematika parašytų darbų pirmiausia skiriasi tuo, kad jose nebėra pritemptų teorinių samprotavimų, be kurių negalėjo apsieiti nei vienas sovietmečio leidinys. Recenzuojamose knygose pateikta gili daugybės faktų analizė apie lietuvių tautos pasipriešinimą carizmui, kuris daugiau kaip 40 metų varžė lietuvių spaudą, mokyklą, bet kokią kitą kultūrinę veiklą, persekiojo sąžinės laisvę. Lietuvių tautos pasipriešinimas patvaldystei, rusinimui ir pravoslavinimui buvo, kaip pažymėjo autorius, „ne vien tiesioginis atoveiksmis, ne vien tautinė savignyňa, bet ir veiksnys, ugdęs tautos savimonę, brandinę jos visuomenines politines ir kultūrinės nuostatas bei aspiracijas“¹.

¹ M e r k y s V. Knygnešių laikai... P. 9.

Veikale „Knygnešių laikai. 1864–1904“ tyrinėjama labai daug klausimų bei problemų. Jame aptariama spaudos draudimo genezė, daug dėmesio skiriama galutiniam spaudos lietuviškais–lotyniškais rašmenimis uždraudimui Lietuvoje. Be to, rašoma ne tik apie lietuvių, bet ir gretimų kraštų spaudos varžymą, atskleidžiamas skirtumas tarp tų kraštų ir lietuvių spaudos draudimo. Nemažai dėmesio skiriama senųjų, dar iki spaudos uždraudimo, knygų išpardavimui ir kontrafakcinių knygų Lietuvos ir Prūsijos spaustuvėse leidimui, spaustuvinių vaidmeniui lietuviškos knygos leidimo istorijoje. Taip pat plačiai atskleidžiamas valdinės knygos rusiškais rašmenimis lietuvių kalba leidimas bei to leidimo nesėkmės, nes lietuvių tauta neskaitė kirilica spausdintų maldaknygių, kalendorių, vadovėlių, grožinės literatūros, valdinių raštų bei kitų spaudinių. Visos represinės priemonės ir įtikinėjimai, kad toji rašyba lietuviams nesvetima, nes pirmieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dokumentai buvo rašomi rusiškais raidėmis, nepasiteisino. Neprisijoi kirilica, nes lietuvių kalba pirmieji kūriniai pasirodė XVI a. lotyniškais rašmenimis ir lietuvių tauta prie jų priprato, o spaudą ėmus varžyti, stoji ją ginti.

Knygoje detalai analizuojamos caro valdininkų represinės priemonės persekiojant lietuvių spaudos leidėjus, knygnešius ir skaitytojus. Joje atskleidžiama Rusijos ir Prūsijos valdininkų sąveika siekiant sužlugdyti lietuvių kalba raštų leidimą Prūsijoje. Pastarosios valdininkai talkininkavo Rusijai, kad išsiaiškintų knygų redaktorius, spausdintojus, knygnešius ir kitus spaudos rengėjus bei gabentojus į Lietuvą. Apskritai Rusijos ir Prūsijos tarpvalstybiniai santykiai nebuvo itin glaudūs, bet jie suintensyvėjo pradėjus persekioti lietuvių spaudą, ypač paskutiniuoju spaudos draudimo dešimtmečiu, kai Rusijos vyriausybės sluoksniuose jau vyko pasitarimai dėl spaudos draudimo panaikinimo. Tai trukdė plisti draudžiamajai lietuvių literatūrai Rusijos imperijoje, ir tuo Prūsija prisidėjo prie lietuvių tautinio atgimimo slopinimo.

Lietuvių tautos kovai prieš spaudos draudimą knygoje „Knygnešių laikai“ skiriama daugiausia dėmesio. Labai plačiai aprašomi lietuvių inteligentijos, valstiečių, rusų mokslininkų bandymai legaliu būdu išgauti iš carizmo spaudos draudimo panaikinimą. Ypač kruopščiai išnagrinėta nelegalaus knygų leidimo, gabenimo, skaitymo, knygnešių ir skaitytojų organizacijų, vaikų slaptojo mokyimo bei kita lietuvių veikla, nukreipta prieš spaudos draudimą. Naujas ir labai aktualus knygos skyrelis – „Pastangos internacionalizuoti lietuvių spaudos klausimą“. Jame pateikiama įdomios medžiagos apie užsienio lietuvių, ir ne tik lietuvių, organizacijų protestus prieš lietuvių spaudos draudimą, Kražių skerdynes, Katalikų bažnyčios persekiojimą Lietuvoje. Taip pat parodoma, kaip sunkiai dėl Rusijos trukdymo lietuviai skynėsi kelią į Paryžiaus pasaulinę parodą 1900 metais. Parodos rengėjai sutiko įsileisti lietuvius tik į Europos tautų etnografijos skyrių. Prancūzijos švietimo ministerija leido lietuviams dalyvauti parodoje tik dėl to, kad Paryžiuje parodos veikimo metu vyko Tarptautinis et-

nografių kongresas. Jo dalyviai, rugpjūčio 28 d. aplankę parodą, apžiūrėjo ir lietuvių skyrių, o prancūzų ir kitų kraštų spauda aprašė jį, ir tai sukėlė Europos visuomenės susidomėjimą Lietuva. Taip lietuvių ir jų spaudos klausimas išėjo į platesnę viešumą. O parodos rengimas, – kaip rašo autorius, – suvienijo Lietuvoje, Šveicarijoje, JAV ir kituose kraštuose gyvenusius lietuvius, sustiprino jų susidomėjimą lietuvių kultūra, etnografija, istorija, geografija, ekonomika.

Šioje V. Merkio knygoje yra daug įdomių, naujų išvadų, kurių nerasime anksčiau autoriaus darbuose, išleistuose sovietmečiu. Remdamasis gausia medžiaga, labai įtikinamai jis paneigė mūsų, o ypač lenkų ir net lietuvių emigracinėje literatūroje įsitvirtinusių teiginį, kad lietuvių tautinis sąjūdis prasidėjęs tik nuo „Aušros“ ir „Varpo“, kad iki tolei esą nebuvo lietuvių inteligentijos, kad po 1863 metų sukilimo tautiniam lenkų atgimimui buvo suduotas lemiamas smūgis, o lietuvių atgimimas dar nebuvo susiformavęs ir todėl pasipriešinimo carizmui kelyje radosi vakuumas. Autorius, remdamasis faktais, teigia, kad senoji lietuvių inteligentija, subrendusi dar iki 1863 m., ypač konfesinė ir jaunieji kunigai, atlaikė pirmuosius, sunkiausius rusifikatorių smūgius, leido ir platino ne tik religinę, bet ir politinę literatūrą lietuvių kalba Prūsijoje ir nelegaliai ją platino Lietuvoje. Jis čia deramą vietą skiria vysk. M. Valančiui, kuris pirmasis parodė kelią į Prūsus ir ėmė rašyti politinio pobūdžio anticarines brošiūras, leisti kontrafakcines maldaknyges. O kad lietuvių inteligentijos būta jau XIX a. pirmojoje pusėje, tuo šiandien neabejojama – tai savo darbuose įrodė E. Aleksandravičius².

Vysk. Motiejaus Valančiaus asmenybė istoriografijoje susilaukė gana prieštarų vertinimų. V. Merkys šiame veikale vyskupo veiklą vertina teigiamai ir apgina jį nuo tų, kurie mėgino jį kaltinti pataikavimu carizmui, jo valdininkams ir net tuo, kad nebuvo suimtas, kai tuo tarpu daugelis jo sukurtos organizacijos narių buvo areštuota ir išblaškyta. Knygoje faktais atskleista, kaip caro valdininkai Lietuvoje ėmėsi visokeriopų priemonių vyskupo nelegaliai veiklai išaiškinti ir jį nubausti. Tačiau nei kratos, nei caro valdininkų „apsilankymai“ pas vyskupą jokių rezultatų nedavė – nebuvo rasta jokių kaltę įrodančių slaptų lietuviškų knygų ir rašinių. Kaip teigia autorius, vysk. M. Valančius, naikindamas bet kokius įkalčius, sunaikino ir visą savo susirašinėjimą, dėl to neliko jo asmeninio rankraščių archyvo ir kitos vertingos tyrinėtojų epistoliarinės medžiagos. Be to, vyskupui padėjo jaunieji kunigai, prižiūrėję knygų leidimą, jų gabenimą į Lietuvą ir platinimą. Pažymėtina ir tai, jog caro valdininkai baiminosi, kad žymaus ir visuomenėje įtakingo Žemaičių vyskupo suėmimas nesukeltų Lietuvoje didelės reakcijos, naujų neramumų. Antra vertus, vyskupas gerai žinojo Rusijos įstatymus, ką ne kartą įrodė pas jį apsilankiusiems

² Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. V., 1989; Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai. V., 1993.

aukštiesiems caro valdininkams. Jis net stojo ginti suimtų knygų platinimu kaltinamų kunigų, siekdamas sušvelninti jų likimą.

M. Valančiaus į Rytprūsius nutiesti lietuviškų knygų leidimo keliai ir būdai nebuvo galutinai likviduoti ir po jo organizacijos sutriuškinimo. Knygų lietuvių kalba lotyniškais rašmenimis leidimu toliau rūpinosi senieji, neįkliuvę knygnešiai bei spaudos leidėjai. Be to, kūrėsi naujos kunigų ir pasauliečių organizacijos. Knygų buvo leidžiama vis daugiau. Valdžiai tapo vis sunkiau susekti knygnešius ir platinamų knygų skaitytojus, slaptųjų mokyklų laikytojus, daraktorius ir mokinius.

Lietuvių sąjūdis, kaip teigia V. Merkys, dėl savosios spaudos išsiplėtojo ir buvo labai veiksmingas kaip tik dėl to, kad jis rėmėsi visų lietuvių tautos sluoksnių, visos inteligentijos – konfesinės ir pasaulietinės – dėmesiu ir pastangomis. Vėliau ėmė ryškėti idėjinės katalikiškosios, liberalinės ir socialdemokratinės inteligentijos srovės, bet spaudos atgavimo eigoje buvo tik taktinių veiksmų skirtumų. O tai atsitiko dėl to, kad kova vyko dėl visos tautos likimo. Analizuojamos knygos autorius lietuvių tautą supranta pirmiausia kaip lietuvių valstietį ir iš valstietijos kilusią inteligentiją, nors šioje knygoje, kitaip nei ankstesniuose veikaluose, daugiau vertinamas bajorų luomas. Tačiau ne vienoje vietoje pažymima, kad lietuviškumą išsaugojo tik valstiečiai ir teigiama, kaip ir emigracijoje rašiusio istoriko S. Sužiedėlio, kad „bajorų luomas neužsiangažavo“.

Šioje knygoje, kaip ir ankstesniuose autoriaus darbuose³, mano manymu, trūksta medžiagos apie Lietuvos kilmingojo luomo, ypač Žemaitijos bajorų, veiklą „lietuvių reikalu“, kaip juos baudžiant buvo formuluojamas nusikaltimas cariniuose dokumentuose. Nieko neužsimenama apie dvarininkų finansinę pagalbą, jų veiklą slepiant ir saugant lietuvišką spaudą. Tokių duomenų yra ir, manau, į tai reikėtų atkreipti daugiau dėmesio, šį klausimą ateityje nuodugniau patyrinėti. Apeinant jį tik susiaurinama mūsų tautos istorija.

Nepriimtina, atrodo, ir V. Merkio dažnai vartojama valstiečio sąvoka, kai norima apibūdinti Lietuvos kaimo gyventojų kovą prieš carizmą. Į valstietiją žiūrint socialinio susisluoksniavimo prasme, reikia pažymėti, kad nelegalioje lietuvių spaudos platinimo veikloje, ypač gabenant knygas per sieną, aktyviau nei valstiečiai – ūkininkai reiškėsi valstiečiai – samdiniai, amatininkai, kumečiai, apskritai jaunimas.

Galima būtų suabejoti ir dėl knygoje ne kartą akcentuoto teiginio, kad caro valdžia, po 1861 metų pripažinusi valstiečiams pilietines teises, ėmė juos laikyti tauta, nes iki tol į tautos sąvoką Lietuvoje įėję tik bajorai. Juk su tais „ne tautos“ atstovais ir „nepiliečiais“ carizmas susidūrė tuoj po Lietuvos užgrobimo XVIII a. pabaigoje. Tie „nepiliečiai“ dalyvavo visuose bajorijos vadovaujamuose an-

³ M e r k y s V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). V., 1978; M e r k y s V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. V., 1982.

ticariniuose sukilimuose, nors pagrindinis jų tikslas, žvelgiant šių dienų akimis, ir buvo kiek kitoks. Be to, carizmas nesugebėjo Lietuvoje kiek daugiau suvaržyti šių „nepiliečių“ mokymosi, ekonominės bei kitos veiklos dar iki pilietinių teisių jiems oficialaus suteikimo. Žemaičių ir Seinų dvasinių seminarijų kontingentą daugiausia sudarė lietuvių valstiečių vaikai dar iki 1861 m. žemės reformos. Jie įgydavo ir pasaulietinio pobūdžio specialybių ir sudarė kad ir nežymią, bet tam tikrą dalį lietuvių inteligentijos. Tai knygos autoriui gerai žinoma, todėl vieną tautos dalį supriešinti su kita – taip elgėsi tuo metu carizmo ideologai, – nevertėtų. Ankstesniosios istoriografijos teiginius reikėtų peržiūrėti, nes tarp mūsų yra ne tik valstiečių, bet ir bajorų palikuonių.

Gaila, kad dėl leidyklos nerūpestingumo knygoje liko nemažai korektūros klaidų. Kai kurios jų net klaidina skaitytoją. Antai panaudotų archyvų ir bibliotekų rankraščių fondų sąrašė Kipro Bielinio fondas turėtų priklausyti Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštynei, o visi kiti jai priskirtieji fondai – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštynei, kurios pavadinimas praleistas.

Antroje V. Merkio knygoje – „Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias“, pripažintoje geriausia 1995-ųjų metų knyga, skelbiamos trumpos knygnešių biografijos. Surinktos biografijos tų daraktorių, lietuviškų knygų leidėjų, platinėtojų ir skaitytojų, kurie buvo Rusijos valdžios baudžiamųjų organų susekti ir sulaikyti. Nors knygnešių biografijos labai trumpos, tačiau jose pateikta visa svarbiausia informacija: pavardė, vardas, tėvavardis, gyvenamoji vieta, sulikymo aplinkybės ir radiniai – įkalčiai, o svarbiausia – nurodyti leidiniai ir archyvinės bylos, kuriose galima rasti išsamesnių duomenų. Knygoje pateiktos plačios asmenų bei vietovardžių rodyklės. Iš šios biografinės informacinės knygos matyti, kad per 40 spaudos draudimo metų Rusijos baudžiamajai struktūrai pavyko sugauti 2854 žmones ir sulaikyti 724 siuntinius be savininkų, kuriuose buvo nuo vienos iki kelių šimtų knygų. O kiek dar liko nesučiuptų! Tai rodo, koks masinis Lietuvoje buvo priešinimasis carizmo represijoms prieš lietuvių tautą.

Dėl vieno šios knygos klausuko. 86-ajame puslapyje minimas mokytojas M. Gylys, kuris asmenvardžių rodyklėje suplaktas su kitu M. Gyliu. Pastarasis, vardu Mykolas, platino knygas Rytų Lietuvoje. O šioje knygoje minimasis Suvalkijos mokytojas – tai Motiejus Gylys, žymaus nepriklausomos Lietuvos diplomato, ilgamečio konsulo, Klaipėdos krašto gubernatoriaus Vytauto Gylio tėvas⁴. Jis buvo aktyvus lietuvių tautinio atgimimo veikėjas, lietuvišką spaudą skleidęs Suvalkijoje. Jo pavardė įrašyta bostoniškėje Lietuvių enciklopedijoje. Taigi šiuos asmenis rodyklėje reikėtų išskirti.

⁴ Vytauto Gylio biografija // Lietuvos valstybės centrinis archyvas. F. 383. Ap. 3. B. 210. L. 4.

Knygnešiams ir lietuvių pasipriešinimui carizmo priespaudai skirtos dvi V. Merkio knygos yra svarus įnašas į lietuvių istoriografiją. Autorius šiais darbais realizavo ilgamečius savo tyrimus, ir vargu ar greitai rasis kitas istorikas, kuris sugebėtų žymiai papildyti jo veikalus naujais faktais ir išvadomis.

Aldona G a i g a l a i t ė

ANTANO KUČIO MONOGRAFIJA APIE VILEIŠIUS*

Lietuvių išeivijoje seniai buvo brandinta idėja išleisti istorinį veikalą apie Petrą, Antaną ir Joną Vileišius ir tuo deramai pagerbti šias Lietuvai didžiai nusipelnusias asmenybes. Kazys Grinius dar 1947 m. rašė: „Trumpa yra lietuvių tautos prisikėlimo istorija, bet ji turi visą eilę didelių pasiryžėlių, net kentėtojų, ne tik paskirų asmenų, bet ir šeimų, kurios yra davusios po kelis narius, ilgai ir sėkmingai dirbusius mūsų tautos labui. Tarp tokių patriotinių šeimų bene seniausia, o gal ir našiausia ar nebus pasvališkių Vileišių šeima ... Būtinai reikėtų neatidėliojant surinkti medžiagą ir išleisti visų Vileišių monografiją. Šiuo reikalu pirmoje eilėje turėtų pasirūpinti dar gyvi Vileišių šeimos nariai“¹.

Įgyvendinti šią idėją ėmėsi Jono Vileišio duktė Alena Vileišytė su savo vyru daktaru Mykolu Deveniu. „Sėjos“ žurnalas 1969 m. pranešė, jog Alena ir Mykolas Deveniai rūpinasi perengti ir išleisti knygą apie Vileišių gyvenimą ir darbus ir kad jų pastangos labai rimtos².

Pirmasis autorius, kurį A. Devenienė pakvietė rašyti veikalą apie Vileišius, buvo kun. Stasys Yla. Ši asmenybė išeivijoje buvo plačiai žinoma: mąstytojas, visuomenės veikėjas, publicistas, pagarsėjusios atsiminimų knygos „Žmonės ir žvėrys dievų miške“ (1951) autorius. Savo atsakomajame laiške A. Devenienei, rašytame 1971 m. liepos 25 d., S. Yla gyvai pritarė sumanymui, nurodė būsimo veikalo reikšmingumą: „Jūsų sumanymas paruošti monografiją „Vileišiai“ yra sveikintinas. Viena, kad Vileišiai – ne vienoj jau generacijoje – tęsia tautinį, kultūrinį, politinį darbą. Ši giminė verta gero veikalo. Antra, būtų paskatas kitiems panašius giminės veikalus paruošti arba sukurti giminės tradiciją – dirbt panašų darbą, kaip Vileišiai. Turėjom praecy giminių – Radvilus, Pacus, Sapiegas, kurių darbai susilaukė ištisu monografiju, tiesa, lenku kalba“. Tačiau S. Yla kvietimo nepriėmė, motyvuodamas dideliu užimtumu. Pabrėžęs reikalavimus istorikui, rašančiam tokį veikalą („reikia žmogaus su istorine nuovoka ir pažįstančio laiko situaciją, ano meto Lietuvos gyvento laiko“), S. Yla pamini Joną Puziną ir Bronių Kviklį, kurie, jo manymu, geriausiai tiktų būti knygos apie Vileišius autoriais³.

Kitas asmuo, kuriam A. Devenienė pasiūlė rašyti veikalą apie Vileišius, buvo

* K u č y s A. Vileišiai: Trijų brolių darbai tautai. Čikaga, 1993. 624 p.

istorikas Juozas Jakštas. Tai irgi buvo geras pasirinkimas: J. Jakštas – aukštos kvalifikacijos mokslininkas, kelių brandžių studijų iš Lietuvos istorijos (lietuvių ir vokiečių kalbomis) autorius. Tačiau ir jis nesutiko rašyti knygos apie Vileišius. Laiške A. Devenienei, rašytame 1972 m. lapkričio 21 d., J. Jakštas taip motyvavo savo atsisakymą: „Jei aš negaliu Jūsų siūlomo darbo imtis, tai darau vien iš baimės, jog jo negalėsiu privesti iki galo. O tai lemiamas dalykas. Čia aš laikausi vieno protingo romėno patarimo: “Ką darai, daryk protingai ir žiūrėk galo”. Mano nuomone, monografija apie Vileišius turėtų būti rašoma istoriškai, moksliskai, pagrįsta šaltiniais, t.y. raštais nuo priešaušrinių laikų, plus gyvųjų liudijimais bei atsiminimais. Visa tai tektų surinkti, išstudijuoti ir pagal tuos surinktus duomenis susidaryti darbo planą ir imtis rašyti. Taip aš ruošiuosi darbui apie Šliūpą*. Su juo lengviau, nei su Vileišiais, nes jis vienas“.

Beje, laiške J. Jakštas pagrįstai kritikavo išėivijoje besireiškiančią tendenciją – rašyti istorinius dalykus, neturint nei pakankamo pasiruošimo, nei reikiamų šaltinių. Jis rašė: „Žinoma, galima rašyti apie Vileišius taip, kaip torontiškis žurnalistas rašė apie M. Jankų. Jis davė ilgą reportažą iš pasikalbėjimų su jo dukterimi, gyvenančia Toronte, dar surinko visokių raštų apie Maž. Lietuvą ir Jankų, ir visa tai davė Bačiūnui išspausdinti. Štai ir turime Jankaus gan stambią monografiją**“. Jūs ir galėtumėte taip padaryti. Papasakotumėte viską, ką žinote ir atsimenate apie Vileišių giminę, pridurtumėte dar turimą medžiagą kokiam nors rašytojui ar žurnalistui (jų Los Angeles turite labai prašmatnių), jis padarytų tokį lengvą, populiariškai parašytą darbą. Tiesa, tokiam darbui aš visu šimtu procentų nepritarčiau“⁴.

Pagaliau publicistas Antanas Kučys sutiko rašyti knygą apie Vileišius. 1975 m. balandžio 12 d. laiške Alenai ir Mykolui Deveniams jis rašo: „Širdingai Jums dėkoju už pasitikėjimą, kviečiant parašyti Vileišių šeimos istoriją <...> Dirbu projektuotoju-braižytoju techninėje įstaigoje. Kasdien rytą prieš septintą išvažiuoju, namie atsirandu po šešių vakare. Tai matot, kad laiko nedaug belieka. Iki pilno pensininko amžiaus man dar apie septyneri metai. Palankesnėm sąlygom susiklosčius, gal išėičiau ir į nepilną pensiją, bet tai jau spėliojimo reikalas. Mesti tarnybą, žinoma, neketinu, nes čia pragyvenimui užsidirbu metams apie 16 000 dol. Per kiek laiko knygą parašysiu, bent šiuo metu nieko pažadėti negaliu. Prie dabartinių sąlygų tam, žinoma, reikės keletos metų. Įsivaizduoju, kad knyga turėtų būti nemažiau 300 puslapių dydžio. Tai priklausys nuo surinktos medžiagos. Norėčiau žinoti, kiek Jūs esate nusprendę skirti tam lėšų: autoriui, spaustuvei ir išlaidoms medžiagą renkant?“⁵.

1993 m. pabaigoje Čikagoje (JAV) išėjo A. Kučio monografija „Vileišiai. Trijų brolių darbai tautai“. Tai stambus Devenių kultūrinio fondo leidinys, tu-

* J a k š t a s J. Dr. Jonas Šliūpas: Jo raštai ir tautinė veikla. Chicago, 1979. 383 p.

**J. Jakštas turi galvoje knygą: A l š ė n a s P. Martynas Jankus: Mažosios Lietuvos patriarchas. Gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai. Torontas, 1967. 394 p.

rintis 624 p., kuriame kompleksiskai apžvelgiama trijų Vileišių – Petro, Antano ir Jono – gyvenimas ir veikla.

Antanas Kučys, gimęs 1916 m. Panevėžyje, išeivijoje Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos veikėjas, nuo 1965 m. redaguojantis „Varpo“ žurnalą, monografiją apie Vileišius apsiėmė rašyti 1978 m., kai „... dar nebuvo galima tikėtis, kad okupuotoje Lietuvoje bolševikų taip stropiai suvaržyti rašytojai bei istorikai galėtų laisviau rašyti apie savuosius tautinio atgimimo veikėjus bei nepriklausomos Lietuvos valstybės steigėjus“ (p. 5). Knygą užsakė ir jos leidimu rūpinosi A. Vileišytė-Devenienė ir M. Devenis.

A. Kučys, imdamas rašyti knygą apie Vileišius, pasiėmė labai sunkią, beveik nepakeliamą našta. Reikalas tas, kad Vileišių biografijoms išeivijoje beveik nėra šaltinių. Pats autorius pripažįsta, jog iš „... gabalėlių, ne tik po sakinių, bet ir po atskirą žodį teko sudaryti inž. Petro, dr. Antano ir adv. Jono Vileišių gyvenimo ir jų darbų Lietuvai bei mūsų tautai vaizdą“ (p. 5). Tiesa, naujam Atgimimui išlaisvinus daugelį sovietmečiu suspenduotų istorinių šaltinių, autorius turėjo galimybę atvykti į vėl nepriklausomą Lietuvą ir vaisingai padirbėti archyvuose bei bibliotekose. Tačiau tai nebuvo padaryta. Todėl knyga spaudai buvo atiduota, galima sakyti, nepanaudojus svarbiausių šaltinių.

Čia, matyt, reikia atsakyti į tokį klausimą: kaipgi autorius be šaltinių galėjo parengti tokios didelės apimties veikalą? Mat pagrindinį knygos turinį sudaro lietuvių XIX a. antrosios pusės ir XX a. pirmųjų dešimtmečių tautinio atgimimo ir nepriklausomos Lietuvos valstybės istorija. Išeivijos visuomenės veikėjas Antanas Dundzila, parašęs pirmąjį atsiliepimą apie A. Kučio knygą, nurodo: „Griežčiau žiūrint į turinio apimtį, daug tikslesnis knygos pavadinimas galėjo būti: „Vileišiai bundančios Lietuvos istorijoje“⁶.

Neturėdamas šaltinių, autorius, suprantama, negalėjo pakankamai autentiškai ir deramai nuosekliai pasakoti apie Vileišius. Daugeliu atvejų šaltinių trūkumą jam teko kompensuoti ne tik vadovėline minėtojo laikotarpio istorijos medžiaga, bet ir savo vaizduotės sukurtais dalykais bei spėliojimais. Dėl to su knyga atsitiko tai, kas ir turėjo atsitikti, – ji išėjo su klaidomis.

A. Kučys atliko neabejotinai didelį darbą. Šios recenzijos autorius, gerbdamas kilnias A. Kučio pastangas (tai buvo pasakyta malonios pažinties su juo metu Čikagos lietuvių Jaunimo centre 1994 m. kovo 6 d.), norėtų geranoriškai padėti ištaisyti bent tas klaidas, kurios labiausiai kertasi su autentiškų šaltinių duomenimis. Tai bus naudinga ne tik knygos autoriui, bet ir skaitytojui, kuris, skaitydamas knygą, susidarys pilnesnį ir tikroviškesnį vaizdą apie trijų brolių Vileišių nuopelnus Lietuvai.

Pirmoji A. Kučio knygos dalis (p. 12–213) skirta P e t r u i V i l e i š i u i. Autorius stengiasi aprėpti visą šio lietuvių tautos žadintojo ir kėlėjo gyvenimą bei veiklą: vaikystę ir mokymąsi Šiaulių gimnazijoje, studijas Peterburge ir pirmuosius tautinės veiklos žingsnius, kovą už lietuviškosios spaudos laisvę ir tau-

tos švietėjo darbą, įsikūrimą Vilniuje ir lietuviybės žadinimą senojoje Lietuvos sostinėje, pirmojo lietuviško dienraščio „Vilniaus žinių“ leidimą ir lietuviškosios pramonės kūrimą, pagaliau paskutiniuosius neramaus gyvenimo metus nepriklausomoje Lietuvoje.

Autorius rašo: „Penki sūnūs išėjo mokslus ir įgijo profesijas. Ūkininkauti liko vyriausias sūnus Kazimieras“ (p. 22). Vyriausias Vincento ir Agotos Vileišių sūnus buvo Petras, gimęs 1851 metais. Kazimieras gimė 1852 metais. Beje, už kelių puslapių autorius pasitaiso: „Petriukas buvo pirmasis Vinco ir Agotos Vileišių vaikas“ (p. 26).

Beje, vieno iš penkių miškų, supusių Medinių sodžių, pavadinimas ne Sindrimniškis, o Sindriūniškis (p. 23).

A. Kučys pateikia tokią kun. Juozo Vileišio mirties (1889) versiją, paimtą iš A. Vileišytės-Devenienės atsiminimų: „... važiuodamas pas ligonį per patvinsią pavasario upę, nuskendo“ (p. 32). Patikimesnė gal būtų kun. J. Vileišio mirties versija, kurią pateikė jo sūnėnas dr. Juozas Vileišis iš savo tėvo Kazimiero Vileišio atsiminimų. Baigęs kunigų seminariją Kaune, J. Vileišis buvo paskirtas į Skapiškio parapiją. Kartą jis nuvyko pas ligonį, sergantį dėmėtąja šiltine. Ligonis, buvęs stiprus vyras, gulėjo be sąmonės. Pasilenkusiam prakalbinti ir išklausti išpažinties kunigui jis staiga griebęs už gerklės ir smarkiai jį apdraskęs. Įvykęs kraujo užkrėtimas ir per 3 ar 4 dienas kun. J. Vileišis mirė⁷.

Knygoje yra nemaža painiavos, rašant apie P. Vileišio mokymąsi Panevėžyje ir jo įstojimą į Šiaulių gimnaziją. Antai A. Kučys rašo: „1863 m. vasarą, kai Petriukas jau buvo išėjęs parengiamąją ir pirmąją klasę, valdžia dėl įvykusio sukilimo gimnaziją uždarė. Tų metų rudenį tėvas nuvežė Petriuką į Šiaulius...“ (p. 28). Kitoje knygos vietoje autorius tvirtina, kad „Petriukas mokėsi Panevėžio pradžios mokykloje“ ir „įstojo į Šiaulių gimnazijos pirmąją klasę“ (p. 217). Aiškumą įneša archyve suraštas P. Vileišio gimnazijos baigimo atestatas. Jame nurodyta, jog P. Vileišis į Šiaulių berniukų gimnaziją įstojo 1866 m. sausio 14 d. „iš Panevėžio gimnazijos 2 klasės“⁸.

A. Kučys skuba padaryti P. Vileišį Peterburgo lietuvių studentų tautinio sąjūdžio lyderiu: „Petrapilyje studentą Petrą Vileišį jau matome lietuviško judėjimo priekyje. Ir tai įvyko jau esant jam pirmuose kursuose“ (p. 32). P. Vileišis savo atsiminimuose nurodo, jog pradžioje lietuviai studentai, mokėsi Peterburgo aukštosiose mokyklose, jungėsi į bendrą su lenkais būrelį. Tik apie 1875 m. (P. Vileišiui baigus Peterburgo universitetą) buvo įkurtas atskiras lietuvių studentų būrelis, kurio nariais tapo P. Vileišis, Juozas Brazaitis, Mykolas Abramavičius, Konstantinas Dobrovolskis, Jonas Kymantas ir kiti. Būrelio narius vienijo domėjimasis gimtuoju kraštu ir troškimas šviesti liaudį⁹.

Kada buvo pradėtas leisti Peterburgo lietuvių studentų laikraštėlis „Kalvis melagis“? A. Kučys tvirtina: „Hektografuotu būdu dauginamas laikraštukas „Kalvis Melagis“ pasirodė 1874 metais“ (p. 265). Knygotyrininkas V. Žukas

nustatė, jog „Kalvis melagis“ buvo leidžiamas nuo 1875 m. gruodžio 1 d. iki 1876 m. kovo 1 d., tris kartus per mėnesį, ir kad išėję ne daugiau kaip 10 numerių¹⁰.

Autorius plačiai įrodinėja, jog knygelės „Jons ir Anitua“ (ne „Aniutė“, kaip rašo A. Kučys) autorius yra P. Vileišis (p. 47–48). Tai panašu į dviračio išradinėjimą. Juk būtų užtekę atsiversti Vaclovo Biržiškos „Lietuvių bibliografiją“ ir įsitikinti, jog knygelė be jokių abejonių priskiriama P. Vileišiui¹¹.

Toliau gvildendamas pirmąsias legalias P. Vileišio knygeles, išleistas Peterburge, A. Kučys teigia, jog 1876 m. buvusi išleista knygelė „Šiaulių paroda“ (p. 47). Kitoje vietoje (p. 65) autorius tvirtina priešingai: minimoji knygelė nebuvo išleista. Teisingas yra pastarasis tvirtinimas.

Rašydamas apie P. Vileišio šviečiamąją veiklą, A. Kučys remiasi P. Naujokaičio „Lietuvių literatūros istorija“¹² ir nurodo, kad P. Vileišis parašė, išvertė ar užsakė ir išleido apie 80 knygučių liaudžiai šviesti (p. 83). Pažymint, kad P. Vileišio švietėjiškasis palikimas dar nėra deramai ištirtas, vis dėlto galima tvirtinti, jog arčiau tiesos yra Mykolo Biržiškos pateikti duomenys. Jis rašo: „Iš viso ligi spaudos draudimo pabaigos per 20 metų Petras Vileišis savo lėšomis ir daugiausia nemokamai išplatino apie 100 tokių knygelėlių...“¹³

Keistokai atrodo A. Kučio samprotavimai apie tariamąjį P. Vileišio nusistatymą prieš pedagoginį darbą. Jis nesitenkinęs matematikos studijų diplomu, nes „pedagoginis darbas jo neviliojo“. Ir toliau: „Buvo gabus, šviesaus proto – tat ir siekė ko tai aukščiau už mokytojo vietas“ (p. 35). Tarytum A. Kučys manytų, kad mokytojui nereikia šviesaus proto. Dėl P. Vileišio, tai daugelis jį artimai pažinojusių pažymi jo pedagogiškumą. Ir šiaip ne sykį jam teko būti tikru pedagogu. Pirma, daug metų – mokydamasis Šiaulių gimnazijos vyresnėse klasėse ir ypač studijuodamas Peterburgo aukštosiose mokyklose – P. Vileišis vertėsi privačiomis pamokomis. Antra, plačių interesų asmenybė, paskyrusi gyvenimą tautiniam atgimimui, negalėjo nesirūpinti švietimu, mokymu, ugdymu, auklėjimu. Jo mintys apie tautinę mokyklą ir šiandien lieka aktualios.

Neturėdamas duomenų, A. Kučys, suprantama, tik bendrais bruožais tepalietė profesinę P. Vileišio veiklą. O ten, kur jis norėjo pasakyti ką nors konkretaus, neišvengė klaidų. Antai rašoma: „Kelių valdyboje Petras Vileišis ištarnavo apie ketverius metus ... Įsitikino, kad su jo išsimokslinimu ir gabumais neverta visą amžių skirti valdiškai tarnybai, kai tuo tarpu geresnę ateitį sau ir šeimai jis gali sukurti kaip laisvas inžinierius ir rangovas. Būdamas valdyboje, jis sudarė daug pažinčių su tais, nuo kurių priklausė vykdomų projektų organizavimas. Pažino rangovų darbą ir patyrė, kokius jie turi pelnus ir kokie yra jų santykiai su aukštaisiais pareigūnais Kelių valdyboje. Viso to užteko, kad jaunas inžinierius paliktų valdišką tarnybą ir pats imtųsi rangovo darbo“. Po šių abstrakčių samprotavimų autorius tvirtina: „Kaip rangovas, Petras Vileišis praleido rytinėje Rusijoje apie 14 metų, statydamas ten tiltus ir geležinkelio linijas“ (p. 72).

Dokumentinė medžiaga rodo ką kita. Susisiekimo ministerijos žinybose samdomu inžinierium P. Vileišis dirbo 15 metų (1881–1896). Tuo laikotarpiu jis tiesė geležinkelius bei statė tiltus Maskvos–Kursko, Dono, Vilniaus–Rovno, Samaros–Ufos, Ufos–Zlatousto ir Riazanės–Kazanės ruožuose, eidamas įvairaus rango darbų vadovo pareigas¹⁴. Kiek vėliau jis įsteigė savo firmą ir dirbo talkinamas brolio Anupro Vileišio. Tačiau šis P. Vileišio profesinės veiklos periodas trūkstant šaltinių dar nėra iširtas.

A. Kučys įsitikinęs, jog Žaliąjį tiltą per Nerį Vilniuje statė P. Vileišis: „Vilniuje iki šiol yra išlikęs inžinieriaus Petro Vileišio darbų liudytojas. Tai jo suprojektuotas ir pastatytas geležinis tiltas per Nerį, populiariai vadinamas Žaliuoju“ (p. 175). Tuo buvo patikėjęs ir šių eilučių autorius, nekritiškai priėmęs šį, kaip vėliau paaiškėjo, klaidingą tvirtinimą memuarinėje literatūroje¹⁵.

Pats P. Vileišis, autobiografijoje rašydamas apie savo pastatytus tiltus, Žaliojo tilto Vilniuje nemini. Lietuvos universiteto nekrologe savo garbės daktarui inž. Petriui Vileišiui minimas jo pastatytasis geležinkelio tiltas per Nerį ties Jonava (sugriautas Antrojo pasaulinio karo metu), o Žaliasis tiltas neminimas. Tuo metu, kai Vilniuje buvo statomas Žaliasis tiltas (1892–1894), P. Vileišis dirbo geležinkelio tiesimo darbus Riazanės–Kazanės linijoje, buvo ruožo viršininkas, gyveno Simbirsko gubernijos Alatyrės mieste. Yra paskelbti dokumentai, susiję su Žaliojo tilto statybos užbaigimu: „Naujai pastatyto per Neries upę Vilniuje geležinio tilto su akmeninėmis atramomis apyrašas, sudarytas 1894 m. lapkričio mėn.“ ir „Naujai pastatyto per Neries upę Vilniuje nuolatinio geležinio tilto perdavimo aktas. 1894 m. lapkričio 19 d.“ Tarp dokumentus pasirašiusių asmenų tiltą stačiusio inžinieriaus pavardės nėra. Šių eilučių autorius nustatė, jog tilto projektą parengė vienas žymiausių to meto tiltų specialistų prof. N. Beleliubskis, P. Vileišio mokytojas. Žaliasis tiltas, deja, buvo sugriautas per Antrąjį pasaulinį karą.

Negalima nepaminėti kai kurių A. Kučio knygos netikslumų, aprašinėjant P. Vileišio kovą už lietuviškosios spaudos laisvę. Knygoje rašoma: „Kai spausdinto lietuviško rašto draudimas buvo panaikintas, Petras Vileišis buvo 53 metų amžiaus ... Dvidešimt devyneri metai prabėgo, kai jis visais prieinamais keliais kovojo už laisvę spausdinti gimtąja kalba raštus“ (p. 103, 105). Pats P. Vileišis savo atsiminimus, baigtus rašyti 1925 m. spalio 30 d., pavadino taip: „Mano laike 33 metų darbų dėl lietuvių spaudos atsiminimai“¹⁶. Taigi A. Kučys niekuo nemotyvuodamas 4 metais sumažino P. Vileišio kovos už lietuviškos spaudos laisvę laikotarpį. Beje, knygoje nė neužsimenama apie minimus P. Vileišio atsiminimus, taip pat apie jo vienintelę autobiografiją, rašytą 1922 m. kovo 15 d.¹⁷, nors tai yra svarbūs šaltiniai, rašant apie jo gyvenimą ir veiklą.

A. Kučys iš memuarinės literatūros perkelia į savo knygą jokiais autentiškais duomenimis nepagrįstą tvirtinimą, jog P. Vileišis neva „nupirko“ lietuviškos

spaudos laisvę. Jis rašo: „... nėra pagrindo ir netikėti, kad paskutinis faktorius, pagreitinęs spaudos draudimo panaikinimą, buvo tie 35 000 rublių, kuriuos Petras Vileišis, kaip rašo jo brolio sūnus, sumokėjo iš savo kišenės“ (p. 105). Jeigu A. Kučys būtų skaitęs J. Tumo-Vaižganto studiją apie P. Vileišį, išspausdintą 1924 m. išleistoje jo knygoje „Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas“, gal būtų atkreipęs dėmesį, jog pats P. Vileišis paneigė minimąją versiją. Štai fragmentas iš J. Tumo-Vaižganto pokalbio su P. Vileišiu 1924 metais.

„– Ar teisybė, būk spaudos atgavimas Tamstai atsiėjo 35 000 rublių? Būk Tamsta vienam mūsiškiui, kai jis pasididžiavęs kovos išdava – spaudos laimėjimu, Tamsta atsakęs: „Mes spaudos neiškovojoje, mes, ponuliai, ją pirkte nupirkome...“

Į tai P. Vileišis gyvai atrėžė:

– Neteisybė! Nė trijų skatikų grynais pinigais nesu prikišęs, rūpindamasis spauda. Na, tais reikalais važinėjau, vaikščiojau, bet ne vien jais; tai pinigais neįkainojama. Du tris kartus teko kuris ministerijos valdininkas pakviesti į „Francijos“ viešbutį ir liuosiau išsiteirauti žinių. Mokėjau už pusryčius ar pietus. Gal kam paskolinau kokią tūkstantėlę. Bet papirkų niekam nesu davęs“¹⁸.

Nesuprantama, kuo A. Kučiui užkliuvo teisinga istoriko Antano Tylos mintis, kad lemiamą vaidmenį kovoje dėl spaudos laisvės suvaidino pati lietuvių tauta. A. Kučys rašo: „Vilniuje 1972 m. išleistoje knygoje „Spauda ir spaustuvės“ Antanas Tyla lemiamą vaidmenį kovoje dėl lietuvių spaudos laisvės pripažįsta, žinoma, liaudžiai, kuri per 40 metų priešinosi carizmui, kontrabandiniu keliu gabenusi iš Rytprūsių antivalstybinio bei revoliucinio turinio raštus, kuri „įbaugino tiek vietinę administraciją, tiek caro vyriausybę“. Būtent ši išvada nepatinka A. Kučiui ir jis atkerta A. Tylai: „Tokia jau turi būti sovietinės literatūros dialektika – visų sričių gyvenimo eigą nustato liaudis“ (p. 113).

Matyt, šia sentencija A. Kučys tikisi apgynęs P. Vileišio vaidmenį kovoje už lietuviškos spaudos laisvę, kurį norėjęs sumenkinti istorikas A. Tyla. Bet juk ir pats A. Kučys išsamiai rašo apie atkaklų masinį lietuvių tautos priešinimąsi carinei tautinio engimo bei rusinimo politikai ir tuo tik patvirtina jam nepatikusią A. Tylos mintį.

Nemaža faktinių klaidų yra tuose A. Kučio knygos puslapiuose, kur aprašomas P. Vileišio apsigyvenimas ir veikla Vilniuje. „Petras Vileišis, – rašo autorius, – 1890 m. apsigyveno Vilniuje. Čia vedė ir sukūrė šeimą“ (p. 98). Kitoje vietoje: „Daugelį metų, statydamas geležinkelio linijas ir tiltus, Petras Vileišis praleido rytinėje Rusijoje, tačiau jo nuolatinė gyvenamoji vieta buvo Vilnius. Čia jis vedė, čia gimė visi jo vaikai. Čia jis pasistatydino ir rūmus gražiame priemiestyje – Antakalnyje. Visa tai įvyko devynioliktojo šimtmečio pabaigoje“ (p. 172). Dar kitoje vietoje, tarytum pamiršęs, ką tuo klausimu jau buvo rašęs, jis teigia, jog apie 1896 m. „... Petras dažnai pradėjo iš Rusijos lankytis, tirdamas sąlygas taip pat Vilniuje įkurti nuolatinę gyvenamąją vietą“ (p. 223).

Čia pacituotose ištraukose yra keletas apmaudžių klaidų. P. Vileišis vedė ne Vilniuje, bet Ufoje (Baškirija) 1885 metais. Petro ir Alinos (Moščinskaitės) Vileišių vaikai gimė ne Vilniuje, o Rusijoje. Į Vilnių P. Vileišis persikėlė ne 1890-aisiais ir ne 1896-aisiais, bet apie 1899 metus. Tikslesnės datos ir šių eilučių autorius dar nenustatė. Jonas Vileišis atsiminimuose rašė: „Baigęs universitetą 1898 m. rudenį atvykau Vilniun .. Po pusės metų po mano atvykimo persikėlė Vilniun ir mano brolis Petras“¹⁹. Rūmus Antakalnyje P. Vileišis pasistatydino ne „devynioliktojo šimtmečio pabaigoje“, bet 1904–1906 metais.

A. Kučys rašo, jog rengdamasis leisti „Vilniaus žinių“ dienraštį, spaustuvę P. Vileišis „... įkūrė savo namų įrengtame rūsyje, o knygynui išnuomavo dviejų kambarių patalpą miesto centre – Dominikonų gatvėje“ (p. 116). Spaustuvė 1904 m. buvo įrengta Vilniaus g. 10 (dabar Nr. 39), priešais Stanislovo Moniuškos aikštę ir Šv. Kotrynos bažnyčią, ir tik 1906 m., užbaigus rūmų statybą Antakalnio g. 24a (dabar Antakalnio g. 6), buvo perkelta į specialiai įrengtas patalpas. Tais pačiais 1904 m. P. Vileišis Vilniuje įsteigė pirmąjį lietuvišką knygyną, oficialiai vadinamą „Vilniaus žinių“ knygynu. Patalpas jam išnuomojo Miesto salės (dabar Nacionalinės filharmonijos) pastate Aušros Vartų g. 5.

Rašydamas apie P. Vileišio 1900 m. (ne 1901 m., kaip nurodo autorius) Vilniuje įkurtą geležies dirbinių gamyklą, A. Kučys tvirtina, jog „... netrukus buvo paruoštas visas įmonės personalas – keli šimtai darbininkų“ (p. 172). Iš tikrųjų gamykloje niekada nėra buvę „kelių šimtų“ darbininkų: jų skaičius svyrudavo, žiemą dirbdavo apie 120–150 žmonių²¹.

Aprašydamas dr. J. Basanavičiaus grįžimą iš Bulgarijos į Vilnių 1905 m. (beje, P. Vileišiui pakvietus bendradarbiauti, leidžiant „Vilniaus žinių“ dienraštį), A. Kučys klaidingai nurodo J. Basanavičiaus asmenišką susitikimą su P. Vileišiu laiką. Apie tai knygoje užsimenama du kartus. Pirmą kartą – abejojant: „Asmeniškai jiedu greičiausiai nebuvo susitikę iki 1905 m.“ (p. 168). Netrukus jau kategoriškai tvirtinama: „Tai buvo pirmas dviejų aušrininkų asmeninis susitikimas“, įvykęs 1905 m. liepos 26 d. (p. 170). Apie savo pažintį su P. Vileišiu J. Basanavičius rašė: „... korespondencija tarp jo ir manęs užsimezgė 1876 m., o gegužės mėn. 1878 m. jam praktikos darbui pro Maskvą važiuojant, teko man asmeniškai su juo susipažinti ir ilgai de omnibus rebus et quibusdam aliis pasikalbėti. Jisai tuomet buvo apsiaubtas idėjos kiek galint greičiau iš rusų valdžios spaudos laisvę iškovot“²².

Pirmojo pasaulinio karo metais ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu P. Vileišis buvo toli nuo tėvynės: Užkaukazėje tiesė geležinkelius ir statė tiltus, aktyviai dalyvavo tenykščių lietuvių veikloje, buvo Lietuvos atstovybės Užkaukazės respublikose garbės patarėjas. Į Lietuvą P. Vileišis su šeima grįžo 1921 m. vasario 17 d.

A. Kučio knygoje šiam faktui skirta daug dėmesio. Pacituosime viską, kas knygoje apie tai rašoma.

„Keleiviai į Lietuvą turėjo sustoti Maskvos geležinkelio stotyje, kur reikėjo persėsti į specialų traukinį grįžtantiems pabėgėliams bei tremtiniam. Lietuvos valdininkai tikrino grįžtančiųjų dokumentus, ar jie turi teisę važiuoti į Lietuvą. Vileišiams teko Maskvoje laukti dvi dienas, kol bus suformuotas specialus traukinys. Kitos dvi dienos truko, kol buvo pasiekta Obelių stotis Lietuvoje, o prie jos – keleivius varginantis karantinas <...>

Tarp tūkstančių kitų grįžusiųjų į Lietuvą Petras Vileišis ir jo šeima buvo išskirtini asmenys. Juos žinojo karantino tarnautojai, tad sutrumpino patikrinimo procedūrą ir leido kitą dieną į traukinį, važiuojantį į Kauną.

Kai traukinys 1921 m. vasario 17 d. įvažiavo į Kauno stotį, tą dieną ten buvo kitaip, negu kitomis traukinių judėjimo dienomis. Viršuj plevėsavo lietuviška vėliava, ant perono stovėjo kariškas dūdų orkestras ir didelis būrys žmonių civilių ir kariškių. Jų priekyje buvo J. Tumas-Vaižgantas, Antanas Smetona, Steponas Kairys, rašytojas K. Puida su žmona, Gabrielė Petkevičaitė ir daugelis kitų žinomų asmenybių. Jie atvyko sutikti ir pasveikinti Petrą Vileišį, žmogų, kuris daug prisidėjo prie to, kad išsipildė lietuvių tautos svajonės – Lietuva kuria savo valstybinį gyvenimą.

Keleiviai pradėjo lipti iš traukinio. Pajudėjo ir Vileišis su šeima. Nužengus ant perono – nustebimas: orkestras groja maršą, visas būrys žmonių juos apsupa ratu ir veržiasi iš arčiau pamatyti lietuvių tautos veteraną. Jis gi, išsibučiavęs su giminėmis, su lietuvišku jautrumu sveikinasis su jį pasitikusiais senais draugais, lietuviško darbo pirmūnais. Lietuvos vyriausybės narys taria trumpą sveikinimo žodį, o po to orkestras užgrojo Tautos himną. Toje rimtyje niekas nejudėjo ir visų akys buvo įsmiegtos į senyvą vyrą, trisdešimt metų kovojusį už lietuviško rašto laisvę, į kaimo žmonių švietėją, daugelio knygų autorių, didįjį lietuvių kultūros mecenatą, į valstiečio sūnų, kuris savo tautai tiek gero padarė. O tas stovėjo nuleidęs galvą ir nuo skruostų šluostėsi ašaras. Petras Vileišis, susijaudinęs iš džiaugsmo, verkė. Tai buvo jaudinanti scena“ (p. 180–181).

Vienintelis cituotoje ištraukoje teisingas dalykas – kad P. Vileišis į Lietuvą grįžo 1921 m. vasario 17 d. Visa kita laisvai sukūrė pats autorius. Suprantamas jo noras, kad tautinio atgimimo veteranas Petras Vileišis būtų buvęs Kaune su tiktais iškilmingai, su orkestru, prakalbomis, Tautos himnu. Bet, deja, taip nebuvo. Visai kitais keliais P. Vileišis su šeima grįžo į Lietuvą, atvyko į Kauną, kur niekas jų nelaukė, nepasitiko, nes, matyt, nebuvo žinomas grįžimo laikas. „Lietuvos“ dienraštis tik 1921 m. vasario 26 d. trumpoje žinutėje pranešė: „Šiomis dienomis grįžo į Kauną, atlikęs ilgą kelionę iš Tifliso per Konstantinopolį, Sofiją, Pragę ir Berlyną, ir dar nebuvęs nepriklausomoje Lietuvoje, senas mūsų darbuotojas Petras Vileišis“.

Prislėgtą įsikūrimo rūpesčių P. Vileišį vieną dieną Laisvės alėjoje sutiko rašytoja O. Pleirytė-Puidienė, buvusi „Vilniaus žinių“ bendradarbė. P. Vileišis skubėjęs pėsčias į stotį parsigabenti daiktų į viešbutį, kurį „su dideliu vargu“

radęs. „Pasidarė dar liūdniau, – rašo O. Pleirytė-Puidienė. – Daug niekam nežinomų svieta perėjūnų buvo radę vaišingą priėmimą, ne vieną svetimtautį, svetimą pažibą mokėdavo sutikti mūsų valdžios automobiliai ir delegacijos, pavaišinti rautais, priglausti „Lietuvos“ viešbuty... Tik savo tikriems vaikams ji pasidarė pamotė“. Kodėl? Pasak rašytojos, todėl, kad „Petro Vileišio gadynių tikslas pasiektas ir padėtas archyvan“²³.

A. Kučys padarė klaidų, rašydamas apie Petro ir Alinos Vileišių šeimą. Štai rašoma: „Vileišių pirmasis vaikas Vytautas gimė Rusijoje (...) Kiti Petro ir Alinos Vileišių vaikai buvo: Jonas, teisininkas-notaras Kaune, miręs 1943 m., Petriukas, miręs 12-kos metų amžiaus 1908 m. ir trys dukterys – Elena, Marija ir Kazė, jauniausioji iš visų vaikų. Elena ir Marija žuvo Varšuvoje per 1944 m. sukilimą, o Kazė mirė 1971 m. Paryžiuje automobilio nelaimėje“ (p. 212–213).

Pirmasis Vileišių vaikas buvo ne Vytautas, o Jonas, jis mirė ne 1943 m., o 1946 m. Varšuvoje. Petriukas mirė ne 1908 m., o 1904 m. Elena ir Marija nežuvo „Varšuvoje per 1944 m. sukilimą“: Elena Jaloveckienė mirė 1953 m. Lenkijoje, Marija Baženskienė (vėliau – Raciborskienė) mirė 1965 m. pabaigoje ar 1966 m. pradžioje Lenkijoje, Kazimieros-Birutės Stulginskienės mirimo metus dar reikia patikslinti²⁴.

Yra klaidų ir P. Vileišio laidotuvių aprašyme. „Iš Palangos, – rašo A. Kučys, – kūnas karste buvo geležinkeliu atvežtas į Kauną ir pašarvotas Vileišių bute. Laidotuvės įvyko rugpjūčio 16 d.“ (p. 204). Netiesa: gedulingas kortežas 1926 m. rugpjūčio 16 d. rytą tiesiai iš geležinkelio stoties pajudėjo į Kauno katedrą, kur įvyko gedulingos pamaldos ir laidotuvės. Toliau rašoma: „Amžinam poilsiui Petro Vileišio palaikai buvo palaidoti 1938 m. jo pasirinktoje vietoje – Vilniaus Rasų kapinėse...“ (p. 205). Ir čia autorius klysta: į Rasų kapines P. Vileišio palaikai buvo pervežti 1935 m. kovo 21 d.

Antroji A. Kučio knygos dalis (p. 217–246) skirta Antanui ir Emilijai Vileišiams. Stokodamas duomenų autorius nedaug teparašė apie šias asmenybes. A. Vileišis bendrais bruožais apibūdinamas kaip gydytojas humanistas, žymus XIX a. pabaigos ir XX a. pirmųjų dviejų dešimtmečių tautinio atgimimo veikėjas, aktyvus ir nuoseklus lietuvybės gaivintojas Vilniuje ir Rytų Lietuvoje. E. Vileišienė apibūdinama kaip garbinga dr. A. Vileišio tautinės veiklos bendražygė, kuri aktyviai reiškėsi visuose tautinio atgimimo darbuose ir daug metų su dideliu entuziazmu ir pasiaukojimu gynė Vilniaus lietuvių teises. Nors ši knygos dalis palyginti neproporcingai maža, tačiau ir joje neišvengta klaidų.

Autobiografinių žinių apie vaikystę, paauglystę ir jaunystę A. Vileišis nėra palikęs. Todėl A. Kučiui, neturėjusiam jokių šaltinių, teko spėlioti. Jis rašo: „Gimnaziją Antanas Vileišis baigė 1878 m. ir tų metų rudenį įstojo į Maskvos universiteto medicinos fakultetą“ (p. 219). Toliau rašoma: „Ir taip priartėjo 1883 metai – paskutiniai Antanui Vileišiui metai fakultete. Tų metų pavasarį jis gavo

medicinos gydytojo diplomą“ (p. 220). Šios autoriaus paminėtos datos, deja, neatitinka istorinės tiesos.

Iš šaltinių žinomi tikslūs A. Vileišio Šiaulių gimnazijos baigimo metai – 1883-ieji²⁵. Jo studijų laikotarpį leidžia nušviesti Centriniam istoriniame Maskvos archyve rasti Maskvos universiteto studento A. Vileišio asmens dokumentai. Iš jų matyti A. Vileišio kupinas blaškymosi ir ieškojimų studijų kelias. 1883 m. rugpjūčio 31 d. jis buvo priimtas į Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto Gamtos mokslų skyrių. 1884 m. rugsėjo mėnesį A. Vileišis perkeliamas į Peterburgo karo medicinos akademiją. 1885 m. birželio mėnesį jis priimamas į Maskvos universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto Gamtos mokslų skyrių, o 1886 m. gegužės mėnesį pervedamas į Medicinos fakulteto trečiąjį semestrą. Studijas A. Vileišis baigė 1891 m., o medicinos gydytojo diplomą gavo 1892 m. vasario 4 d.²⁶

Pasak A. Kučio, Antanas Vileišis, pasirinkęs valdišką darbą Rusijoje, „... dirbo ir gyveno keliuose miestuose, bet ilgiausiai Kišiniove. Ir taip praėjo net trylika metų“ (p. 223). Iš kur autorius gavo „net trylika metų“? Šiai aritmetikai prireikė A. Vileišį 1896 m. „apgyvendinti“ Vilniuje: „Į Vilnių gydytojas Antanas atsikėlė 1896 metais“ (p. 223). Taigi 1896 minus 1883 lygu trylikai. Dar nėra žinoma, kur ir kiek laiko A. Vileišis vertėsi medicinos praktika Rusijoje. Tik žinoma, jog apie 1894 m. dirbo Panevėžio apskrities Rozalimo valsčiaus gydytoju²⁷. Žinomi ir A. Vileišio persikėlimo į Vilnių metai: ne 1896-ieji, kaip tvirtina A. Kučys, o 1898 m. pabaiga ar 1899 m. pradžia. Jonas Vileišis autobiografijoje rašo: „Baigęs universitetą 1898 m., rudeniop atvykau Vilniun (...) Po pusės metų po mano atvykimo persikėlė gyventi Vilniun ir mano brolis d-ras Antanas, o greitai po to apsigyveno ir brolis Petras“²⁸.

Apie dr. A. Vileišio gyvenimo ir darbo pradžią Vilniuje A. Kučys rašo: „Čia išsinuomavo žymiausioje miesto gatvėje (buv. Jurgio prospekte) didelį butą ir ėmė verstis privačia praktika“ (p. 223). Matyt, autorius klysta, tvirtindamas, kad A. Vileišis išsinuomavo „didelį butą“. V. Maknicko studijoje „Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis“ užsimenama, kad „Antano Vileišio nedidelis medinis namas buvo Jurgio 25, sodelyje“²⁹. Privati praktika nebuvo pagrindinis dalykas A. Vileišio profesinėje veikloje. Apsigyvenęs Vilniuje, jis gavo miesto sanitarijos septintosios apylinkės gydytojo vietą ir šias pareigas ėjo iki gyvenimo pabaigos.

A. Kučys pateikia klaidingą dr. A. Vileišio mirties datą: „Žymusis lietuvių tautos kūno ir dvasios gydytojas mirė 1919 m. balandžio 7 d., palikęs našlę Emiliją Vileišienę, brolius ir jų šeimą“ (p. 234). Nekrologe, kurį „Lietuvos“ laikraštis išspausdino 1919 m. balandžio 17 d., nurodoma balandžio 9-oji. Ši data nurodoma ir kituose šaltiniuose.

Rašydamas apie E. Vileišienės mirtį, autorius tvirtina, kad velionė buvo palaidota Vilniaus Rasų kapinėse „... šalia savo brolio inž. Iešmanto“ (p. 246). Pir-

miausia, E. Vileišienės brolio pavidė ne Iešmantas, o Jasmantas (kartais rašoma Jašmontas). Antra, Jonas Jasmantas (1849–1906) nebuvo inžinierius. Jis 1878 m. baigė Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto Gamtos skyrių ir nuo 1879 m. sausio 29 m. iki ligos (1894) dirbo Peterburge Finansų ministerijos Valstybės išdo departamente³⁰.

Trečioji knygos dalis (p. 247–610) skirta J o n u i V i l e i š i u i. Autorius apibūdino J. Vileišį kaip žymų varpininką, Vinco Kudirkos pasekėją, Lietuvos demokratų (vėliau valstiečių liaudininkų) partijos organizatorių ir ideologą, Lietuvos Valstybės Tarybos narį, Vasario 16-osios akto signatarą, pirmųjų nepriklausomos Lietuvos vyriausybių narį, pirmąjį Lietuvos atstovą Amerikoje, ilgametį Kauno burmistą, visuomenės veikėją, publicistą. Rašant apie J. Vileišį, A. Kučį taip pat fatališkai persekiojo autentiškų duomenų trūkumas, brovėsi klaidos.

J. Vileišiui, bebaigiančiam Šiaulių gimnaziją, buvo sumažintas elgesio pažymys „už draudžiamos literatūros skaitymą“. Nekritiškai vertindamas šio fakto interpretavimą memuarinėje literatūroje, A. Kučys jį gerokai sudramatino, apipynė tokiais savo vaizduotės dalykais, kurių iš tikrųjų nebuvo.

„Uždraustoji knyga, – rašo A. Kučys, – vos nepalaidojo Jono viltis į aukštąjį mokslą. Ir tai įvyko labai kritišku metu – esant aštuntoje klasėje, kai taip jau reikėjo saugotis išlaikyti gerą elgesio pažymį. Jonui tai nepavyko. Atėjęs inspektorius į bendrabutį lankyti mokinių, jo kambaryje užtiko uždraustą vaisių – knygą, kuri buvo gauta iš šalies, bet ne iš gimnazijos bibliotekos. „Nusikaltimas“ aiškus ir beliko laukti tik bausmės. Sekė vizitas pas direktorių, ilgi klasės auklėtojo pamokymai ir pagaliau mokytojų kolegijos posėdis. Sprendimas: įrašyti į brandos atestatą elgesio pažymį „4“. O tai nebuvo vien tik prestižo reikalas, nes pirmaisiais po baigimo metais su sumažintu elgesio pažymiu nebuvo galima stoti į jokią aukštąją mokyklą. Už bausmę reikėjo mažiausiai vienerius metus pasėdėti namie ir tik tada belstis į universiteto duris, prašant malonės priimti“ (p. 258).

Toliau A. Kučys rašo: „Kiti jo klasės draugai, gavę baigimo pažymėjimus, tų pat metų rudenį išvažinėjo po įvairias aukštąsias mokyklas, Jonas turėjo iš savo gyvenimo išbraukti vienerius metus. Dinamiškos veiklos jaunam vyrui, siekiančiam kuo greičiau įsigyti profesiją, įsitvirtinti visuomenėje ir joje eiti savo sukurtų idealų keliais, tokį smūgį pernešti iš tikro nebuvo lengvą, lyg kokiam atgailavimui metams atidėti studijas, ir už ką? Už ką tas blogo elgesio pažymys?“ (p. 258–259).

Netiesa, kad J. Vileišis „turėjo iš savo gyvenimo išbraukti vienerius metus“. Kaip matyti iš J. Vileišio studijų dokumentų, brandos atestato žodžiai „elgesys buvo geras“ (o ne „labai geras“) jam buvo padarę nemalonumų, tačiau lemiamos reikšmės neturėjo. Į Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą J. Vileišis buvo priimtas 1891 m. spalio 8 d.³¹.

„Juk buvo, – samprotauja autorius, – jo klasėje mokinių po smukles vaikščiojusių ir mokytojus apgaudinėjusių, ir daug kartų baustų už visokius drausmės pažeidimus, bet jie išėjo iš gimnazijos švarutėliai. O tuo tarpu jo vienintelis prasižengimas, kad skaitė knygas, kuriose nurodoma, kokias turi būti tobulesnės visuomenės ir valstybės santvarka, kaip protu nugalėti mitus ir prietarus, kaip vesti žmoniją į šviesesnę ir laimingesnę gyvenimą. Ir jis yra nubaustas už tokių knygų skaitymą!“ (p. 259).

Yra žinomas kiekvienas J. Vileišio laidos abiturientas (jų buvo 21). Kurie iš jų, pasak autoriaus, „po smukles vaikščiojo“, „mokytojus apgaudinėjo“, „buvo bausti už visokius drausmės pažeidimus“? Ar etiška įvairiomis nuodėmėmis kaltinti Jono bendraklasius, norint jį patį morališkai išaukštinti? Antra, iš kur autoriui žinoma, kad tai buvo Jono „vienintelis prasižengimas“?

Tartum dokumentinį faktą A. Kučys pateikia J. Vileišio susirašinėjimą su broliu ir globėju Petru, kuris tuomet „Rytinėje Rusijoje tiesė geležinkelį ir statė tiltus“. Autorius žino P. Vileišio atsakymo Jonui turinį: „Jam, kaip baigusiam tą pačią gimnaziją ir pažinusiam jaunų inteligentų nuotaikas bei švietimo įstaigų absurdiškumą bausmėmis sulaikyti naujų idėjų sklaidimą, Jono „nusiakaltimas“ buvo pilnai suprantamas. Papriekaištavo tik už pavojingą žaidimą su ugnimi“ (p. 259). Kodėl A. Kučys nenurodo šių laiškų šaltinio? Todėl, kad tokių laiškų jis nematė.

A. Kučys rašo: „Atvažiavęs po egzaminų į tėviškę, taip pat pasakė tėvui (motiną jau buvo mirusi) ir broliams, dėl ko dar vienerius metus turės praleisti namie ar Šiauliuose, kol bus priimtas į universitetą“ (p. 259). Vileišių tėvas mirė 1879 m., todėl Jonas nieko jam nebegalėjo pasakyti. Koku pagrindu autorius tvirtina, kad „motina jau buvo mirusi“? Juk jo knygoje nėra nei Agotos Mačėnaitės-Vileišienės gimimo, nei mirties datų. Reikalas tas, kad tos datos dar nenustatytos.

Nepagrįstas ir šis A. Kučio teiginys: „Rudenį Jonas vėl grįžo į Šiaulius ir čia praleido laiką iki sekančios vasaros, dirbdamas korepetitorium vietos inteligentų šeimose. Čia jis buvo mielai laukiamas ir globojamas, nes visiems buvo žinoma, už ką tas jaunuolis yra nukentėjęs“ (p. 259–260). Laiką „iki sekančios vasaros“ J. Vileišis, kaip jau žinome iš dokumentinių šaltinių, praleido ne Šiauliuose, o Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto pirmajame kurse.

Knygoje yra klaidų, aprašinėjant J. Vileišio studijas Peterburgo universitete. Keletą klaidų sąlygojo neteisingai nustatyta J. Vileišio studijų pradžia – 1892 m. (p. 263, 264, 266–267, 273).

A. Kučys rašo: „Studijavimas Petrapilio universitete penkių metų laikotarpyje (dveji metai matematikos ir treji metai teisės mokslų fakultete“ baigėsi. Normaliai mokslas teisų fakultete tęsėsi keturis metus, bet buvo ir išimčių, pavyzdžiui, gavus specialų švietimo ministro leidimą, buvo galima, baigus tris

kursus, laikyti valstybinius egzaminus iš aštuonių dalykų ir, juos sėkmingai išlaikius, gauti diplomą. Tokiu pat keliu baigė ir Jonas Vileišis“ (p. 278–279).

Šis A. Kučio tvirtinimas kertasi su J. Vileišio studijų dokumentų duomenimis. Iš jų matyti, jog Fizikos ir matematikos fakultete jis mokėsi šešis semestrus, t. y. trejus (o ne dvejus) metus. 1894 m. J. Vileišis nesimokė universitete ir bandė įstoti į Peterburgo technologijos institutą. Į Peterburgo universiteto Teisių fakultetą jis įstojo 1894 m. spalio 12 d. (tą dieną gavo studento pažymėjimą). Teisių fakultetą J. Vileišis baigė 1898 m. kovo mėnesį. Taigi jo studijos fakultete truko ne trejus, kaip tvirtina A. Kučys, bet ketverius metus. O visos J. Vileišio studijos Peterburgo universitete truko ne penkerius, bet beveik aštuonerius metus.

Ar teisus A. Kučys, teigdamas, jog P. Vileišis nepritaręs brolio Jono idėjai gilinti teisių studijas užsienio universitetuose? „Paramos iš Petro studijoms užsienyje jis nenorėjo prašyti, – rašo autorius, – nes plačiau susipažinti su teisės mokslų autoritetais buvo tik jo vieno idėja, kuriai Petras nepritarė. Jis norėjo, kad Jonas pradėtų įsitvirtinti profesiniame teisininko darbe, kuriam pilnai užteko ir Petrapilio universiteto diplomo. Žinojo, kad jauniausias jo brolis nebuvo mokslininko tipo, kuris siektų vietos akademiniam darbe“ (p. 285).

Nėra pagrindo tvirtinti, kad P. Vileišis nelaikęs savo jauniausiojo brolio mokslininko tipu ir todėl nepritaręs jo sumanymui vykti į užsienį žinių pagilinti. Jeigu A. Kučys tokių duomenų turi, tai derėjo nurodyti šaltinį. 1899 m. J. Vileišis buvo išvykęs į Berlyno universitetą, kur išklausė prof. V. Liszt'o kriminalinės teisės kursą, klausė prof. Dernburg'o paskaitų, o Briuselio ir Paryžiaus universitetuose klausė politinės ekonomijos ir socialinių mokslų profesorių. Motyvai, dėl kurių J. Vileišis nutraukė studijų gilinimą Vakarų Europos universitetuose, dar nežinomi, bet greičiausia tai lėmė pažintis su būsima žmona Ona Kazakauskaite.

Užsimindamas apie J. Vileišio bendradarbiavimą „Varpo“ žurnale, A. Kučys netiksliai vadina jo iš Peterburgo rašytus publicistinius straipsnius bendru pavadinimu „Iš šiaurių pastogės“ (p. 280) (turi būti – „Iš šiaurių padangės“). Autoriaus nuomone, „Varpe“ J. Vileišio straipsnis „Mūsų vyskupai“ buvęs išspausdintas 1890 m. (p. 291), o iš tikrųjų – 1900-aisiais.

Rašydamas apie J. Vileišio dalyvavimą kultūriniame Vilniaus lietuvių visuomenės gyvenime, A. Kučys mini vieno veiksmo komediją „Vienas iš mūsų tur apsivesti“, priskirdamas ją Šveiceriui (p. 377). Iš tikrųjų komedijos autorius yra J. Bliziński.

A. Kučys aprašo, kaip J. Vileišis su Valentinu Urbonavičiumi 1902 m. Šv. Mikalojaus bažnyčios palėpėje įrengė lietuviškų leidinių slėptuvę. „Revoliucinio turinio knygų ir laikraščių, kurie aštriau pasisakydavo prieš valdžią, kaip „Varpą“ ir „Darbininkų Balsą“, – rašo autorius, – ten nelaikė, nes stengėsi neapsunkinti kunigo atsakomybės. Tokią spaudą Jonas Vileišis ir jo paprašyti pa-

tikimi žmonės ir toliau pristatydavo pas privačius asmenis – ten, kur policijai buvo mažiau įtaramo" (p. 305–306). J. Kučys nenurodo nei dokumentinių, nei memuarinių šios versijos šaltinių. Nenurodo todėl, kad šią versiją sukūrė pats autorius, nesiremdamas jokiais šaltiniais.

Autentiškų šaltinių duomenims prieštarauja A. Kučio samprotavimai, kodėl J. Vileišis neįėjo į Lietuvos komitetą nukentėjusiems dėl karo šelpiti. Jis nedalyvavęs 1914 m. rugpjūčio 11 d. įvykusiame susirinkime karo pabėgėlių globos reikalams aptarti, todėl ir nebuvo išrinktas į Centrinį komitetą: „Jonas Vileišis paprastai nepraleisdavo jokio svarbesnio Vilniuje buvusių susibūrimų, bet aname steigiamajame susirinkime jis negalėjo dalyvauti, nes jo sūnus Kazimieras buvo tuo metu sunkiai susirgęs. Dėl šios priežasties negalėjo būti išrinktas ir į Centrinį komitetą“ (p. 405).

J. Vileišis dalyvavo 1914 m. rugpjūčio 11 d. susirinkime, buvo išrinktas į Laičiną komitetą nukentėjusiems dėl karo šelpiti. To komiteto veiklai turėjo įtakos srovinė lietuvių visuomenės diferenciacija. Iš jo buvo priversti išeiti demokratų srovės atstovai – M. Januševičius, P. Keinys, A. Bulota, A. Bulotienė, V. Graurogienė, Žemaitė, V. Juodišius, J. Šaulys ir J. Vileišis. Tai atsitiko todėl, kad dešiniųjų srovės atstovai, kurių komitete buvo dauguma, nesutiko „... sudaryti tokią draugiją, kuri turėtų visuomenės pasitikėjimą, į kurią įeitų visų srovių atstovai ir būtų aiški kontrolė“³². J. Vileišis ir kiti demokratinės srovės veikėjai ėmėsi patys plėtoti labdaringąją veiklą, įkurdami Lietuvos „Globos“ draugiją ir Lietuvos draugiją nukentėjusiems nuo karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti.

Apie J. Vileišio areštą vokiečių okupacijos metais J. Kučys rašo: „Ir taip vieną 1916 m. lapkričio pradžios ankstų rytą <...> smarkus beldimas į duris. Vileišiui atidarius, įėjo keli žandarai.

– Herr Doktor, mes turime įsakymą Jus areštuoti ir Jūsų bute padaryti kratą“ (p. 416).

J. Vileišį vokiečiai areštavo ne „vieną 1916 m. lapkričio pradžios ankstų rytą“, o 1916 m. liepos 23 d., apkaltino jį ardomąja veikla, įkalino Lukiškių kalėjime, o po pusmečio ištrėmė į Čersko koncentracijos stovyklą Prūsijoje.

Beje, A. Kučys pateikia tik vieną (Z. Toliušio) J. Vileišio suėmimo versiją: tai atsitikę Vilniuje, J. Vileišio bute. Nesant autentiškų dokumentinių duomenų, dera pateikti ir kitą (P. Klimo) versiją: J. Vileišis buvęs areštuotas Girsteitiškių dvare ir iš ten atgabentas į Lukiškių kalėjimą.

Rašydamas apie J. Vileišio principinę kovą Lietuvos Taryboje prieš A. Smetonos susitaikėlišką su vokiečiais politiką, A. Kučys remiasi ir cituoja S. Kairio atsiminimus „Tau, Lietuva“³³. Abu autoriai rašo: „Dėl to, kad varžybose su vokiečiais A. Smetona parodė daugiausia nuolaidumo jų reikalavimams, Tarybos opozicija griežtai pasisakė prieš jo palikimą Tarybos pirmininku. Ir kai Tarybos dauguma vis tik Smetoną pasirinko pirmininku, J. Vileišis, M. Biržiška, St. Na-

rutavičius ir St. Kairys bendru raštu 1918 m. vasario 26 d. pareiškė, kad nei vienas neketina dalyvauti prezidiume“ (p. 457).

A. Kučys nepastebėjo S. Kairio atsiminimuose apmaudžios klaidos: ne vasario 26 d., o vasario 16 d. minimi asmenys raštu pareiškė, kad, išrinkus A. Smetoną Lietuvos Tarybos pirmininku, nei vienas jų nesutinka dalyvauti prezidiume³⁴.

Apie J. Vileišio šeimos grįžimą iš Sumų miesto Ukrainoje į Vilnių A. Kučys rašo: „Ir štai vieną 1917 m. dieną, o tai buvo rugsėjo pabaigoje, sunkios kelionės nuvargintas Jonas Vileišis įžengė į namuką, kuriame prieglobstį buvo gavusi jo šeima. Po dviejų sunkių persiskyrimo metų visų džiaugsmas buvo, žinoma, nepaprastomas. Šeima laimingai grįžo į Vilnių“ (p. 438).

Čia vėlgi klystama: 1917 m. Sumų miestas dar tebebuvo už fronto linijos. Tik pasirašius Bresto taikos sutartis (1918 03 03), atsirado galimybės karo pabėgėliams grįžti į Lietuvą. Pabėgėlių grįžimo reikalais J. Vileišis 1918 m. birželio mėn. buvo išvykęs į Besarabiją ir Ukrainą. Ta pačia proga jis parsivežė iš Sumų miesto ir savo šeimą.

Klaidingai nustatyta ir J. Vileišio išrinkimo Kauno miesto burmistru data: „Burmistru 1921 m. spalio 21 d. miesto tarybos posėdyje buvo išrinktas Jonas Vileišis“ (p. 545). „Lietuvos“ laikraštis 1921 m. spalio 7 d. pranešė, jog Kauno miesto taryba 1921 m. rugsėjo 30 d. išrinko J. Vileišį Kauno miesto burmistru. Oficialiai burmistro pareigas J. Vileišis pradėjo eiti 1921 m. spalio 13 d., Kauno miesto tarybos posėdyje davęs iškilmingą pasižadėjimą³⁵.

Pažymėdamas J. Vileišio nuopelnus lietuviškai spaudai bei publicistikai, A. Kučys tvirtina, jog nepriklausomybės metais „...Jonas Vileišis nuo spaudos darbo pasitraukė. Nuo nepriklausomybės pradžios jis jau tik retomis progomis parašydavo kai ką į savo vienminčių – liaudininkų laikraščius „Lietuvos ūkininką“ ir „Lietuvos žinias“ – į laikraščius, kuriuos jis anais sunkiais laikais buvo įsteigęs“ (p. 402).

Šis tvirtinimas neatitinka tiesos: J. Vileišio nepriklausomybės metų publicistika gausi ir daugiašakė. Šių eilučių autorius, sudarydamas J. Vileišio bibliografiją, nustatė, kad nuo 1918 m. iki 1940 m. jis paskelbė apie 500 publikacijų. Pasirašinėdamas slapyvardžiais bei slapyraidėmis (dažniausiai J. P-tis, J. Vil., J.V., o iš viso vartojo daugiau nei 80 slapyvardžių bei slapyraidžių), jis rašė ne tik „Lietuvos ūkininke“ ir „Lietuvos žiniuose“, bet ir „Lietuvos“, „Lietuvos aido“, „XX amžiaus“, „Savivaldybės“ ir kituose laikraščiuose bei žurnaluose.

A. Kučys plačiai aprašo J. Vileišio atsistatydinimo iš Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos pirmininko posto aplinkybes. Deja, ir čia autorius nesinaudoja autentiškais šaltiniais, o leidžiasi į laisvą kūrybą.

1929 m. gegužės 6 d. Valstybės teatro sodelyje Kaune buvo įvykdytas atentatas prieš ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą. Nors A. Voldemaras nebuvęs sužeistas, bet, pasak A. Kučio, dėl patirto dvasinio sukrėtimo jis buvęs

kelioms dienoms paguldytas į ligoninę. Jį su užuojautos pareiškimais ligoninėje lankę įvairios delegacijos, aukšti valstybės pareigūnai, diplomatai. „Nuėjo į ligoninę ir Jonas Vileišis, – rašo A. Kučys. – Kaip gi, juk atentatas įvyko prieš vyriausybės galvą sostinės mieste, kurio jis yra burmistras, nekalbant jau apie tai, kad Voldemaras buvo jo geras pažįstamas nuo Rusijos laikų. Tat aplankė ligonį ir jam miesto vardu pareiškė užuojautą. Prie jos prijungė Valstiečių liaudininkų sąjungos ir savo asmenišką. Ir tai padarė nuoširdžiai, ne vien tik dėl etiketo, nes prieš smurtą jis visados buvo nusistatęs, net jei jis būtų panaudotas ir prieš smurtininką.

To tik ir reikėjo režimo tribūnai – „Lietuvos aid“ laikraščiui. Ant rytojaus jis išskirtiną dėmesį atkreipė į Jono Vileišio apsilankymą ligoninėje, pranešdamas visuomenei, kad ministerį pirmininką užjautė Kauno miesto burmistras ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos pirmininkas, pareiškdamas pasipiktinimą piktadariais...“ (p. 555).

Jeigu A. Kučys būtų atidžiai patyrinėjęs anų dienų bent „Lietuvos aid“ ir „Lietuvos žinių“ laikraščių medžiagą, jis to nebūtų parašęs. A. Voldemaras po atentato ligoninėje negulėjo, o išsėjosi savo bute. J. Vileišis užuojautą A. Voldemarui pareiškė kitomis aplinkybėmis. „Lietuvos aide“ „ant rytojaus“ tai užuojautai „išskirtinio dėmesio“ nebuvo. A. Kučys sudramatino J. Vileišio užuojautos A. Voldemarui faktą ir nepelnytai priskyrė jam itin svarbų vaidmenį J. Vileišio konflikte su kitais Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovais.

Daug painiavos šaltinių nuorodose. Patikrinus tik kai kurias nuorodas, pasirodė, kad jos klaidingos. Pavyzdžiui, nuoroda 100: P. Klimas. Iš mano atsiminimų (Bostonas, 1979), p. 50, o tekste (p. 243) cituojamas M. Biržiška; nuoroda 125: „Vilniečių meldimas...“, o tekste (p. 294) cituojamas K. Grinius; nuorodos 136, 137 ir 138: S. Kairys. Lietuva budo (Niujorkas, 1957), p. 172 ir 390, o tekste (p. 305–327) kita medžiaga; nuoroda 201: A. Devenienė. Mano dėdė inž. Petras Vileišis („Varpas“, 1976), tačiau tekste (p. 436–437) dėstomos medžiagos nurodytame šaltinyje nėra.

Knygos pabaigoje yra įkliaja „Vileišių genealoginis medis“. Leidinyje nepažymėta, jog „medį“ sudarė ne A. Kučys, o Vileišių sesers Onos Vileišytės-Klongevičienės anūkas architektas Romanas Jaloveckas, gyvenantis Vilniuje.

Nurodyti ir pagal galimybes pataisyti knygos klaidas – tai ne tik istoriografijos reikalavimas, bet ir būtinybė, reiškiant pagarbą šviesiam Petro, Antano ir Jono Vileišių atminimui. Todėl reikia tikėtis, kad gerbiamasis knygos autorius Antanas Kučys kolegiškai priims šių pastabų autoriaus talką.

¹Grinius K. Jonas Vileišis // Vienybė. 1947. Birž. 6.

²Sėja. 1969. Nr. 2/3. P. 61.

³Stasio Ylos 1971 m. liepos 25 d. laiškas A. Devenienei // Alenos Devenienės-Grigaitienės archyvas St. Pitsburge, Fl. (Toliau – ADGA).

⁴Juozo Jakšto 1972 m. lapkričio 21 d. laiškas Alenai Devenienei // ADGA.

- ⁵ A. Kučio 1975 m. balandžio 12 d. laiškas Alenai ir Mykolui Deveniams // ADGA.
- ⁶ Dirva. 1994. Vas. 3. Nr. 5.
- ⁷ Iš Juozo Vileišio 1958 m. liepos 6 d. laiško Birutei Vileišytei-Tursienei // Redos Tursaitės (Vilnius) asmeninis archyvas.
- ⁸ Peterburgo universiteto studento P. Vileišio dokumentų byla // Centrinis valstybinis Sankt Peterburgo miesto istorijos archyvas. F. 14. Ap. 3. B. 16885. L. 2–3.
- ⁹ Vileišis P. Laiškas į „Vilniaus žinių“ redakciją // Vilniaus žinios. 1908. Sausio 25 (vas. 7). Nr. 21.
- ¹⁰ Žukas V. Keletas paprastomis dauginimo priemonėmis išspausdintų lietuviškų leidinių // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. 1964. T. 4.
- ¹¹ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. K., 1929. D. 3. P. 571–572.
- ¹² Naujokaitis P. Lietuvių literatūros istorija. Brooklyn, 1973. T. 1. P. 241.
- ¹³ Biržiška M. Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą. Los Angeles, 1953. T. 2. P. 100.
- ¹⁴ Petro Vileišio tarnybos dokumentų byla // Rusijos centrinis valstybinis istorijos archyvas (Peterburgas). F. 229. Ap. 10. B. 521.
- ¹⁵ Dr. Basanavičius J. A. a. inž. Petras Vileišis // Vilniaus balsas. 1926. Rugs. 21. Nr. 95.
- ¹⁶ Lietuva. 1925. Nr. 250–252.
- ¹⁷ Dienos naujienos. 1931. Nr. 108, 110, 111.
- ¹⁸ Vaižganto raštai. T. 12: Aušrininkai, šviesininkai. K., 1929. P. 128.
- ¹⁹ Vileišis J. Atsiminimai 60 m. sukaktuvių proga // Lietuvos žinios. 1932. Saus. 15. Nr. 11.
- ²⁰ Merkys V. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915 m. // Iš lietuvių kultūros istorijos. T. 7: Spauda ir spaustuvės. V., 1972. P. 227–228.
- ²¹ Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki spalio revoliucijos. V., 1968. P. 278.
- ²² Dr. Basanavičius J. A. a. inž. Petras Vileišis // Vilniaus balsas. 1926. Rugs. 21. Nr. 95.
- ²³ Pleirytė-Puidienė O. Atsiminimų pluoštelis // Krivulė. 1924. Nr. 4.
- ²⁴ Vileišytė B. Kelios pastabos apie Jono Petronio apybraižą „Petras Vileišis“ // Kultūros barai. 1993. Nr 7. P. 77.
- ²⁵ Шпак овский К. Историческая записка о Шавельской мужской гимназии. Шавли, 1903. с. 168.
- ²⁶ Studento Antano Vileišio dokumentų byla // Centrinis istorinis Maskvos archyvas. F. 418. Ap. 299. B. 120. L. 17, 25, 27, 42.
- ²⁷ Petkevičaitė-Bitė G. Karo meto dienoraštis. V., 1960. P. 31–32.
- ²⁸ Vileišis J. Autobiografija // Akiras-Biržys. Lietuvos miestai ir miesteliai. T. 2: Biržų apskritis. K., 1932. P. 265.
- ²⁹ Darbai ir dienos. 1936. T. 5. P. 100–101.
- ³⁰ Vilniaus žinios. 1906. Rugs. 26 (rugs. 8). Nr. 187.
- ³¹ Peterburgo universiteto studento Jono Vileišio dokumentų byla // Centrinis valstybinis Peterburgo miesto istorijos archyvas. F. 14. Ap. 3. B. 28673. L. 16, 17.
- ³² Mykolas Sleževičius / Ats. red. A. Pukas. Chicago, 1954. P. 43.
- ³³ Tau, Lietuva. Boston, 1964. P. 275–276.
- ³⁴ Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918. V., 1991. P. 211–212.
- ³⁵ Kauno miesto tarybos 1921 m. spalio 13 d. posėdžio protokolai // Lietuvos valstybės archyvas. F. 374. Ap. 2. B. 372. L. 54–55.

Jonas Aničas

Jonas Petronis. Petras Vileišis: Apybr. V.: Vaga, 1992. 230 p. 5000 egz.;
Jonas Aničas. Petras Vileišis. 1851–1926. V.: Alna litera, 1993. 272 p.
2000 egz.; **Antanas Kučys. Vileišiai: Trijų brolių darbai tautai.** Čikaga,
1993. 624 p.

Mūsų istoriografijoje ne taip dažnai pasitaiko per trumpą laiką viena tema sulaukti net trijų knygų. Vileišiai sulaukė. Knygų autoriai – bent Lietuvoje išėjusių – prisipažino nepretenduojantys į visažinystę, neklystamumą, visapusiškumą ar kitas tolygias aukštumas. Panašiai reikia pasakyti ir apie šią recenziją. Jos autorei pirmiausia rūpėjo atkreipti skaitytojo dėmesį į tris geras knygas, paskatinti jomis pasidomėti, pasidalyti viena kita pastabėle.

Didžiosios, čikagiškės, knygos pratarmėje leidėja, Devenių kultūrinio fondo pirmininkė D. Bobelienė, pasidžiaugia, kad jų knyga – pirmoji atgimstančios Vileišių istorijos baruose. Iš tikrųjų, kaip taikliai yra pastebėjęs J. Petronis, Vileišiai „atrasti“, „pamatyti“ anksčiau – 1991-aisiais, minint Petro Vileišio 140-ąsias gimimo metines. Tiesa, tuomet pasirodė dar ne knygos, o straipsniai – S. Jurginienės, Ž. Morkūno, M. Razmukaitės, J. Aničo, E. Kulvietienės ir kt., – bet netrukus atėjo metas minėtų autorių gražaus derliaus nuėmimui.

Kaip matyti, Lietuvoje išleistos knygos skirtos karališkųjų ūkininkų Vileišių pirmagimiui, inžinieriui Petru, o čikagiškė knyga – trim broliams: be Petro, viduriniam, gydytojui Antanui ir jauniausiam, teisininkui Jonui.

Pavadinęs savo knygą apybraiža, J. Petronis įvade prisipažįsta: „Nuodėmingos mintys apie Vileišį mane aplankydavo dar tada, kai porą dešimtmečių „gyvenau“ jo namuose – dirbau Lietuvių kalbos ir literatūros institute“. Ką besakyti, prabėgę dešimtmečiai P. Vileišio namuose, ypač darbas ten, negalėjo neturėti įtakos autoriui. Jo pastangose, kaip pats rašo, pažiūrėti į P. Vileišį „iš arti“, „pajusti jį kaip gyvą žmogų“ ryškiai atsispindi humanitaro dvasia, humanitarinė kultūra, humanitariniai vertinimai; jų reikšmę pajusti, jų įtaigumą suvokti taip padeda gyvas, spalvingas žodis, ne medinė kalba. Laikydamasis tokios vertinimo linkmės, autorius veda skaitytoją kryptingai per visą P. Vileišio gyvenimą, veiklą, iš esmės skirtą dviem siekimams. Anot paties Vileišio, – dviem nešlovėm nušluostyti nuo motinėlės Lietuvos veido: spaudos draudimo panaikinimo, Vilniaus atlietuvinimo. Atskleisdamas tuos siekimus, J. Petronis ne sykį duoda kitų neiškeltų duomenų, palyginimų, vertinimų ar kitaip į juos pasižiūri. Antai P. Vileišio išleistos knygelės „Jons ir Aniutia“ nepraleidžia nė vienas. Tačiau veikėja – Aniutia – literatūriškai panagrinėjama tik čia. „Vileišio Aniutė – vienas simpatingiausių ankstyvųjų moterų paveikslų mūsų literatūroje, aukštinantis tauriausius lietuviškos moters charakterio bruožus – meilę ir ištikimybę“ (p. 35). Čia taip pat pasidžiaugiama, kad ne vienas P. Vileišio anksty-

vasis kūrinys, kūrinėlis parašytas dialogine, dramine kalba. Pagrįstai teigiama – taigi jie „dramaturgijos žanro dalykai ir ne bet kokie, o pirmieji mūsų literatūros istorijoje“. Dėl jų meninės vertės silpnumo nenusimenama, nes tokios vertės dalykais prasidėjo daugelio tautų dramaturgijos žingsniai. Todėl galime didžiuotis, kad juos „parašė ne koks kitatautis, o savas rašytojas“ (p. 41). Panašiai pažiūrėta ir į P. Vileišio knygą, skirtą istorijai – „Praeitis Vilniaus ir jo pirm buvusios akademijos“ (1893). Pasirodo (D. Kauno teigimu), ji – „pirmoji Vilniaus miesto ir Universiteto istorija, parašyta lietuvių kalba“ (p. 91). Neapeinamas P. Vileišio indėlis į mūsų techninės literatūros, jos terminijos kūrimą. J. Petronis kartu su kitais autoriais teigia, kad „statant mūsų techninės literatūros ir terminijos rūmą, P. Vileišis padėjo tvirtą kertinį akmenį“ (p. 96–97).

Parodomas taip pat kitos nešlovės šluostymas nuo motinėls Lietuvos veido: Vilniaus atlietuvinimo pastangos, „Vilniaus žinių“ leidimas, savo namų statyba – beje, kitų autorių neprašyta. J. Petronis pastebi, kad P. Vileišis Vilniaus lenkų, rusų visuomenės buvo vadinamas „litovskij kniaz“, „król litewski“. Tad netiko kunigaikščiui ar karaliui gyventi nuomojamame kampe, nors ir miesto vidury, prabangiame name. Turėjo jis pasistatyti savo rūmą. Ir pasistatė... „Vilniaus žinios“, jų leidimas tai buvo P. Vileišio didžioji, žydrioji svajonė. Per ją jis nusigyveno, suvargo. Kaip įspūdingai, tiesa, ne vienas, J. Petronis aprašo pirmojo numerio atėjimą į pasaulį. Autorius cituoja G. Landsbergio žodžius: „Nemanau, kad taip būtų įtempti nervai sosto įpėdinio belaukiančių, kaip buvo įtempti nervai mūsų, kurie laukėme iš mūsų pačių vargų, skausmų, ašarų gimstančio kūdikio“ (p. 130). Pagaliau spausdinimo mašina pradėjo spjauti dienraščio lapus, G. Landsbergis paėmė plakelį, padavė J. Jablonskiui, kad šis pats apdalytų susirinkusiems prie mašinos. Savo egzempliorių J. Jablonskis pabučiavo, norėjo dar kažką tarti, bet graudulys užspaudė lūpas.

Tauraus Medinių ūkininkaičio būdo savybę – begalinį dosnumą lietuvybei – autorius pavaizduoja dar tokiu, kitų neminētu, vaizdeliu: V. Kudirkos kapo (paminklo, tvorelės pastatymo) įamžinimu – sumokėjo, kiek kam trūko, kiek reikėjo.

Taip jautriai, „iš arti“, nuoširdžiai – iki paskutinio atodūσιο, iki perlaidojimo Rasų koplyčioje kuriamas P. Vileišio paveikslas. Išskaičiuodamas įmūrytas plokštes su pavardėm, autorius suklysta Birutę Vileišytę-Tursienę priskirdamas P. Vileišio linijai. Ji ne jo vaikaitė, ne sūnaus duktė, o brolio Jono, taigi Kauno burmistraitė. (Suklysti buvo lengva: abu Jonai, brolis ir sūnus, metų skirtumėlis tarp jų vos vos.)

J. Aničas savo darbą pradeda nuo eilių (M. Karčiausko) P. Vileišiui, jo pamąstymų gimtojo Medinių kaimo (jau išnykusio) laukuose. Bet tai – vėliava. Perskaitęs knygą pamatai, kad ji tolima poezijai, paklūsta faktui, nuosekliai rantiotiems archyvų, rankraštytų duomenims, fakto logikai, dėstoma pagal jo dėsnius – tiksliai, griežtai, matematiškai. Šiuo atveju knyga skiriasi nuo kolegų

parašytų. Bet negalima nesutikti, kad skirtybė, ypač ten, kur ji pamatuota kitais duomenimis, palyginimais ar kitomis citatomis, būtų nenaudinga skaitytojui, nepraplėstų jo pažinties su P. Vileišio gyvenimu, veikla.

Pratarmėje apžvelgęs literatūrą, archyvų dokumentus, kurių, kaip matyti, knygoje iš tikrųjų „pirmą kartą panaudota nemažai“, autorius apgailestauja dėl jų trūkumo, neleidžiančio temos nušviesti išsamiau, ypač vaikystės, paauglystės, mokymosi gimnazijose laikotarpio. Be to, joje siūloma kai kuo pasidomėti atskirai, ne bendroje apžvalgoje. Antai autorius labai taikliai pastebi, kad vis tebelaukia dalykiškas profesinės veiklos vertinimas; o juk P. Vileišis buvo caro Rusijos inžinieriaus etalonas, priklausė profesionalų viršūnėms.

Pačios temos nagrinėjimą – tvirtai renčiamą rūmą – autorius netikėtai ne-lauktai stato ant religinio pobūdžio (jau nebebauginančio...) pamato, K. Griniaus citatos: „Ne be reikalo jo vardas Petras, nes iš tikro tai yra uola, kurion yra stro-piai atsirėmusi tautos nepriklausomybės ir progreso garantija“ (p. 10). Toliau ir ieškoma tautos nepriklausomybės ir progreso garantą išugdžiusių priežasčių, kas nulėmė P. Vileišio gyvenimą, veiklą, jos siekimus, būdus. Čia visų rašiu-siųjų nuomonės nesiskiria – tėvynės meilė. J. Aničas net vieną pirmųjų skyrelių pavadina „Tėvynės meilė ypatinga jo asmenybės jėga“ (p. 53), nurodo, kad M. Biržiška jį priskiria prie didžiųjų muziksūnių kaip tik dėl tėvynės meilės.

Apimdamas didžiojo muziksūnio veiklą, gilindamasis į jos esmę – „dirbki-me, platinkime šviesą“, tiesiog šventą P. Vileišio tikėjimą šviesos galia, autorius sugeba tai perteikti jau pačiais skyrelių pavadinimais, kurie dažnai trumputėliai, tikslūs, sykiu įdomūs, patrauklūs. Antai: „Pozityvizmas – jo metodo šaltinis“, „Verslininkystės ideologas“ arba „Apie būsimąją tautinę mokyklą“ (kokios vertos dėmesio P. Vileišio mintys!), „Pirmasis Vilniaus pilietis“, „Vilnius tampa Lietuvos Atėnais“ ir kt. Skyrelyje „Verslininkystės ideologas“ J. Aničas žavėte žavisi P. Vileišio mąstymu apie verslininko dorumą, teisingumą, sąžiningumą, apie moralinę elgesio veiklos pusę. (Tarsi to mąstymo paskatintas autorius siūlo būtina išleisti P. Vileišio knygeles „kaip svarbius tautinės kultūros istorijos do-kumentus“ (p. 146).)

Vilniaus atlietuvinimui skirtuose skyreliuose bene pirmą kartą keliamas klau-simas, kur, kokiai kultūros įstaigai atiteko „Vilniaus žinių“ archyvas, toks svar-bus mūsų kultūros istorijai? O kaip puikiai atlietuvinimo nuotaikas – P. Vileišio pastangų vaisių – autorius perteikia neilga, bet kokia vaizdinga M. Davainio-Silvestraičio citata: „Kadangi dabar, lietuviškai kalbai kylant, daugelis nebenori taip kaip pirma vien lenkiškai kalbėti, vietiniai pirkliai turi daug klapato su pažinimu pirmiau nevartojamos čia lietuvių kalbos <...> Lietuviškos kalbos lek-cijos pasidarė daug brangesnės už prancūziškąsias, nes už lietuviškos kalbos valandą mokama po 50 kapeikų, o už prancūziškosios tiktai po 20 kapeikų“ (p. 156). Tai bent! Gedimino mieste, kuriame tesigirdėjo lenkų, rusų, žydų ar vokiečių kalba, vietos pirkliai pajunta „klapatą“, reikalą mokytis „pirmiau ne-

vartojamos lietuvių kalbos“. Geriau kažin ar bepasakysi, iškelsi P. Vileišio reikšmę! Taip visas gyvenimas spaudos atgavimui, Vilniaus atlietuvinimui, Lietuvai. Šia prasme liete susilieja, augte suauga viena paskutinių citatų, žodžių, pasakytų inžinierių tarybos generaliniam sekretoriui J. Sližiui: „Tik padarykite taip, kad Lietuvai būtų gerai“ (p. 210).

Autorius vienintelis, aprašęs 140-ųjų P. Vileišio gimimo metinių sukaktį. Tarsi parodė, ką gimtasis Medinių kaimas – jau sunykęs – gimtoji žemė, Lietuvėlė, davė (atidavė) didžiajam pasvaliečiui, kaip jį prisiminė. Čia vėl neapeinami senieji laikai, plakama už jų nuodėmes, išskaičiuotas su archyvų tyrinėtojo kruopštumu: už proletarinį internacionalizmą, tautinį nihilizmą, mankurtizmą, brandaus socializmo ideologiją, P. Vileišio apšaukimą buržuaziniu veikėju, buržuazinės ideologijos reiškėju ir pan. Apie visa tai rašoma beasmene forma: kažkas lėmė, akcentavo, priskyrė, diegė, mankurtino....

Aiškindamas V. Grybo Pasvalyje, prie gimnazijos, pastatytą P. Vileišiui paminklą, autorius atskleidžia jo prasmę: P. Vileišis ryžtingu judesiu lyg kviečia susitelkti geriems darbams, Lietuvai. J. Aničas susitelkė iš tiesų geram darbui. Susitelkė padaręs ryžtingą, 180°, posūkį. Dėl jo priekaištauti netinka – sukaliotis prieš vėją ar pavėjui kiekvieno neatimama teisė. Bet tuomet tose eilutėse pasigendi logikos, tokio būdingo darbui tikslumo, fakto ir pasekmės priežastingumo. Pagaliau etikos, kuriai autorius kitais atvejais parodo tiesiog mergaitišką jautrumą, pavyzdžiui, priekaištaudamas kolegai J. Petroniui dėl pirmumo. Neprabilus apie savo vaidmenį senų laikų nuodėmių lėmime, manau, susitelkti geriems darbams labiau tiktų tyliai.

Viena kita dalykinė pastabėlė. P. Vileišio palaikų perlaidojimo Rasose data nurodoma nevienodai: p. 230 – 1936 m. kovo 31 d., o p. 256 – 1935 m. kovo 31 d. P. 49 minima Peterburgo dvasinė akademija, jos profesoriai. Išskaičiuojama: „Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Jonas Maciulevičius (Maironis) ir kt.“ Labai reikėtų nenustumti į pašalį („ir kt.“), įvesti į pasaulietinę istoriografiją Jurgį Matulaitį, Palaimintąjį mūsų, Maironio studentą, vėliau kolegą. O kol kas nereliginėje literatūroje jis nei matomas, nei minimas. (Malonią išimtį sudarytų bene pirmoji kregždė – jo pavardės paminėjimas buklete, išleistame 415-osioms universiteto metinėms.) Tuo tarpu akademijoje J. Matulaitis užėmė labai svarbią, ką tik įkurtą Sociologijos katedrą ir studentų buvo didžiai vertinamas. (Tarp jo klausytojų yra buvęs ir būsimasis nepriklausomos Lietuvos finansų sistemos kūrėjas, lito tėvas V. Jurgutis.) Apie Sociologijos katedrą, jos įkūrimą, paskaitas yra rašęs atsiminimuose Matulaičio studentas M. Reinys (žr. Arkivyskupas J. Matulevičius. Marijampolė, 1933. P. 96).

Čikagiškė (kaip dera užsieniečiai!) gražiausios išvaizdos, rimta, maloni, išleista Devenių kultūrinio fondo (ką liudija ir auksu spindinti monograma, išpausta ant knygos nugarėlės). Fondo pirmininkė – Dalia Bobelienė – jauniausio Vileišio, Jono, vaikaitė. Panašiai į kitas dvi, čia taip pat pridėtas mokslinis apa-

ratas, yra net genealoginis medis. Iš pratarmės matyti, kad autorius – varpininkas; tą patį teigia ir „Akiračiai“: ilgametis išėivijos „Varpo“ redaktorius, teisininkas – taigi jauniausiojo brolio Jono bendramintis. Jo dukters Alenos Vileišytės-Devenienės, vėliau Grigaitienės, priprašytas ir ėmėsi darbo, kuri, giminei padedant, dirbo 15 metų!

Darbą, didžiulę knygą, skaityti malonu, ji net traukia. Traukia, nes parašyta raštingai, su išmanymu (tiek trijų brolių, tiek valstybės gyvenimo, jo plėtotės būdingųjų bruožų), tinkama duomenų, citatų atranka, profesionaliai ir su meile didiesiems, mažiesiems veikėjams.

Vienur kitur galbūt galima buvo siaurinti aplinkos nušvietimą, bet, žinant mūsų istorijos neišmanymą, nesinori dėl to priekaištauti. O kai kur norėtusi bent kelių eilučių daugiau. Antai, keliant P. Vileišio švietėjiškos veiklos iš tiesų istorinę, net revoliucinę reikšmę – perėjimą nuo religinės prie pasaulietinės literatūros – nė žodeliu neužsimenama apie tos pačios linkmės pirmtaką – Mikalojų Akelaitį. O juk jis „brolių kaimietėlių“ švietimui atidavė gyvenimą, beje, labai vertintą didžiojo varpininko K. Griniaus. Gaila, „Kaimietėlio nuo Marijampolės“ nepaminėjo nė vienas iš trijų autorių, lyg M. Akelaičio nė būti nebuvo.

Abejonių kyla dėl kai kurių dalykų, aprašytų be nuorodų, neaišku, iš kur jie paimti. Antai (p. 180) autorius nurodo P. Vileišio grįžimą iš Kaukazo geležinkelio per Maskvą, Obelius. Tuo tarpu pats P. Vileišis, klausiamas „Lietuvos“ korespondento po kelionės, jau Kaune, ne sykį mini Konstantinopolį, Sofiją, Belgradą, Prahą, Berlyną – aplinkinį kelią, pasirinktą, be abejo, dėl saugumo (žr. „Lietuva“, 1921 02 26). Taip pat neaišku, nėra nuorodos, kuo remdamasis autorius aprašė iš tiesų gaudinančią, iškilmingą P. Vileišio sutikimo Kaune sceną.

Užvers skaitytojas paskutinį knygos puslapį (bet kurios, gal net visų trijų) ir, neabejoju, ne vienam ateis mintis – kur dabar Medinių kaimai, jų taurūs, šviesūs ūkininkaičiai? Turėtų ateiti dar viena – padėkos trim autoriams, sukūrusiems, į visumą sudėjus, įspūdingą, sunkioje mūsų buityje keliantį sparnus, temos paveikslą.

Genovaitė G u s t a i t ė

L a u m e n s k a i t ė E. Vladas Jurgutis. V., 1994. 192 p.

Vladas Jurgutis buvo ne tik žymus finansininkas, bet ir apskritai įdomus žmogus. Išsilavinęs, plačių interesų. Sugebėjęs derinti idealistines nuostatas su proziška bankininko veikla, apskritai su ūkinio gyvenimo realijomis. Būtent derinti, o ne pamiršti idealus ar vien dejuoti, kad jie nepasiekiami. Ir ne jėga juos

diegti. Man labai imponuoja V. Jurgučio mintis, išsakyta 1921 m. Steigiamajame Seime: „... kas netinkamai eina į gyvenimą su idealais, kas tų idealų vardu laužo gyvenimą, tai tas suardo gyvenimą ir į purvus įvelka idealus“ (Iš V. Jurgučio 1921 11 11 kalbos. P. 16). Juoba, kad dabar daugelis politikų, verslo ir net mokslo žmonių, atrodo, arba išvis idealų nebeturi, arba dėl savo vizijų nelinkę gailėtis savo artimo.

Egidija Laumenskaitė parašė knygą, kuri formaliai nėra nei išsami biografinė studija, nei V. Jurgučio veiklos ar atskirų tos veiklos aspektų mokslinė analizė. Autorė sakosi norėjusi skaitytoją (ne istoriką ir ne ekonomistą, t.y. ne specialistą) supažindinti su V. Jurgučio asmenybe bei jo moksliniais darbais, jį pažinusių žmonių atsiminimais, mintimis iš V. Jurgučio užrašų knygelės. Tai ir padarė.

Kas pasakys, žinoma, nereiškia, kad knyga neverta istorikų ir ekonomistų dėmesio. Man regis, greičiau priešingai. Tiesiog kiekvieną darbą pravartu svarstyti ir vertinti atsižvelgiant į jo paskirtį. Iš dalies dėl to, o ir dėl dalykų, mano nuomone, svarbesnių nei atskiri faktai ar jų pateikimo būdas, E. Laumenskaitės knygos nesiiimu išsamiau recenzuoti.

Rašau todėl, kad knyga man patiko. E. Laumenskaitės stilius paprastas ir aiškus. Man atrodo, autorė nuoširdžiai simpatizuoja žmogui, apie kurį pasakoja. Gal kaip tik todėl išvengė panegiriško tuščiažodžiavimo, nereto analogiškuose kūriniuose. Na, galbūt, ne visai. Juk kažin ar pagrįsta lyginti V. Jurgutį su T. Masaryk'u. Reiklesnė akis, be abejo, pastebės ir daugiau. Bet tai smulkmenos, kurių gal ir neverta minėti.

Kartais, tiesa, atrodo, kad autorės skubėta. Nežinau kodėl, – gal ir dėl labai rimtų priežasčių. Tik skuba galiu paaiškinti, kodėl knygoje rašoma *Paryžius, Miunchenas, Ryga, Mančesteris, Štuthofas*, bet *Bruxelles*. Kodėl *Masaryk'as, Lotz'as, Fichte, Lohse, Renteln'as, Smit'as*, bet ir *Brentanas, Ozanamas, Veberis, Zombartas, Fišeris, Rošeris, Šmoleris, Keinsas, Maršalas, Pigu, Šopenhaueris, Paskalis* (cituojant, tiesa, *Pascal'is*). Dar daugiau, yra *Shakespeare* (nors Jurgutis rašė *Shakespeare*), *Voltaren'as* (Jurgutis, matyt, rašė *Voltaire*), *Ž. Ž. Russ'o* ir *Ž. Ž. Rousseau* (nors cituojamas V. Jurgutis rašė *Jean Jacques Rousseau*), *Nitche, Nitshe ir Nietsche* (Jurgutis, be abejo, rašė *Nietzsche*). Arba, pavyzdžiui, sakinytis apie 1945–1946 m. V. Jurgučio paskaitas, kurios „savo gyvybingumu ir erudicija neprilygo tuo metu jokioms kitoms“ (p. 55), – norėta juk pasakyti atvirkščiai.

Istorikui užkliūva V. Jurgučio atsistatydinimo iš Lietuvos banko valdytojo pareigų epizodas. Atitinkamą pareiškimą V. Jurgutis parašė 1929 m. rugpjūčio 6 d. Priežastis: nenorėjęs paklusti A. Voldemaro vyriausybės politiniam diktatui (p. 29). A. Smetona jį atleidęs tik po 3 mėnesių (p. 30). Atleistam Jurgučiu, „matyt, jausdamas savo kaltę“, A. Voldemaras siūlęs pasirinkti kitas pareigas (p. 31). Abejonių kelia ir tai, kad J. Paknio 1930 m. vasario 15 d. kalbos vieta,

kurioje užsiminta apie V. Jurgučio nuopelnus, buvusi „išscenzūruota“ (p. 30). Betgi A. Voldemaras ministro pirmininko posto neteko 1929 m. rugsėjo 19 d., tad po poros mėnesių V. Jurgučiu pareigų siūlyti jis jau nebegalėjo. Jei konfliktas susijęs tik su A. Voldemaru (su kuriuo V. Jurgutis asmeniškai draugavo), tai kodėl 1930 m. pradžioje V. Jurgučio nuopelnų spaudoje nenorėta populiarinti?

Lito devalvavimo problema, svarstyta 4-ajame dešimtmetyje, sudėtingesnė nei autorės aprašytoji (p. 32: *gyventojai nebūtų supratę, nes svarbiausias visų rūpestis – išlaikyti pastovų litą*). Tiesa, po to profesionalios ekonomistės (E. Laumenskaitė – ekonomistė) pastebėta, kad ateityje tradicinis kursas jau nebūtų buvęs racionalus (p. 33).

Gan paviršutiniškai nušviesta vadinamoji autarkijos problema, Lietuvoje gvildenta 4-ajame dešimtmetyje (p. 35–36). V. Jurgutis esą pasisakęs už intensyvius tarptautinius ekonominius ryšius, o autarkijos šalininkai (J. Krikščiūnas) – už atsiribojimą nuo tarptautinės prekybos. Nebuvo taip. Tiesiog vieniems labiau rūpėjo šalies ūkio plėtra, kitiems – finansinių (valiutinių) operacijų ir apskritai prekybos laisvė.

Literatūroje apie litą dažnai minimas bankininko J. Kario papasakotas epizodas. (Jis pakartotas ir E. Laumenskaitės knygoje.) 1938 m. rudenį J. Karys sustojęs Briuselyje. Kadangi belgiškų frankų neturėjęs, vietos valdininkui iš pradžių bandęs įsiūlyti vokiškų markių, – nepriėmęs. Dar blogiau išėję su Prancūzijos frankais – valdininkas nežinojęs keitimo kurso. Tuomet J. Karys išsitraukęs 10 Lt banknotą ir valdininkas, iškart pralinksmedamas, davęs jam 50 belgiškų frankų. Toliau pacituotas J. Karys: „... Atėjo laikas, kada ne tik lietuviai, bet ir milijonai užsieniečių laikė litą vienu iš patikimiausių pinigų visame pasaulyje“ (p. 33).

Gražiai pasakyta... Bet kad Briuselio valdininkas nežinotų prancūziškų frankų keitimo kurso, patikėti nelengva. Kaip ir tuo, kad vokiškos markės jam atrodžiusios vertesnės už frankus. Tačiau tiek to. 1938 m. spalį Kaune už JAV dolerį mokėta 5,92 Lt, už 100 belgiškų frankų – 100,11 lito (taigi 1 frankas = 1,001 lito; žr.: Lietuvos statistikos metraštis. 1938 m. T. 11. P.332). Taigi, jei vargšas belgas valdininkas už 10 Lt ir paklojo 50 savųjų frankų, tai dar nereikia, kad jis žinojo, ką daro. Tiesą sakant, man dingojas, kad tas valdininkas vis dėlto gerai žinojo, ką daro, tik J. Karys anuomet iš savo kišenės ištraukė ne 10 Lt, o 10 dolerių...

Kalbant apie knygą apskritai, ne šie dalykai svarbūs. Supažindindama su V. Jurgučiu, E. Laumenskaitė (ir Lietuvos bankas, kurio lėšomis išleista knyga) gražiai pagerbė Lietuvai daug nusipelnusį žmogų ir praturtino mus. Autorė suteikė galimybę tarsi išgirsti V. Jurgutį ir įsiklausyti: „Mokslas turi, kiek galėdamas, laikytis nuošaliai politinio gyvenimo aistrų, turi skelbti “tai, kas faktiškai yra”, vengti abejotinos vertės ateities pranašavimų ir nestatyti jokių politinių,

partinių ar srovinių reikalavimų" (P. 90; cituota iš: Jurgutis V. Finansų mokslo pagrindai. K., 1938. P. 18). Ir dar: „Kur nėra tiesos, ten nėra ir laisvės. Laisvė nebijo tiesos – tiesa myli laisvę“ (P. 126; Iš V. Jurgučio užrašų).

Gediminas V a s k e l a

Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х частках. Ч. 1 / М. П. К а с ц ю к, У. Ф. І с а е н к а, Г. Б. Ш т ы х а у і інш.; Акадэмія Навук Беларусі. Інстытут гісторыі. Мінск: Беларусь, 1994. 527 с.

1994 m. baltarusių kalba išleista Baltarusijos istorijos bruožų 1-oji knyga aprėpia laikotarpį nuo seniausių laikų iki 1917 metų. Autoriai, atstovaujantys pirmąją nepriklausomybę ir valstybingumą deklaravusios Baltarusijos respublikos inteligentijos kartai, atkreipę skaitytojų dėmesį į pavojingas šiuolaikinės Baltarusijos istoriografijos tendencijas, – į daugybę spaudoje pasirodančių publicistinių rašinių, skirtų įvairiausioms istorijos temoms, šaltiniais neparemtų publikacijų, kuriose dėstomos nepagrįstos teorijos, darančios neigiamą įtaką visuomenei, pabrėžia būtinybę pateikti istorikų profesionalų parengtą, mokliškai pamatuotą, nepagražintą ir neapjuodintą Baltarusijos istoriją. Sutelkę dėmesį į politinę ir kultūros istoriją, jie iešką tautos ir valstybės ištakų, stengiasi parodyti istorinę Baltarusijos vietą Europoje. Be to, knygos Pratarinėje (aut. M. Kasciuk) pabrėžiama, kad tai tėra bruožai ir kad juose ne visi tokio ilgo istorinio laikotarpio tarpsniai, atskiri įvykiai ar net procesai yra vienodai nuodugniai aptarti, kad kai kurie autoriai nesugebėję atsisakyti seno tradicinio rašymo stiliaus.

„Bruožų“ sudarytojai pasirinko chronologinį-teminį istorinės medžiagos dėstymo būdą. Knygą sudaro: Pratarinė; 7 skyriai [I – „Pirmykštės bendruomenės (iki V m. e. a. pabaigos)“; II – „Ankstyvieji viduramžiai. Perėjimo į klasinę visuomenę pradžia. Baltarusijos valstybingumo užuomazgos (VI a. – XIII a. pirmoji pusė)“; III – „Feodalinės sistemos įtvirtinimas (XIII a. vidurys – XVII a. pirmoji pusė)“; IV – „Karai ir vidaus politiniai konfliktai XVII a. viduryje – XVIII a.“; V – „Feodalinės-baudžiavinės sistemos krizė (XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė)“; VI – „Buržuazinės visuomenės raida“; VII – „Baltarusija buržuazinių-demokratinių revoliucijų laikotarpiu. Kova už tautinį atgimimą“]; Apibendrinimas; Baltarusijos istorijos chronologija; Genealoginės lentelės; Nuorodos; Vardų ir geografinė rodyklės.

Per anksti būtų jau šiandien, pasirodžius tik pirmajai sumanytojo darbo daliai, kalbėti apie naują šiuolaikinę Baltarusijos istorijos koncepciją. Tačiau galima, o Lietuvos istorikams bei politikams netgi būtina atidžiai analizuoti ir vertinti Baltarusijos istorikų kuriamą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) įvaizdį, kuris ne tik primena, kad Lietuva nėra vienintelė istorinio šios

valstybės palikimo paveldėtoja, bet taip pat išryškina bei paaiškina kai kurių šiandien aktualių Lietuvos ir Baltarusijos tarpvalstybinių santykių problemų kilmę.

XIII–XVIII a. Baltarusijos istorijai skirta mažesnė knygos teksto pusė (apie 200 p.). Tačiau jo autoriai yra net 10 labai skirtingų istorikų: G. Štychau, T. Karobuškina, P. Loika, Z. Kopyskis, M. Spirydonau, G. Galenčanka, L. Ivanova, V. Mialeška, U. Jemialjančykas, S. Kuzniajeva. Jau vien tai lėmė ryškų teksto turinio ir formos nevienalytiškumą. Kiekvienas autorius savaip interpretuoja atskiras aptariamojo laikotarpio Baltarusijos istorijos problemas. Neretai atskirų autorių vertinimai keistai susipina, o kartais net prieštarauja vienas kitam.

Knygoje nėra istoriografinės svarbiausių LDK istorijos koncepcijų apžvalgos. Sudarytojai, kaip patys rašo, norėdami paneigti masinėse informacijos priemonėse pasirodančius teiginius, esą baltarusių tauta neturinti savo istorijos, patitenkina glaustu apibendrintu savo pirmtakų tiek ikisovietinio, tiek ir sovietinio meto rašytų Baltarusijos istorijai skirtų darbų įvertinimu. Pratarinėje nurodoma, jog svarbiausias šių darbų trūkumas yra tai, kad juose nebuvo tirta baltarusių tautos etnogenezė, neparodytas tautos ir nacijos klostymosi procesas, nepakankamai išryškinta Polocko žemės ir kitų valstybinių darinių reikšmė viduramžiais, taip pat kad iki šiol, vertinant baltarusių žemių buvimo LDK ir Abiejų Tautų Respublikos sudėtyje laikotarpį, buvo parodytos tik negatyviosios baltarusių tautos gyvenimo pusės, o po prijungimo prie Rusijos imperijos pervertintos pozityviosios (p. 3–4). Dilemą – parodyti ar nutylėti diskusinius, istorikų įvairiai interpretuojamus bei vertinamus LDK istorijos klausimus bei ištisas problemas, „Bruožų“ sudarytojai, atrodo, paliko spręsti autoriams. Daugelis jų sąmoningai ar „taupydami vietą“ pasirinko nediskusinį, „vienos tiesos“ deklaravimo kelią, neperspėdami skaitytojų, kad 200 metų istoriją turinčioje LDK istoriografijoje yra įvairių vertinimų, neišryškindami ir neaptardami net esminių diskusinių problemų. O kad jų nė nekiltų, „Bruožų“ autoriai, rašydami XIII–XVIII a. Baltarusijos istoriją, visiškai ignoruoja Lietuvos istorikų – LDK tyrinėtojų – darbus. Veltui čia ieškotume ir daugumos šiuolaikinių Lenkijos ar Ukrainos istorikų LDK istorijos tyrimų. Greta nuorodų į vieną kitą skelbtą šaltinį ir Baltarusijos istorikų darbus, dažniausiai minimi XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje paskelbti M. Liubavskio, I. Lappo, I. Malinowski'o LDK istorijos tyrimai.

Nesistengsime recenzuoti visų darbe dėstomų gana prieštaringų teiginių, samprotavimų bei išvadų įvairiais LDK istorijos klausimais ar taisyti faktų netikslumus (diskutuojant bei koreguojant tektų parašyti kitą, didesnės apimties darbą). Dėmesį sutelksime į šiuolaikinės Baltarusijos istoriografijos kuriamą politinį LDK įvaizdį, aptarsime tik svarbiausias šios valstybės sampratą

apibūdinančias koncepcines nuostatas, kurioms įtvirtinti istoriografijoje ir dabartinės baltarusių tautos sąmonėje ir skirtas šis darbas.

Visos Baltarusijos istorijos interpretacinės schemos pagrindą sudaro baltarusių etnogenezės problema, nes tik atsakę į klausimą, kada iš didžiulės rytų slavų masės išsirutuliojo baltarusių tautybė, galime kalbėti apie tautinę baltarusių savimonę, kultūrą ir valstybingumo ištakas bei plėtotę.

Aiškindami baltarusių etnosą kilmę, T. Karobuškina ir G. Štychau, remdamiesi archeologine medžiaga, datuoja šio proceso pradžią VI a. pabaiga, t.y. laikotarpiu, kada, autorių teigimu, prasidėjo slavų skverbimasis į baltų apgyvendintas žemes (dabartinę Baltarusiją), kuriose vyko baltiškai kalbėjusių Padneprės gyventojų slavėjimo procesas (p. 70). Ši slavų-baltų sintezė, vykusi VIII–X a. Dauguvos aukštupio ir Padneprės teritorijose, sąlygojusi atsiradimą naujos rytų slavų etninės bendrijos, kurios kultūroje ir kalboje susipynę slavų ir baltų elementai. Tai buvęs kokybiškai naujas prabaltarusių darinys, davęs pradžią baltarusių tautybės formavimuisi (p. 71). X–XI a. rytų slavai (krivičiai ir dregovičiai) tapę pagrindiniais šio krašto gyventojais. Slavų įsikūrimas turėjęs didelę pažangią reikšmę istoriniam Baltarusijos likimui (p. 71).

Vakarinėse Baltarusijos srityse dar ilgai atskirai gyvenusios baltų ir mišrios baltų-slavų gyventojų grupės. Riba, skyrusi baltų ir slavų gyvenamas teritorijas IX–XI a., ėjusi ruožu Gardinas–Lyda–Yvija–Vileika–Medilas–Breslauja. XII–XIII a. ši riba pasistūmėjusi dar labiau į vakarus ir priartėjusi prie šių dienų Lietuvos ir Latvijos sienų (p. 73–74).

Baltų maišymasis su slavais vykęs ne tik Baltarusijos teritorijoje. Tam tikru mastu jis pastebimas, autorių nuomone, ir Lietuvos bei Latvijos teritorijose. Vienas iš faktų, patvirtinančių tai, autorių teigimu, yra nuomonė (kieno ir kur išsakyta – nenurodyta), kad didžiąją senojo Vilniaus miesto dalį XI–XII a. taip pat įkūrė krivičiai (p. 74).

Svarbiausias šių baltų ir slavų sandūros zonoje vykusių procesų rezultatas, autorių nuomone, buvo tas, kad XII a. suirus Kijevo Rusiai, Baltarusijos teritorijoje klostėsi baltarusių tauta (etnosas). XIII a. antroje pusėje ir XIV a. pradžioje šios teritorijos gyventojai, visų pirma feodalai, aktyviai dalyvavę kuriant LDK, kurioje vėlesniais šimtmečiais toliau formavęsis baltarusių etnosas (p. 74).

Ši T. Karobuškinos ir G. Štychau suformuluotų teiginių ir išvadų grandinė skaitytojams pateikiama net neužsimenant, kad istorinėje literatūroje yra gerai žinomas specialus darbas, skirtas rytinio baltų ir slavų paribio problemai¹. Jame plačiai nagrinėjami baltų-slavų paribyje per amžius vykę pasikeitimai, kartu pažymint, kad XII a. antroje pusėje situacija Lietuvos–Rusios paribyje gerokai pasikeitė, nes Kijevo Rusiai suskilus į dalines kunigaikštystes, ji tiek politiškai

¹ *Žr. Ochmański J. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku. Poznań, 1981.*

nusilpo, kad iki tol jai duoklę mokėjusi Lietuva virto geidžiama rusų kunigaikščių sąjungininke, o netrukus ir pati ėmė joms grasinti. XIII a. pirmoje pusėje susikūrusi Lietuvos valstybė suvienijo savo valdžioje visas etnines lietuvių žemes ir prisijungė etniškai mišrias lietuvių ir slavų (rusėnų) žemes bei rusėnų apgyvendintas teritorijas. Lietuva grįžo į savo senąsias etnines ribas, buvusias prieš slavų ekspansiją. Ji atgavo Breslaują, užėmė Minsko kunigaikštystę, užvaldė Naugarduką, galop užėmė Gardiną prie Nemuno, kuri XII a. valdė rusų kunigaikščiai. Rusios valdytųjų etninių lietuvių bei mišrių lietuvių ir slavų žemių atgavimas bei etninių slavų žemių užvaldymas jaunai, dar nesustiprėjusiai Lietuvos valstybei turėjo svarbią reikšmę: sustiprino jos ūkinį ir karinį potencialą, išplėtė bazę tolesnei politinei ekspansijai į Rusios žemes².

Darbe apskritai neaptariama istoriografijoje pripažinta koncepcija, aiškinanti, kad XIII a. viduryje susikūrusi Lietuvos valstybė, vakaruose gindamasi nuo ordinų agresijos, teritoriškai plėtėsi, prisijungdama gretimas rytų slavų (visų pirma dabartinės Baltarusijos) žemes. O ir pati Mindaugo valstybė nevadinama, kaip matysime, Lietuvos valstybe.

„Bruožų“ autoriai neatsitiktinai pabrėžia tik vieną XII a. antroje pusėje ir XIII a. pirmoje pusėje regione vykusio proceso pusę – Kijevo Rusios suirimą, siedami jį su baltarusių valstybingumo ištakomis, ir nutyli tuo pačiu metu vykusį politinės baltų žemių konsolidacijos procesą, atvedusį į Lietuvos valstybės susidarymą bei paskatinusį jos ekspansiją į Rusios žemes. To reikalauja jų kuriama baltarusių valstybingumo koncepcija.

Trumpai apibūdinę Polocko ir Turovo kunigaikštystes kaip ankstyviausius X–XIII a. baltarusių valstybingumo židinius, autoriai visą dėmesį sutelkia į XIII a. viduryje Mindaugo sukurtąją valstybę. Šios koncepcijos esmę galima nusakyti vienu sakiniu – XIII a. kunigaikštis Mindaugas Nemuno aukštupio žemėse sukūręs baltarusių–lietuvių valstybę su centru Naugarduke, kuri XIV a. išaugusi į slavišką (baltarusišką) LDK, tapusią Rusios žemių vienytoja, Maskvos konkurente.

Kur kas sudėtingiau parodyti šios koncepcijos kūrimo mechanizmą. „Bruožų“ autoriai, nuolat susidurdami su juos labiausiai LDK istorijoje trikdančia lietuvių ir Lietuvos problema, dažniausiai renkasi savo koncepcijai prieštaraujančių faktų nutylėjimo bei ją paremiančių, kad ir atvirai deklaratyvių, faktais nepagrįstų, teiginių formulavimo kelią.

Poskyryje „Nemuno aukštupio kunigaikštystės XII–XIII a. ir baltarusių ir lietuvių valstybės sukūrimas (aut. T. Karobuškina ir G. Štychau) skaitytojai štai taip pirmą kartą supažindami su anksčiau visiškai neminētu Mindaugu ir jo kuriamą valstybę: „XIII a. vyko Haličo-Voluinės kunigaikščių kova su kuni-

² O c h m a ņ s k i J. Op. cit. P. 22–25.

gaikščių Mindaugu dėl Nemuno aukštupio žemių valdymo. Mindaugas drauge su kitais baltų-lietuvių kunigaikščiais 1219 m. įsipareigojo Haličo-Voluinės kunigaikščiams kartu kariauti prieš lenkus" (p. 102). Toliau, paminėję 1237 m. ir 1245 m. bendrus Mindaugo ir Haličo-Voluinės kunigaikščių karo žygius, autoriai „sukuria“ Mindaugo valstybę: „Mindaugas, kuris buvo kilęs iš žymios lietuvių feodalo šeimos, jėga ir papirkinėjimais laikotarpiu nuo 1230 m. iki 1263 m. privertė paklusti sau smulkius feodalus ir sukūrė sąlygiškai vieningą naują nepriklausomą valstybę. Šį procesą lydėjo aštri feodalų tarpusavio kova. 6–8-uoju dešimtmečiais Panemunė tapo Haličo-Voluinės ir Lietuvos kunigaikščių kovos arena“ (p. 102). Pateikę keletą padrikų tos kovos 1253–1256 m. faktų, autoriai supažindina skaitytojus su Naugarduko kunigaikštyste, pabrėždami, kad XIII a. viduryje ji buvo pasiekusi palyginti aukštą ekonominio ir kultūrinio gyvenimo lygį, turėjo patogią geografinę padėtį, kuri lėmė, kad XIII a. jos nenuniokojo totoriai-mongolai ir nepasiekė kryžiuočiai. Po šio trumpo bendrosios Naugarduko kunigaikštystės padėties apibūdinimo daroma išvada: „Visu tuo pirmiausia pasinaudojo bei turtus susikrovė vietiniai valdovai. 1252 m., kaip rašo Gustino metraštis, savo rezidencijoje Naugarduke karūnavosi ir priėmė karaliaus titulą kunigaikštis Mindaugas. Jam pavyko sukurti palyginti vieningą baltarusių ir lietuvių valstybę, kuri tapo LDK pagrindu“ (p. 103).

Šią pirmąją pažintį su Mindaugu ir jo sukurta valstybe tęsia P. Loika poskyryje „Lietuvos, Rusios ir Žemaitijos Didžiosios Kunigaikštystės sukūrimas“ (p. 114–116). Pabrėžęs, kad XIII a. viduryje Naugarduko kunigaikštystė tapo baltarusių žemių politinio gyvenimo centru, autorius, remdamasis M. Jermalovičiaus veikalu „Vieno mito pėdsakais“ (Minskas, 1989. P. 57–67), rašo: „Minėtoji Naugarduko žemė kartu su gretimomis jai lietuvių žemėmis tapo Nemuno aukštupyje ir vidurupyje gimstančios naujos valstybės centru, kuri gavo Lietuvos kunigaikštystės vardą. Neveltui pirmasis šio valstybinio darinio kunigaikštis – Mindaugas – padarė Naugarduką savo šalies sostine ir ten 1253 m. Romos popiežiaus Inocento XIV palaimintas karūnavosi“ (p. 114). Štai ir visa informacija apie Mindaugo sukurtą valstybę ir jos istoriją. Bet svarbiausias tikslas pasiektas – skaitytojais sužino, kad XIII a. viduryje Baltarusijos žemėse buvo sukurta valstybė ir jos sostine tapo baltarusiškasis Naugardukas (istoriografinė diskusija dėl galimos Mindaugo valstybės sostinės vietos – apeinama). Visi kiti žinomi istoriniai faktai, susiję su Lietuvos valstybės kūrimosi XIII a. aplinkybėmis, kurie galėtų sukelti abejonių dėl jos baltarusiškumo, paprasčiausiai nutylėti.

Tokiu pačiu kuriamai koncepcijai tinkamų faktų atrankos bei kryptingo jų interpretavimo būdu konstruojamas visas „baltarusiškasis“ LDK įvaizdis. Pagrindiniai jo elementai nėra nauji. Jie perimti iš XIX a. ir XX a. pradžios Rusijos imperijos istorikų darbų, kuriuose LDK vadinama Lietuvos ir Rusios valstybe, Kijevo Rusios istorinio paveldo perėmėja, nuo Algirdo valdymo laikų XIV a.

jos žemių „surinkėja“, jų vienytoja, Maskvos konkurente. Pabrėžiama slavų žemių ir jų gyventojų skaičiaus persvara valstybėje, slaviškos rašto kalbos vartojimas valstybės gyvenime. Iš esmės neigiamai vertinamas krikšto priėmimas katalikybės forma, jos pozicijų stiprėjimas bei suartėjimas su Lenkija.

LDK „baltarusiškumo“ įrodymui greta minėtų, istoriografijoje gerai žinomų „rusiškojo“ LDK įvaizdžio argumentų, autoriai pateikia ir savas naujas istorinės medžiagos interpretacijas.

Tai jau aptartasis baltarusiškojo prado akcentavimas jos istorijoje nuo pat Mindaugo valstybės sukūrimo XIII amžiuje. Tolesnei „baltarusiškojo“ LDK įvaizdžio plėtočiai pasitelkta ir daugiau deklaratyvių teiginių. Štai tik keletas svarbesnių:

1. LDK susikūrusi kaip „Lietuvos“ [Nemuno aukštupio ir vidurupio teritorijos (p. 115)] ir „Rusios“ [Dauguvos aukštupio ir Padneprės teritorijos (p. 115)] federacija (p. 120).

2. Vytautas buvo pirmasis, kuris XIV a. 9-ajame dešimtmetyje pasinaudojęs Jogailos plėtotąja LDK stačiatikių diskriminavimo politika ir stojęs už savarankiškos Rusios ir Lietuvos karalystės sukūrimą, valstybės, kuri turėjusi tapti atsvara tiek Lenkijos, tiek ir Maskvos pretenzijoms. Savo programai LDK viduje įgyvendinti Vytautas sąjungininkais pasitelkęs stačiatikių diduomenę, kuri sudariusi opoziciją suartėjimui su Lenkija (p. 122).

3. 1413 m. Horodlės susitarimai tapę dinamitu, padėtu po vieningo federacinio valstybinio darinio pamatu. Sprogimas įvykęs XV a. 4-ajame dešimtmetyje, mirus Vytautui. 1430–1440 m. vidaus kovų tarp Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio laikais federacinė valstybė suskilusi į du valstybinius darinius: Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę ir Didžiąją Rusios Kunigaikštystę. Pastaroji, kurios egzistenciniu pamatu tapo autonominė Polocko, Vitebsko ir Smolensko žemių padėtis LDK, gyvavusi LDK sudėtyje ketverius metus (iki Švitrigailos pralaimėjimo 1453 m. Ukmergės mūšyje). Didžiosios Rusios Kunigaikštystę pražudžiusi neatsakinga, avantiūristinė „rusų kunigaikščio“, kuris nesugebėjęs įveikti Vilniaus ir Trakų didžiojo kunigaikščio su Lenkijos karaliumi sukoordinuotos diplomatijos, politika (p. 123–125).

4. Žymiausias politinis XVI a. įvykis Baltarusijos teritorijoje buvęs M. Glinskio vadovaujamas sukilimas, kuris vertintinas nevienareikšmiai. Viena vertus, tai buvusi baltarusių, ukrainiečių ir rusų žemių valdančiosios klasės viršūnių kova už teisinį ir faktinį lygiateisiškumą su privilegijuotaisiais feodalais – katalikais. Kita vertus, atsižvelgiant į didelę paramą Baltarusijos gyventojų, kurie buvo nepatenkinti etniniu nelygiateisiškumu, katalikybės ekspansija, galima esą kalbėti apie nacionalinį (baltarusišką) M. Glinskio judėjimo pobūdį (p. 128–130).

5. Valstybinė bei politinė LDK valdančiųjų luomų koncepcija esą išdėstyta XIV–XVI a. baltarusių metraščiuose (p. 186–187).

6. Apskritai aukštas rytų slavų žemių, sudariusių didžiąją LDK teritorijos dalį, išsivystymo lygis, absoliutus rytų slavų etnosu dominavimas tarp jos gyventojų, valstybinės kalbos statusą turėjusi baltarusių kalba – visa tai lėmė, kad baltarusiškoms žemėms atitekęs vadovaujantis vaidmuo ūkiniame, o Baltarusijos kultūrai – dvasiniame visos Kunigaikštystės gyvenime (p. 178–179).

7. Po 1569 m. Liublino unijos valstybinė baltarusių kalba, greta atskirų nuo Lenkijos didžiojo kunigaikščio rinkimų ir atskirų seimų, buvusi LDK nepriklausomybės simbolis (p. 230–231).

Visos šios pastangos įrodyti skaitytojams LDK „baltarusiškumą“ užgožia darbe esančius rimtus bandymus ne deklaracijų, o analizės, istoriografinės diskusijos būdu naujai vertinti kai kuriuos Baltarusijos kultūros ir politinės istorijos įvykius, rasti jiems vietą bendroje LDK istorijoje.

Rimčiausias tokio darbo pavyzdys yra V. Mialeškos parašytas skyrius – „XVII a. vidurio karai“ (p. 201–227). Autorius, pateikęs tokiam sintetiniam tekstui gal net per gausius naujų archyvinių tyrimų duomenis bei išvadas, neigia istoriografijoje suformuluotą XVII a. vidurio Abiejų Tautų Respublikos gyvenimą sukūrusio socialinio konflikto bei karo su Rusija vertinimą, teigiantį, kad tuo laikotarpiu vyko baltarusių nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas už susijungimą su Rusija, nukreiptas prieš lenkų ponus. V. Mialeškos išvados, kad liaudies masės siekė sunaikinti visą bajoriją, kaip svarbiausią nepakeliamos priespaudos kaltininkę nepriklausomai nuo jos etninės kilmės, kad šis liaudies judėjimas turėjo ryškų antifeodalinį, politinių nacionalinio išsivadavimo siekių pobūdį (p. 201), sugriovė vieną svarbiausių politinių „rusiškojo“ LDK įvaizdžio teiginių apie „amžiną“ visų LDK, nuo 1569 m. – Abiejų Tautų Respublikos gyventojų slavų troškimą susijungti su Maskvos valstybe.

Akivaizdžios „Bruožų“ sudarytojų ir autorių pastangos kurti „baltarusišką“ LDK įvaizdį, tikint, kad jis padės išugdyti šiandienos Baltarusijos Respublikos gyventojų tautinę savimonę, sustiprins tautos pasididžiavimą savo valstybinumo istorija, baltarusių kalba bei kultūra. Tai tik patvirtina seną tiesą, kad istorikų pastangos sąmoningai ar nejučia perkelti į negrįžtamai išnykusią praeitį savo gyvenamojo laiko vertybių sampratą, istorinėms sąvokoms suteikti dabarties prasmes, istorijoje ieškoti ir „rasti“ atsakymus, kuriuos diktuoja nūdienos politinės aktualijos, negali būti vaisingos. Tokios istorijos modernizacijos negali pateisinti net patys kilniausi tikslai.

Jūratė K i a u p i e n ė